

Hjem til bøkene

Hvis du, som jeg, en reisende en vinterdag

Fakultet for humaniora og utdanningsvitenskap

Master i faglitterær skriving

Mari Kildahl

Juni 2015

INNHold

Forord.....	3
Del I: Hjem til bøkene - Hvis du, som jeg, en reisende en vinterdag	
I.....	6
BERLIN: Grønt som i løvens tid	11
II.....	20
KRAKOW: Med utsikt til landet som ikke lenger er.....	28
III.....	37
PARIS: Da den gamle bokhandleren lå til sengs og så seg selv i <i>Idioten</i>	47
IV.....	62
BATH: Der en bok får sin sang er en ny tid på gang.....	74
V.....	82
OSLO: Det fins et sted – fra Gallia til doktorens kontor.....	88
VI.....	97
Litteraturliste.....	105
Sluttnoter.....	108
Del II: Fagartikkel	
Innledning.....	113
Masteroppgaven som bokmanus.....	113
For hvem? Om målgruppe og titler.....	114
Sjangervalg.....	117
Oppbygging.....	119
Språket og metaforene.....	121
Kvalitativ utforskning. Om teori og metode.....	125
Strategiene.....	128
Erkjennelsen og autoetnografien.....	132
Litteraturliste.....	134

Forord

Jeg har så lenge jeg kan huske vært glad i bøker. Ikke bare glad i å lese dem, men glad i å se på dem, og lukte dem. Glad i sidene som kvitrer når de er nye og senere tykner og blir gule. Glad i min egen forventning når jeg holder en bok i hendene og ennå ikke vet hva som vil bli meg fortalt.

Jeg innbiller meg at jeg også alltid har likt å være omgitt av bøker. Men alltid er nok en overdrivelse, for vi hadde få bøker hjemme da jeg var barn. På biblioteket derimot, og i bokhandelen, der kunne jeg gå meg vill blant alle bokryggene. Hver eneste bok var en mulighet for den som ville ut i verden, og det ville jeg.

Det er rundt åtte år siden nå at jeg bestemte meg for å besøke sjeldne, særegne bokhandler i Europa. Jeg ville skrive om dem, mens de fortsatt var der, og planen var å lage en forholdsvis enkel, faktabasert bok med bilder.

I løpet av masterstudiet i faglitterær skriving har imidlertid bokprosjektet utviklet seg til å bli noe mye mer. Jeg er blitt utfordret til å bore dypere, både i temaet og i meg selv. Det har vært en krevende og spennende erkjennelsesreise som jeg aldri ville ha vært foruten. Jeg vil spesielt takke min gode veileder Merete Morken Andersen for uvurderlig støtte og kloke innspill underveis.

Jeg vil også takke alle de rause og standhaftige bokhandlerne jeg har truffet. En takk for at de tok seg tid til å treffe meg, og en takk for at de tror på det de gjør, og at de fortsatt gjør det de tror på. Uten dem intet manus ved navn *Hjem til bøkene*, uten dem ingen erkjennelsesreise.

Bærum, 15. juni 2015

Del I

Hjem til bøkene

Hvis du, som jeg, en reisende en vinterdag

”Ja, når du tenker etter, vil du helst ha det på denne måten, møte noe du ennå ikke riktig vet hva er.”

Italo Calvino, *Hvis en reisende en vinternatt*

”Jeg kunne ikke la være å tenke at når jeg ved en ren tilfeldighet hadde oppdaget et helt univers i en eneste ukjent bok blant de utallige i denne nekropolen, måtte mange titusener andre ligge der utforsket, glemt for alltid. Jeg følte meg omgitt av millioner av forlatte sider, av herreløse universer og sjeler, som gikk til bunns i et hav av mørke mens den verdenen som pulserte utenfor disse murene, mistet hukommelsen mer og mer for hver dag uten å merke det selv, og følte seg klokere jo mer den glemte.”

Carlos Ruiz Zafón, *Vindens skygge*

I

Noen steder er umistelige. Så mister vi dem likevel. Og kanskje er det først da, når vi sitter igjen med tomrommet, og det kjennes sårt og helt feil, for det gjør det jo, kanskje er det først da, når stedet er tapt, at vi ser hva slags sted det var. Kanskje er det først da, at vi forstår hva det er vi har mistet, og at det ikke alene er stedet?

Greene's Bookshop i Dublin må ha vært et slikt umistelig sted, og ikke bare for dublinerne og andre irer. Greene's var Irlands eldste bokhandel og solgte både nye og antikvariske bøker. Det er vel sann det helst skal være, at en bokhandel skal selge bøker, mener jeg. Om boka er gammel eller ny, godt brukt eller fersk fra trykkeriet, er i seg selv nokså uinteressant. Alderen sier lite om hva du kan finne inni den, hva boka kan komme til å bety for deg, eller meg, eller andre bokelskere som oss.

Greene's var et krinkelkrokete sted med fyr på peisen og bøker fra gulv til tak, i alle hjørner, i alle rom, og på alle trinn i en vindeltrapp som snodde seg fra den ene etasjen til den andre. I 1940-årene hendte det visstnok at du kunne finne noen av de som jobbet der stående foran peisen i andre etasje med en stekepanne stukket inn i varmen. Betjeningen stekte seg pølser til frokost i grålysningen, men jeg er ganske sikker på at de var klare til å snakke om livet likevel. Livet og litteraturen, ett fett. Det satt vel uansett i dem, og i bøkene. Livet lå og ventet på gulvet i krokene, på trappetrinnene og bordene. Jeg tror ikke det trengtes mer enn et hint, der, den gangen, før du fikk høre om en bok du ikke en gang hadde drømt om at fantes.

Som hentet fra en roman av Dickens, sies det. Ser du den for deg? Det gjorde jeg. Greene's, et møtested for generasjoner av dublinere, leste jeg. Også kjent for sin baldakin av glass, et gjennomskinnelig tak over bordene ute dekket med bunker av bøker. Patrick Kavanagh var en av dem som visstnok ofte sto der ute under glassbaldakinen og plukket bøker, lette etter en skatt ennå ingen andre hadde tatt. Kavanagh, en av Irlands mange store poeter. Irene elsker sine poeter, de er et sjeldent litteraturelskende folk, irene, det er vel også derfor jeg fortsatt tenker på Greene's. Og på Kavanagh, som døde i 1967 og kanskje gikk og plukket under baldakinen helt fram til sin død, hvem vet, da var han 63 år. Irenes elskede poet Kavanagh skrev helst dikt om hverdagene, om den irske dagen, og den irske natta, og om stedene som er for alle, som Greene's, med bokbord under en baldakin av glass.

Greene's, et landemerke, leste jeg. Landemerket lå tvers overfor Trinity College, i hjertet av Dublin, i en georgiansk bygning fra slutten av 1700-tallet. Og det var selvsagt en Mister Greene, Mister John Greene, som startet bokhandelen. En dag i 1843. Oscar Wilde bodde en gang på den andre siden av veien og var der visstnok ofte. Også William Butler Yeats og Samuel Beckett, begge nobelprisvinnere i litteratur, var i sin tid kunder. Som hundretusener av andre dublinere, irer og andre folk var det, gjennom 164 år.

Planen var en storbytur til Dublin sommeren 2007. Jeg vet ikke om du har det på samme måten, men for meg er en storbytur ingen riktig tur uten et besøk til en bokhandel, og da mener jeg en ekte bokhandel, som Greene's. Nåja, for å være ærlig, så er vel eksemplet Greene's i overkant av hva vi kan forvente.

For øvrig mener jeg at det gjelder for bokhandelen som for oss mennesker: Skal den være ekte, må den være det den er. Den bør med andre ord selge bøker og ikke rosa elefanter, eller annen nips. En ekte bokhandel er heller ikke invadert av bestselgere, den står ikke der ribbet og kald, repeterer titler, og har ingenting ekstra på lager. Den har snarere alltid mer enn det du tror, bøker ingen før har fortalt deg om. En ekte bokhandel hører dessuten til der den er. Den er ikke en butikk som kunne ha stått hvor som helst.

Byer. Bøker. Bokhandler. De tre henger sammen. Og da tenker jeg ikke bare på historien, at boka en gang for lenge siden fant veien inn til byen og bokhandelen. Jeg tenker på hvordan du kan se byen gjennom boka, og siden boka gjennom byen. Og er du heldig og finner en ekte bokhandel i byen, vil du også kunne finne igjen byen i bokhandelen.

Greene's var Dublin, sies det. Min plan var å dra dit i august. Men i mai det året, 2007, ble den grønne døra til Greene's stengt for godt. Eierne besluttet å gå over til salg på nett. Bøkene, gamle som nye, ble flyttet til et lagerhus i utkanten av byen. Noen av dem, som *Captain Cook's Voyages*, var eldre enn bokhandelen selv.

Jeg var altså noen få uker for sent ute. Det var ikke bare skuffende, ikke bare irriterende, det var usigelig trist. Jeg hadde hatt et drømmested som bare lå der og ventet. Jeg hadde hatt det så nære, bare noen dager unna, like foran fingertuppene. Og nå var stedet borte, for alltid, og Dublin var ikke lenger Dublin. For i Dublin fantes en grønn dør inn til hjertet av byen, og nå

var den døra stengt. Det eneste fornuftige å gjøre, syntes det som, var å droppe hele Dublin-turen. Så det gjorde jeg. Men ikke uten samtidig å gi meg selv en oppgave. Jeg bestemte meg for å finne andre dører, andre sjeldne bokhandler, i andre byer. For min egen skyld, som plaster på såret. Men også for å prøve å finne ut av det, selve fenomenet, altså bokhandelen, den gode, gamle, mens den fortsatt fins. Hva er det med den egentlig, hva er den for et sted? Dersom alle disse bokhandlene i verden en dag er borte, hva er det da som har forsvunnet med dem? Bøkene i bokhandlene selvsagt, men hva mer? Når jeg forsøker å forestille meg en slik ribbet verden, da blir jeg ikke bare lei meg, jeg kjenner en uro, en følelse av å ha blitt forlatt, alene, på leting etter en dør. Hvorfor? Er det så farlig da, om de som kommer etter oss, våre barnebarns barn og barnebarn, ikke lenger har en ekte bokhandel å gå til, eller vet hva en bok er?

Eierne av Greene's gikk over til salg på nett, for å forsøke å øke lønnsomheten, sa de (uten at de lyktes). "I'm sad to go", sa han som hadde jobbet der mesteparten av sitt liv, da nyheten ble kjent. "We have to move with the times", sa han også.

Jeg undres på hva det er ved vår samtid som sier at vi alltid skal gå framover. Jeg tror det er meningen at vi ofte skal gå bakover. Vi gjør det for så vidt hele tiden, det vil si hver gang vi minnes. Å kunne gå tilbake i tid, i tankene, i bøkene – og i bokhandlene, det er vel noe av det som gjør oss til mennesker?

Bøkene er vårt kollektive minne. De kan fortelle oss hvor vi kommer fra, kanskje også hvem vi er. Men antagelig forutsetter det at vi forstår å verdsette det som ikke lenger er aktuelt. Det gamle. Det som for lengst har skjedd. Og jeg er redd for at vi ikke verdsetter, ikke nok. Ikke av vond vilje, men fordi vi lever i en tid der det nye har rangen. Noen mener vi lever i et aktualitetstyranni. Kanskje det. I tyranniet anses det nye som viktig simpelthen fordi det er nytt. Dermed unndrar det seg vårt kritiske blikk og fortrenger samtidig annet som kanskje er viktigere, men akk, så akterutseilt.

I kjedebokhandlene flommer det over av nye bøker, de ikke lenger fullt så nye er for lengst kassert. Og egentlig, ærlig talt, lønner det seg jo å bestille bok på nett. Det går kjappere. Er oftest billigere. Og enklere. Som å lese på brett. Og snart kommer kanskje en ny og mer revolusjonerende teknologisk duppeditt. Det gjelder å være klar. Tilgjengelig. For det nye bare strømmer på og strømmer på, og vi må følge med. Vi klikker og liker. Lenker og limer.

Klipper og deler. Vi drukner i informasjon. Og det skal skje fort. Skitt og kanel. Skitt og kanel. Hva er viktig, og hva skal vi velge, og velger vi fort nok, velger vi det beste... fort vekk. Til slutt rekker vi ikke stort annet enn å være konstant distraheret.

Jeg merker det på meg selv. Det blir stadig vanskeligere å være dypt konsentrert om en bok lenge av gangen. Det er skremmende. Det verste er at vi tror det må være sånn. Vi innbillen oss at vi ikke har noe annet alternativ. For vi må følge med tiden. Det er tiden, sier vi. Tiden krever det. Og da er det fåfengt å kjempe imot.

Det får meg til å tenke på en annen kamp, kampen for å redde klimaet. Jeg husker en professor jeg en gang snakket med. Det største problemet, sa hun, det er ikke utslippene av klimagasser. Det største problemet er vårt syn på verden og oss selv. Når det er vi mennesker som endrer klimaet, er det også vi mennesker som kan endre endringene, sa professoren. Uten troen på at vi kan påvirke vår egen framtid, har vi tapt, minnet hun om.

Jeg lurer på når det var vi begynte å betrakte teknologien som klokere enn oss selv. Det er vi som velger. Vi som utvikler de nye teknologiske løsningene. Mange av dem bringer uomtvistelig verden framover. De er viktige. Selvsagt er de det. Men det gjelder ikke alle teknologiske nyvinninger, ikke alt, bare fordi det er nytt.

Det nye peker framover, som en pil på vei mot et mål. Det er besnærende. Fart forfører. Men det er fort gjort å miste noe om en flyr gjennom luften. Jeg spør meg selv om ikke det som en gang var, er noe av det som gir livet og oss selv dybde. Vissheten om at noen har gått her før oss, at de har tenkt tanker som vi kan måle oss mot, tanker vi kan sette ved siden av våre egne, så vi kan se at vi hører til.

Likevel. Brått en tanke, som et plopp i en sølepytt: Jeg skammer meg. En del av meg gjør faktisk det. Jeg vil det ikke, og jeg synes det er fullstendig latterlig, skammelig latterlig, men når jeg sitter her og skriver om min lengsel etter den gode, gamle bokhandelen, når jeg tenker på de som en gang var, hyller boka og alt det gode ved det gamle, når jeg sitter her og nærmest forsvarer det som store deler av verden for øvrig synes å betrakte som passé, da kjenner jeg på en ekkel følelse, og jeg tror det er følelsen av skam. Kanskje er jeg ikke annet enn en teknologipessimist, om jeg kan være det og samtidig bruke smarttelefon, nettbrett og pc. Kanskje er jeg bakstreversk, et fælt ord. Men synonymet er verre: Reaksjonær. En

reaksjonær er en som i følge snl.no (Store norske leksikon) ønsker å ”gjeninnføre tilstander og ordninger som eksisterte i en mer eller mindre fjern fortid.” Nei. Jeg ønsker ikke det. Jeg ønsker ikke å gjeninnføre noe som helst. Videreføre derimot.

Kanskje er jeg håpløst nostalgisk. Nostalgisk er ett av disse ordene som i vår tid er kommet i vanry. Å være nostalgisk er nesten like dumt som å være snill, dumsnill. Tåpenostalgisk. Jeg tror jeg ble født nostalgisk. Men det er selvsagt mulig at nostalgien har kommet med alderen, at nostalgien er noe vi lider av, vi som ikke riktig klarer å henge med, at nostalgien er noe vi bør bekjempe.

Neste tanke som faller, er denne: Kanskje gjelder det bare å tørre å være det man nå en gang er. Litt sånn i Søren Kierkegaards ånd, og da tenker jeg samtidig på Vigdis Hjorth og hvordan hun har latt seg inspirere av den danske filosof, blant annet i romanen *Leve posthornet!* Der finner hovedpersonen ut, omsider, at hun må forsones med seg selv. Men ikke for å resignere, for det motsatte, for å reagere. Johannes Sløk, en annen nyere dansk filosof, litt av en ekspert på Kierkegaard, sier det sånn i sin guide til geniet: Man skal velge seg selv, den man er. Man skal ville seg selv, for først da er man seg selv. Det viktigste er altså å bli den jeg er, autentisk, det vil si ekte. Men det er selvsagt vanskelig, for da nytter det ikke å gå på akkord, verken å forskjønne eller forminske. Enten velger jeg meg selv, eller så eksisterer jeg ikke. Altså velger jeg meg selv som nostalgiker. Og kanskje er nostalgi noe annet enn det all verden vil ha det til. Kanskje nostalgi er noe bra?

Jeg vet ikke. Men jeg vet at jeg må prøve å finne det ut, som jeg må prøve å finne ut hva en bokhandel kan være, hva slags steder de er, disse ekte bokhandlene, som de fleste mener er i ferd med å dø ut, simpelthen fordi vi ikke trenger dem lenger. Mon det?

Sjeldne eksemplarer av en truet art. Det er det jeg ser dem som, da jeg en vinterdag finner trillekofferten fram, og drar.

BERLIN

Grønt som i løvens tid

Vinterdagen er kaldere enn gradestokken har fortalt, for sure vinder sveiper gatene og biter i alt som ikke er pakket inn. Jeg lengter etter å komme fram, langer ut for å holde varmen, og tenker på boka jeg nettopp har lest ferdig på flyet, *En kvinne i Berlin. Dagboknotater fra 20.april til 22.juni 1945*. Skrevet av en anonym kvinne. De fikk gjennomgå, kvinnene i Berlin, i de dagene da Hitlers rike ble endelig knust, og russerne inntok byen.

Luftvernkanoner og bombeangrep var ikke det verste. Frykten var verre. Sulten. Og voldtektene. Slik den anonyme har beskrevet det. Jeg hutrer og forsøker å forestille meg hvordan det må ha sett ut den gangen, der jeg traver nå. Utbombet selvsagt. Men de gjenlevende levde sine liv på et vis likevel, i ruinene, i kjellerne. Marga Schoeller hadde bøker i sin kjeller. Forbudte bøker. I en kjeller under bokhandelen. Det var sånn bokhandelen hennes overlevde, paradoksalt nok. Kan hende var det også sånn hun selv overlevde. Hjemmet hennes ble bombet tre ganger. Men aldri bokhandelen. Den sto der, på Kurfürstendamm, gjennom hele krigen, riktignok tom for bøker etter hvert, men den sto.

Marga Schoeller Bücherstube. En tysk venninne har fortalt om stedet. En sjelden bokhandel, har hun sagt, ranket som en av de ti beste i Europa, blant annet på grunn av en stor avdeling med bøker på engelsk, oversatt og angloamerikansk litteratur. Det er nettopp de bokhandlene jeg er ute etter, som har bøker på engelsk, så jeg kan plukke og lese, uansett hvilket land jeg er i, eller språk jeg for øvrig behersker. Min tysk er skral.

Engelskavdelingen i Die Bücherstube kom nokså raskt på plass etter krigen. Og ikke bare fordi Marga Schoeller var anglofil. Men det vet jeg ennå ikke der jeg haster av gårde denne formiddagen. Jeg vet lite. Jeg vet at Marga ble født i 1905 og døde i 1978. Og at hun startet sin bokhandel allerede i 1929.

Jeg har også hørt at bokhandelen før lå et annet sted, på Kurfürstendamm. Nå er adressen Knesebeckstrasse 33. Mellom Kurfürstendamm og Savignyplatz. Det er dit jeg er på vei. Jeg undres på hvem som er der nå. Undres under kranenes dans. Flokker av heisekraner som svinger om kapp ut og inn av skydekket. Typisk Berlin. Denne byen full av sår, som like

ufortrødent vokser videre, skyter i været med sine høyhus i glass og metall og betong. Berlin er byen som alltid er på vei til å bli noe annet, men har sårene med seg. Jeg har lest det et sted, men husker ikke lenger hvor, at fortiden aldri faller til ro i denne byen, og at det skal den heller ikke gjøre. Det er ikke meningen.

To kvartaler mer, og så er jeg der. Det første jeg legger merke til er varmen, hvor godt det er å komme innenfor, og at det første rommet minner om det navnet sier: en stue. En stue i grønt med veggene dekket av bøker. Teppe på gulvet. Og i en krok en langstrakt hund, med lysebrun og hvit pels. Hunden sover. Det neste jeg ser, er en stor bukett godt utsprungne gule tulipaner, som en sol stukket ned i en vase på et bord. Og bak bordet en eldre mann med milde øyne under buskete øyebryn. Han er kledd i rød strikkegenser og litt for vide olabukser. Briller hengende i en snor rundt halsen. Jeg får det plutselig for meg at han går i tøfler, men det gjør han ikke. Han heter Thomas Rodig og er Margas sønn. Jeg tipper at han er i sekstiårene et sted. I så fall må han være født under krigen.

***

Tysk fjernsyn har intervjuet Marga Schoeller. Det er et opptak gjort i svart-hvitt. Sønnen har tatt vare på en kopi, merket 1973. Jeg får låne den gamle videokassetten og ser opptaket noen dager etter besøket i Knesebeckstrasse.

Marga sitter i en stol, midt i bokhandelen. Hun sitter med hendene i fanget, pent kledd i skjørt og skjorte. Hun forteller en flik av historien.

Jeg vil gjerne fortelle hvordan det gikk til at bøker ble min lidenskap, sier Marga mens kameraet zoomer henne helt inn til de hvite skjorteflakene og hårmanken. Hun ser rett fram. Blikket er matt. Men det kan også ha med mitt blikk å gjøre, at jeg syns jeg ser det, fordi Thomas Rodig har fortalt at moren var mye syk allerede tidlig på 70-tallet.

Det var mine foreldre som først satte meg på ideen å forlate hjemstedet, fortsetter Marga i filmen. Hjemstedet var Düren, en liten by i vest, ikke langt fra Köln. Den gangen, tidlig på 1900-tallet, var Düren en av Tysklands rikeste byer med bortimot hundre fabrikker. Margas far var papirfabrikant. Det var han som hjalp henne å kjøpe bokhandelen på Kurfürstendamm i 1929. Da var hun 24 år og hadde blant annet vært lærling i et forlag i München og jobbet i et

tidsskriftforlag i Berlin. Hun var en lesehest. Hun satt ofte og leste på biblioteket.

Jeg gikk mye og spaserte på Kurfürstendamm på den tiden, fortsetter damen i filmen. Og det var der hun så den kjære, lille bokhandel. Hun sa det til sine venner: Jeg har et ønske, at det en gang skal lykkes meg å få en slik bokhandel.

Det lyktes nokså kort tid etter, da den lille bokhandelen ble til salgs, og foreldrene viste seg å være like begeistret for ideen som datteren. Ganske raskt ble Margas bokhandel et viktig møtested, et fristed, for intellektuelle, forfattere, skuespillere, teater- og filmfolk. Berlin hadde sin storhetstid som Europas kulturelle sentrum i de gylne tjueårene. På Kurfürstendamm sydet utelivet, teater, kabaret og jazz i en salig blanding. Dansen på vulkanen, kalte han den, forfatter Klaus Mann, sønn av Thomas Mann. Dansen på vulkanen fordi den ganske snart skulle bli tråkket ned av støvelhæler som gikk i takt.

Det var helt i begynnelsen på nazitiden at jeg overtok bokhandelen, slår damen i svart-hvitt rolig fast, og legger til: Etter hvert hadde jeg hele den antinazistiske intelligentsiaen i Berlin hos meg i Die Bücherstube.

Det må ha vært en mildt sagt vanskelig tid. Men foran fjernsynskameraet toner Marga Schoeller det vanskelige ned og det fine opp. Hun har nok sine grunner til det, tenker jeg, selv om jeg kanskje ikke ville ha forstått dem. Hun sier hun følte seg beskyttet av bokhandelens tidligere eier, Buchholtz, som det første året fortsatt kjøpte inn bøker for henne. Dessuten var beliggenheten på Kurfürstendamm, et utstillingsvindu for resten av verden, en fordel. Så lenge hun sørget for å stille ut et eksemplar av Hitlers *Mein Kampf* i vinduet på spesielle merkedager, gikk det greit. Da kunne hun fortsette som før. Hun kunne fortsette å la være å selge nazilitteratur, og gjemme unna forbudte bøker i kullkjelleren, en Noas ark av bøker, i kullmørket under en skjult fallem. Det vil si så lenge det var noen bøker igjen å få tak i, bøker hun selv mente det var verdt å lese, og selge.

De harde kjensgjerningene, som tok til da Hitler kom til makten i 1933, kommer Marga ikke inn på. Hun konstaterer bare at hun på slutten av krigen ikke solgte annet enn hestebilder. Hun kjente en hestefotograf, Gordi, kan det høres ut som han het. Sannsynligvis forutsetter hun, berlinerbokhandleren, at alle som ser filmen vet hva som skjedde, at bøker av mer enn hundre forfattere ble sensurert og forbudt, som bøker av Heinrich Mann, Karl Marx, Sigmund Freud,

Bertolt Brecht, men også bøker av Tolstoj og Dostojevskij, av Hemingway og Victor Hugo, også bøker av vår egen Sigrid Undset. Den 10.mai 1933 flammet bokbålene over hele Tyskland. Noen også senere, som sankthansbål. Man regner med at rundt 25.000 bøker ble brent bare i Berlin. Der ble bøkene til aske foran statsoperaen, mens propagandaminister Joseph Goebbels holdt tale og de nasjonalsosialistiske studentene gjorde nazihilsen.

Marga Schoeller solgte forbudte bøker til kunder hun mente hun kunne stole på. Hun fikk åpenbart rett. Eller var heldig. Eller begge deler. Hun ble uansett ikke angitt. Ingen forrådet henne. Hun må ha kjent sine kunder godt.

Men på slutten av krigen fantes ikke lenger noen bøker igjen å selge, sier hun og hopper raskt over til den nye begynnelsen, til etterkrigstiden. Da krigen var over, var hun den første i Berlin som fikk lisens for salg av bøker. Først av russerne. Deretter av britene. Det er hun synlig glad for, at hennes kjære, lille bokhandel ble liggende i britisk sone, og at hun fikk lisens av britene, som den første. Jeg antar britene betraktet det som et godt skussmål at hun hadde nektet å selge nazilitteratur og dessuten solgte andre bøker illegalt så lenge hun kunne.

Hun smiler før hun fortsetter: Så startet jeg igjen, først med antikvariat. Mine kjære kunder solgte sine bøker tilbake til meg.

Det eneste hun eide etter krigen, var en sykkel. Så hun syklet. Gjennom ruinmarkene. Lette seg fram til en kjeller her. En kunde der. En gammel venn med en bokreol. Ut fra asken. Opp i lyset. Inn på plass i tomme hyller, Margas bokhyller, grønmalte, som de fortsatt er.

Jeg skal ikke si at jeg ser henne for meg, gjennom ruinmarkene, jeg bare prøver. Hun må ha syklet i et landskap der nesten ingenting lenger pekte oppover. Bare noen få vertikale linjer igjen, spredt her og der. Og alt som skjedde, skjedde på bakken. Hun må ha kunnet se langt.

Etter pengereformen i 1948 ble det knapt med penger, minnes hun: Men man kunne bruke mer tid på kundene, og det fantes igjen gode bøker. Det var en interessant tid. Samtalene om bøkene, med kundene, var alltid viktigst.

Marga Schoeller ser igjen rett inn i kameraet, mens hun legger venstre ben i kryss over høyre, nøyaktig som på tegningen av løven. Hun er løven. De kalte henne det, de kjære kundene,

mange av dem også hennes nære venner. En av dem, en maler, tegnet henne som en løve i en lenestol. Og der sitter hun fortsatt. Løven i lenestolen er bokhandelens varemerke og henger også som skilt ute på veggen ved inngangen til Knesebeckstrasse 33.

***

Thomas Rodig byr på kaffe og går for å hente krus. Senere skal han reise seg opp og forsvinne inn på bakrommet igjen, men da for å hente en bok som ikke er til salgs. En uerstattelig bokskatt, kledd i noe som likner blått silkestoff.

Han forteller lavmælt. I korte trekk. Han ville ikke bli bokhandler. Ikke opprinnelig. Han skulle bli ingeniør. Det var maskiner han var interessert i. Men da det viste seg at han ikke hadde talent for maskiner, for det hadde han altså ikke, dro han til New York. Til en jobb i en bokhandel på Manhattan, 5th Avenue. Der jobbet han doble dager. På slutten av hver dag ble han målt på det han hadde solgt, og han hadde alltid solgt for lite. De ga ham to dager, og så var det rett ut. Ja, det betydde at han fikk sparken. Bokhandler Rodig understreker med et forsiktig smil og legger til at dette var i årene 1966-67, under Vietnam-krigen. Han gikk til immigrantkontoret, og da han ble kalt inn til militærtjeneste like etterpå, som han ikke hadde forutsett, bestemte han seg sporenstreks for å vende nesen hjem.

Han er eneste barn. Født i 1940. Årene under krigen har han ikke noe å berette fra. Mor fortalte lite, og far satt i fangenskap fram til 1948. Mor bodde hele tiden i Berlin og forsøkte å holde bokhandelen åpen, det vet han, og at hun hadde en sykkel, og at leiligheten ble bombet tre ganger, men aldri bokhandelen. Og ellers? Ellers ingenting. Ingenting før Bayern. Etter krigen ble han sendt på barnehjem i Bayern. Han hadde tuberkulose, og barnehjemmet hadde både sykehus og skole. Han kom dit som sjuåring og var der ut folkeskolen. Han bodde på internat og var bare hjemme i Berlin i helgene, stort sett. Det var egentlig ikke meningen at han skulle bli der så lenge, i Bayern, men det ble sånn, avslutter han saktmodig og røper at han på barnehjemmet drev sitt eget lille bibliotek. Han hadde jo bøker, bokhandlersønnen. Og etter å ha bodd på hjemmet i en fire års tid, begynte han å låne ut bøker til de andre barna. Han tok ti pfennig per lån.

Tilbake i Berlin, etter oppholdet i New York, begynte han hos sin mor. I ti år, fram til 1978, da hun døde, jobbet han sammen med henne i Die Bücherstube. Før det hjalp han faren. Herr

Rodig var opprinnelig skuespiller, i sin tid en av de mange kjære teaterkundene til Marga på Kurfürstendamm, deretter ansatt i bokhandelen, det var sånn det startet mellom dem. Men etter krigen var det ikke mange skuespillerjobber å finne. Herr Rodig forsøkte seg derfor som selvstendig bokhandler, han også. Han skaffet seg en liten engelsk bokhandel tilknyttet et hotell i byen. Det gikk ikke så bra. Da Thomas var tilbake fra USA, måtte herr Rodig stenge. Sønnen hjalp ham å selge bøkene.

***

Døra inn til Die Bücherstube går stadig oftere opp. Det er ikke lenger formiddag, men etter. De fleste kundene er stamkunder, mange av dem forfattere. Noen kommer også langveisfra. Det fins ikke lenger slike bokhandler der vi bor, sier kundene som kommer langveisfra, og finner en bok og en krok i stua.

De fleste stamkundene kjenner også historien. De vet at Margas bokhandel etter krigen igjen ble et viktig møtested for intellektuelle, og i 60-årene for studentopprøret og radikale studenter, også studentlederen selv, Rudi Dutschke, han som i mars 1968 også var i Oslo og snakket til tusenvis av norske studenter, og som bare en måned etter ble skutt av en høyreekstremist, i Vest-Berlin. Det var et attentat som rystet Europa, som det står skrevet. Han var ikke mer enn 28 år da han ble truffet av tre skudd i hodet. Han overlevde, ble et ikon, og skrev bøker. Marga Schoeller passet visstnok alltid på å ha Dutschkes bøker i hyllene. Sannsynligvis fulgte hun også med på hva som skjedde videre med ham. Jeg vil tro hun visste, kanskje alle visste den gangen, at Dutschke flyttet til England, at han studerte sosiologi i Cambridge, og at den konservative Tory-regjeringen to år etter fikk ham og familien utvist fra landet, som ”undesirable alien”. Marga visste helt sikkert at han var skadet for livet, kanskje også at han og familien etter England slo seg ned i Danmark. Men ikke at han døde der, i Århus, bare 39 år gammel, i 1979, året etter henne.

Dutschke vokste opp i DDR. Han flyktet til Vest-Berlin dagen før grensen ble stengt og byggingen av muren startet, den 13. august 1961. Før det var også andre intellektuelle fra Øst-Berlin, som forfatteren Arnold Zweig, Bertolt Brecht og hans skuespillerkone Helene Weigel, blant Margas faste kunder. Dessuten møttes Gruppe 47 i bokhandelen. Bøker ble betraktet som like viktige som medisiner for å bygge opp Tyskland etter krigen. Gruppe 47 var en gruppe tyske, politisk engasjerte forfattere som fra 1947 møttes jevnlig for å lese hverandres manus, diskutere samfunnsutviklingen og oppdra tyskerne til demokrati. Gruppen opprettet

også en egen litteraturpris som skulle gå til ennå ukjente forfattere. Heinrich Böll fikk prisen i 1951. Günter Grass fikk den i 1958, for debutromanen *Blikktrommen*. Det fins et fotografi fra et møte i Marga Schoeller Bücherstube den 28.oktober 1962. På bildet smiler Marga til en ung Günter Grass. I midten står den tysksvenske forfatteren Peter Weiss med et glass i hånden. Bildet er gjengitt i en jubileumsutgave av Marga Schoellers Buchjournal, datert desember 1994. Da var bokhandelen 65 år. Men det fins flere journaler. Thomas Rodig skal snart hente dem fram fra bakrommet, sammen med boka som ikke er til salgs. I journalene skriver de syv som nå jobber i Die Bücherstube, bokanbefalinger, noen linjer om bøkene de personlig mener er verdt å lese.

Han kan ikke leve uten bøker, sier han, og røper at han også hjemme har dem overalt. Han prøver å begrense inntaket. Han klarer det bare ikke. Han leser på S-Bahn til og fra jobb, og i stua på kvelden. Men han leser ikke om natta. Som moren. Hun klarte sjelden å sove. Hun leste i stedet. Ofte kom hun på jobb morgenen etter med hele boka på hjertet, ivrig etter å dele. Hun ga alltid de ansatte i bokhandelen en bok i bursdagspresang. Og de ansatte var mange. Altfor mange, sier sønnen og er på nippet til å le. For Marga Schoeller ansatte visstnok enhver som ønsket det, mislykte skuespillere og forfatterspirer, hadde de bare en tårevåt historie, ja, så ga hun dem jobb. Mange av kundene stjal dessuten bøker. Radikale studenter anså bøkene som fellesskapets felleseie og plukket derfor med seg uten dårlig samvittighet og uten å betale. Mange år senere har de dukket opp igjen, som anerkjente professorer, med bøkene de en gang tok, den gangen de var unge studenter og søkte ly under Margas tak.

Nei, han har heller ikke angret på at han ble bokhandler i Die Bücherstube som sin mor. Han sier det like lavmælt som før, og jeg tror ham. Han har en arv å forvalte. Tradisjoner å føre videre, som de viktige samtalene med kundene, forklarer han. Og Die Lesungen. Noen ganger i året inviteres fortsatt forfattere til å fortelle og lese fra sine bøker. Da fylles Die Bücherstube med klappstoler, og klappstolene med bokelskere. Tyske bokhandlere er kjent for sine Lesungen, og for sine kunder, som kan sitte stille å lytte i timevis.

Thomas Rodig sier han er usikker på hvor lenge det vil vare, hvor lenge det vil være mulig å drive Die Bücherstube videre. Ikke som før. Det har aldri dreid seg om å drive videre akkurat som før. Som før er så mangt. Bokhandelen har endret seg med byen, og med bøkene. Det har ofte vært vanskelig å holde hodet over vannet, økonomisk. Som på 70-tallet. Da mor var mye

syk, sier han, og bokhandelen ble tvunget til å flytte fra Kurfürstendamm. Da ble det rabalder. Store overskrifter i avisene. Høylytte protester. Til ingen nytte. Die Bücherstube måtte til slutt forlate sin barndoms gate og slå rot i en annen. Det var et hardt slag, særlig for Marga.

Å flytte på steder med sjel er ikke enkelt. Noen vil si det ikke lar seg gjøre. Og kanskje var det sånn, at noe ble igjen der. Noe som hadde med lyset fra Kurfürstendamm å gjøre, og med ekkoet i rommene, alt som en gang var blitt sagt, og lest, alt delt. Eller kanskje ble sjelen med på lasset likevel. Fordi Marga var sjelen, og siden hennes sønn, hvem vet. Kundene sa i alle fall den var der fortsatt, sjelen, også etter flyttingen til Kneesebeckstrasse 33. Økonomien var det verre med.

Marga Schoeller bestemte seg til slutt for å selge. De ansatte som var igjen etter at de hadde slanket staben, fra tjue til ti, spurte om de i stedet kunne ta over sammen med ham, Thomas Rodig. Og Marga sa ja. De etablerte et kollektiv. De første årene gikk det fint. Men da økonomien forverret seg igjen, besluttet de å endre strukturen. Marga Schoeller Bücherstube ble et GmbH, et ansvarlig selskap.

Det er fortsatt vanskelig, sier han og fingrer med brillesnoren rundt halsen. Det gjelder særlig de engelske bøkene, som kan kjøpes billig overalt, ikke minst digitalt. Tyske bøker har heldigvis fortsatt en fastpris, sukker Thomas Rodig. Men bokhandelen vil ikke klare seg uten engelskavdelingen, og hva er Marga Schoeller Bücherstube uten de engelske bøkene? Margas sønn reiser seg. Kundene venter. Han tar krusene med, og går for å hente noen eksemplarer av journalene vi har snakket om, og den lille, blå boka, så jeg kan sitte i fred å bla.

"Lore watches the cloud shadows drift across the mountainside, remembers her father's midnight visit in snatches, like a dream. *Over soon. You will see.* Months fall by and nothing changes. She does her chores, adjusts herself to the waiting, the war will be won soon. *Only a matter of time.*"

Rachel Seiffert *The Dark Room*

II

En bokhandel lever av å selge fortellinger, men den kan også selv være en fortelling. Det var det jeg tenkte da jeg dro fra Berlin og Marga Schoeller Bücherstube den gangen, at jeg hadde vært inne i en fortelling, og gått ut igjen. Og at jeg ikke lenger var helt den samme da jeg sto ute i vinterkulda nok en gang, som den jeg hadde vært da jeg gikk inn. En bokhandel kan med andre ord åpne seg som en bok, og ta deg med, som boka, til landskap du aldri før har sett, og mennesker du aldri før har møtt, som du likevel syns du kjenner igjen, fordi de minner deg om noe du innerst inne vet, som at verden er mer enn din egen.

Før jeg tok farvel og forlot den grønne stua, brukte jeg god tid i engelskavdelingen. Jeg ønsket meg en bok som kunne gi meg nye sider til den store fortellingen, som fortellingen om Die Bücherstube er en del av. Eller sagt på annen måte, en bok som kunne fylle ut det bildet jeg hadde av dramaet som Margas bokhandel vokste opp i. Valget falt på *The Dark Room*, roman, en ny bok. Vel, ikke ny som en kjedebokhandel definerer begrepet, for da hadde nok boka vært ute av døra og makulert for lengst, for den viste seg å være utgitt og nominert til Bookerprisen i 2001, men skrevet av en debutant, Rachel Seiffert, engelsk forfatter, med tysk mor og med egen erfaring som mobbeoffer på engelsk skole, i Oxford, fordi hun var halvt tysk og derfor ”nazi”.

The Dark Room består av tre fortellinger. Den første handler om Helmut. Han blir født i Berlin, april 1921, med en fysisk skavank. Han mangler en muskel i brystet og har derfor en delvis ubrukelig høyre arm. Skavanken gjør ham også ubrukelig i Hitlers heroiske krig. Men Helmut finner en annen måte å uttrykke sin patriotisme på. Han fotograferer. Mens foreldrene som gode nasjonalsosialister går på oppildnende partimøter, går han til togstasjonen og registrerer hvem og hvor mange som kommer, og hvor mange som drar. Han tar bilder av butikker som må stenge, og av lastebiler med lasteplan fylt opp av folk. Helmut tar meg med rundt i Berlins gater, også når de første bombene faller og byen tømmes for folk, og senere, helt fram til det siste bildet.

Fortelling nummer tre handler om Micha, en ung tysk lærer, femti år senere. Micha føler seg tvunget til å finne ut hva hans bestefar, soldat i Waffen-SS, gjorde seg skyldig i da han var stasjonert i Hviterussland. Bestefaren var en snill bestefar, men hva var han den gangen som

ung soldat i Minsk, og hvor langt kan en bestefars handlinger kaste skygge over liv som følger?

Lore er navnet på fortelling nummer to, og den som gir meg flest nye sider til den store fortellingen. Jeg hadde ikke sett dem før, alle flokkene av tyske hjemløse i 1945. Flokker på vei gjennom fremmed ødeland, et Tyskland i aske, stykket opp og delt, med nye grenser på tvers. Og jeg hadde heller ikke tenkt tanken, at blant de som flakket omkring, var også nazibarn, overlatt til seg selv. Som tolv år gamle Lore og hennes fire yngre småsøsken, den yngste en babybror, oppkalt etter faren. Det er tidlig på året da Lore ser sin far, nazioffiseren, for siste gang. Ikke lenge etter blir også moren hentet, av amerikanske soldater, og de fem søsknene må klare seg selv. De har fått tak over hodet på en bondegård, men de kjenner seg ikke trygge, og maten tar snart slutt. Lore bestemmer at de skal dra til bestemor i Hamburg. Hun pakker barnevognen, og de går, fra en landsby i Bayern, sørøst i landet, til en bestemor i nord.

Det er lenge siden nå, at jeg møtte Lore i *The Dark Room*, men forrige sommer tenkte jeg på henne igjen. Jeg leste et intervju med Günter Grass i en norsk avis. I intervjuet minner forfatteren om at Tyskland i 1945 hadde 14 millioner fordrevne. Hans egne foreldre var blant dem. De bodde først i leire og nødmottak, siden hos en storbonde, under kummerlige kår. Gikk de til bonden med ønsker om noe bedre, fikk de høre at de kunne dra dit de kom fra. ”Det var min families første erfaring med fremmedfrykt”, sier Grass og påpeker samtidig: I alle fire besettelsessessionene etter krigen ble flyktningene med loven i hånd anvist et bosted. Alle med mulighet til det, med hus eller leilighet eller bondegård, måtte gi husrom til flyktningene. En vanskelig, men riktig beslutning, sier forfatteren. Han understreker det med å hevde at uten den beslutningen, så hadde man også i Tyskland hatt leire, som på Gazastripen, leire som yngleplasser for hat gjennom generasjoner.

Men det er noe annet Grass deler i avisintervjuet, som først fanger min oppmerksomhet når jeg sitter her og tenker tilbake på besøket i Die Bücherstube. Günter Grass minnes Gruppe 47, som han var en del av, og som visstnok alle store tyske forfattere før 1968 har vært innom. Grass sier at prisen han fikk av Gruppe 47 i 1958, var den viktigste. Viktigere enn Nobelprisen, som han fikk mye senere. Da han leste opp to kapitler av *Blikktrommen* for forfatterkollegene i Gruppe 47, var han totalt ukjent. Og prisen på 4.500 tyske mark, som var vanvittig mye penger den gangen, gjorde det mulig for ham å dra til Paris og gjøre romanen

om Oskar ferdig. Lille Oskar som nekter å vokse opp, som slår og slår på en blikktromme, mens ondskapen og dumskapen blomstrer og nazismen gryr.

Jeg forsøker å forestille meg dem, Gruppe 47, de unge forfatterne stående nokså tett inne i Die Bücherstube, gestikulerende, diskuterende. Med Die Buchhändlerin, Marga Schoeller gift Rodig, som et midtpunkt. Alle med tro på bøkene som byggesteiner for det nye Tyskland. For noen er bøker et spørsmål om liv og død. Har vi glemt det? Jeg tror det, at vi har glemt hva en bok kan ha kraft i seg til å gjøre. Som vi har glemt hva en bokhandel kan bety.

”Mye av dagens litteratur er blitt en del av en eventkultur, og da mister den sin virkning,” sier den nå avdøde Günter Grass også i avisintervjuet. Og det minner meg om noe annet jeg har lest – om lesning. Siri Hustvedt, romanforfatter og essayist, har lest seg langt inn i fagfelt som nevrofysiologi, psykologi og filosofi. Fra før av er hun doktor i litteratur. Hun vet med andre ord både litt om bøker og om hvordan hjernen virker. I ett av essayene i *Livet, tanken, blikket* skriver hun:

”Lesning er i vår kultur blitt noe så dvaskt og utvannet at all lesning nå anses som ’noe bra’. Barn får som regel en generell formaning om å lese, som om alle bøker er likeverdige, men en hjerne fylt opp av banaliteter og klisjeer, med fortellinger etter en fast formel og enkle svar på dårlig formulerte spørsmål, er neppe det vi bør ha som ambisjon. For det underlige er at selv bøker som vi ikke lenger aktivt kan huske, er en del av oss, og som en tapt melodi kan de plutselig dukke opp igjen.”

Hva vi velger å lese, betyr noe. Bøkene former oss. Også de er med på å gjøre oss til dem vi er, dem vi velger å lese oss til å bli, kan vi kanskje si. Og dem vi blir, har igjen betydning for dem omkring oss, for samfunnet, og for..., ja, for verden, om vi tror at hver og en av oss kan gjøre en forskjell. Og tror vi det, kan det kanskje være til hjelp å tenke som Zarathustra, og som forfatter Tor Åge Bringsværd, en fan av den gamle profeten: Også de små ting, som vennlighet, betyr noe, sier Bringsværd. Hver gang du klapper en herreløs hund, vokser det gode i verden, sier Zarathustra.

”Jo mer jeg leser, desto mer endrer jeg meg”, sier Hustvedt og peker på at jo mer variert hun leser, desto mer er hun i stand til å oppfatte verden fra ulike synsvinkler. Noen bøker husker vi godt. Vi husker dem både i bilder og ord. Men bøker vi har lest, kan også være til stede i

det Hustvedt kaller de underlige, omskiftelige rommene i vår ubevissthet. ”Andres stemmer bor i meg, mange av dem for lengst døde.” Slik uttrykker hun det, norskamerikaneren som har gjort det til et nytt levebrød å reise rundt og holde foredrag om det hun har lært, både om nyere hjerneforskning og egne nerver. For det var hennes egne mystiske skjelveanfall som i sin tid satte henne i gang med å grave, med å lete etter svar på det store spørsmålet: Hvorfor blir vi som vi blir?

Det eksistensielle alvoret. Jeg tror det er det, også det, jeg lengter etter når jeg lengter etter en bokhandel som Margas Bücherstube. Og jeg lengter mest når jeg kjenner hverdagens uutholdelige letthet skylle inn, ingenting viktig å ta stilling til, bare en tsunami av tilbud, smarte kjøp og tusen valg, stadig nye smakebiter, ingenting å gå i dybden av, bare løse deler, fragmenter som flyter på overflaten, som det alltid haster å haste seg videre fra, klikk, klikk, løp og kjøp, for overalt er noe nytt, og noe nytt går alltid ut på dato. Ingenting er lenger ment å vare.

Apropos dato. Jeg må fortelle om den blå boka. Jeg ble sittende lenge med den mellom hendene. Den var overraskende liten. Etter å ha bladd meg gjennom den, måtte jeg stryke noen fingre over tråder i stoffet utenpå. Som for å kjenne på tiden, da boka var gjestebok og tok imot berømte menn og kvinner fra en verden som ikke lenger fins, men som de berømte fortsatt kan fortelle om, i sine bøker.

Den var også i god stand, trass i alderen, Margas kunde- og gjestebok fra de første 35 årene, fra 1929 til 1965. Jeg talte ikke navnene i den. Jeg kjente heller ikke brorparten, de aller fleste tyske. Og noen navnetrekk var umulige å tyde, de mest krokete av kråketærne. Men de leselige, kjente navnene var mer enn mange nok til å gjøre inntrykk og gi meg en følelse av å se inn i et aparte celebert selskap, der jeg gjerne skulle ha vært gjest, i det minste ha kunnet lytte til noen av samtalene. Aldous Huxley var den første jeg oppdaget, forunderlig passende siden engelskmannen er mest kjent for sin dystopiske roman *Vidunderlige nye verden*, der menneskeheten er uten bekymringer, uten krig og nød, men har mistet det som gir oss mening, som familie, kunst, religion, filosofi og litteratur. Det er opplagt verdt å filosofere mer over. Men det er håndskriften jeg tenker på nå. Fordi det sies at også håndskriften er truet, i likhet med boka og bokhandelen, og fordi det kjentes ut som, der jeg satt med alle disse personlig uttrykte navnene foran meg, alle buone og sløyfene, noen navnetrekk som maur på en rekke, det kjentes nesten ut som jeg tok dem i hånda hver og en, alle disse Margas celebre kunder.

Aldous Huxleys skrift er ikke enkel å lese, men jeg tror han har skrevet *June 1930* ved siden av sitt navn, skrevet med en stor ensom A og resten av bokstavene i grupper på skrå. Om årstallet stemmer, så hadde han da ennå ikke skrevet sin dystopiske roman.

Amerikaneren Henry Miller, både forfatter og maler, og kjent for å utfordre det oppleste og vedtatte, både skrivemåter og levemåter, har skrevet seg inn hos Marga med nydelig tydelig løkkeskrift. Under navnet har han notert: *Berlin 19/5/62*. Og ved siden av denne datoen står en annen skrift, en kommenterende hilsen: *Wishes to say that he has been looking in your corridors with fascination every day!* Og under der igjen: *Loriot!* Hvem er Loriot? Svaret viser seg å være Bernhard Victor Christoph-Carl von Bülow, tysk forfatter, tegner, regissør, skuespiller, komiker og professor i teaterkunst. Vel. Etter Loriot dukker en landsmann av Miller, Thornton Wilder, opp med to ulike datoer, først *Berlin Sept.23, 1954*. Deretter: *happily here again in this superb bookshop September 25, 1957*.

Men hvorfor er Wilder, bosatt i USA, tilbake igjen i Die Bücherstube allerede tre år etter? Det spør jeg meg nå i ettertid, her jeg studerer navnetrekkene på fotokopien jeg har spart på. Og dermed er vi i gang, jeg mener, dermed er jeg i gang, på nettet. Klikk, klikk. For hva kan man ikke finne ut på nettet, man kan finne så fascinerende mye at det er en ren fryd, og jeg mener det, en fryd og en lettelse, for jeg kan bli der inne, bare google videre, det er så såre enkelt, og jeg klikker, og jeg finner at Wilder det året, i 1957, mottok de tyske bokhandlernes fredspris, i Frankfurt, så der har jeg vel svaret, tenker jeg, prisutdelingen var sannsynligvis foranledningen for nok et besøk hos Marga i Die Bücherstube. Men hvorfor gi seg med det, jeg har jo alle disse navnene, og noen av dem sier meg ikke noe som helst, jeg vil vite hvem de var, og er, så jeg kan si noe mer om hva slags bokhandel Die Bücherstube er og var, og derfor klikker jeg videre, det ene navnet etter det andre, en hel mengde informasjon som minner om fakta i et liv. Og det er så moro, helt fantastisk, og jeg mener det, og det er da jeg begynner å le, jeg ler av meg selv, fordi jeg ikke har lyst til å skrive dette, jeg har ikke lyst til å skrive at jeg leter og finner på nettet. Og det er virkelig latterlig. Som om jeg ikke bruker nettet hver eneste dag, jeg ville ikke ha klart meg uten, jeg lovpriser nettet, at det i det hele tatt fins, og jeg ler enda høyere når jeg tenker tilbake på tiden som journalist i en avisredaksjon for tretti år siden, da jeg, som alle andre, måtte ned i en kjeller og lete i et arkiv for å finne, skuff etter skuff, hele alfabetet, og ikke så rent sjelden hadde noen glemt å legge tilbake i skuffen nettopp det utklippet jeg var på jakt etter, og dét er jo virkelig til å le av. Er det ikke?

Så nå sitter jeg her, med spredte notater om en hel forsamling berømte fra en svunnen tid. Intellektuelle fra fjern og nær, forfattere og skuespillere, en filosof, Martin Buber, en skulptør, Henry Moore, forfatterne James Baldwin (borgerrettsaktivisten, han med romanen *Go Tell It on the Mountain*), den engelske dikteren W.H. Auden, nobelprisvinneren Elias Canetti, som (kan jeg lese på wikipedia) var en tyskspråklig, bulgarskfødt, sefardisk-jødisk forfatter, Max Frisch, sveitsisk arkitekt og forfatter, flere fra Gruppe 47, Jean Cocteau, fransk avantgardeforfatter, Han Suiyn, britisk, født i Xinyang, Kina (jeg husker hennes roman *Skinnende dager* som et hemmelig møte mellom to elskende ute på et steinplatå), for ikke å glemme Tysklands "leading lady of stage", Marianne Hoppe (som skal ha hatt nær kontakt med nazieliten under krigen og takket ja til å spise middag med Hitler), Ingeborg Bachmann, en av Østerrikes betydeligste kvinnelige forfattere i sin tid, en annen tysk skuespiller, Maria Bard (som tok livet av seg i 1944), Kurt Heuser, med i Gruppe 47 (og den som gjorde Trygve Gulbrandsens bok *Og bakom synger skogene* om til filmmanus). Ilja Ehrenburg, russisk jøde født i Kiev (gravlagt i Moskva, med et portrett på sin gravstein, en reproduksjon opprinnelig tegnet av Pablo Picasso, nær venn). Og mange, mange, mye mer. De har alle vært hos Marga og satt sine navnespor, og nå sitter jeg her og lider valgets kval. For ethvert sted, også Die Bücherstube, får betydning gjennom menneskene som er der, og var der, gjennom det de skrev, og det de var, og nå har jeg alle disse wikidetaljene i alles liv, jeg har fått vite så altfor mye.

Det første jeg må velge, er åpenbart å velge bort. Altså får det vente, det jeg opprinnelig ville ha sagt, noe mer om håndskrift, om kropp og hjerne og minner. Jeg er ikke sikker på om jeg husker lenger heller, hva jeg tenkte, før jeg klikket meg inn på nett.

Neste navn fra gjesteboka: Erich Kästner. En gammel gymnaslærer har gjort meg oppmerksom på ham. Hun, gymnaslæreren, vokste opp med Kästners klassiker som hørespill i Barnetimen på 50-tallet, og nå har hun nettopp vært i Berlin og brukt klassikeren som guide til byen og en for lengst forgangen tid. Du kjenner ham kanskje? Trolig fortsatt Tysklands mest kjente barnebokforfatter, tyskernes Astrid Lindgren, går det antagelig an å si. Han skrev dessuten dikt og romaner, hadde en doktorgrad i teatervitenskap, og jobbet som journalist. Han har skrevet seg inn i Margas blå bok med fet skrift. Jeg tror han har brukt en fyllepenn: 29.9.54. Da var han 55 år og allerede verdensberømt for sin barnebok *Emil og detektivene*. I dag er boka oversatt til mer enn førti språk og filmatisert sju ganger, blant annet av Disney.

Den er dessuten igjen mulig å få tak i på norsk. Nå har jeg nettopp lest den, en detektivfortelling som lyser av optimisme, pussige innfall og morsomme replikker. Nesten som på trass. For boka kom ut i 1929, samme året som Marga Schoeller åpnet sin bokhandel på Kurfürstendamm, altså midt i krakket og like før nasjonalsosialistene kom til makten. Dog, fortsatt i keiser Wilhelm den andres rike, det riket Kästner ble født inn i.

Jeg finner ham bare dette ene stedet i gjesteboka, i september 1954, men noe sier meg at han var i Die Bücherstube ganske ofte. Kästner var en av få forbudte tyske forfattere som ble i Berlin under naziregimet, også under krigen. Emil Erich Kästner, ja, han het også Emil, og det er mye av ham selv i gutten som drar alene for første gang fra Neustadt til bestemor i Berlin, med tog, og som blir ranet på toget, selv om pengene er festet til lommen med en nål, og det er bestemor som skal ha pengene, og derfor kan ikke Emil gi seg før han har klart å finne tyven og få pengene tilbake, selv om det skal føre ham langt lenger inn i storbyen enn til Friedrichstrasse, der han egentlig skulle ha gått av, men aldri så vondt at det ikke er godt for noe, for i Berlin får han god hjelp av Gustav, Professoren, lille Dienstag og et helt arsenal andre gutter som faktisk mer enn noe annet, vil hjelpe ham å fakke denne togrøveren som har vært så frekk å ta pengene fra ham da han sov.

Emil og detektivene var ikke blant bøkene som ble kastet på bålet 10.mai 1933. Av en eller annen grunn lot Goebbels det gå tre år før fortellingen om Emil ble satt på listen over forbudte bøker. Men andre av Kästners bøker ble brent den dagen, og forbudt for ”dekadanse og moralsk forfall”. Emil Erich Kästner skal som eneste forfatter selv ha vært til stede på Opernplatz da Goebbels talte og bøkene brant.

Den neste jeg prøver å se for meg i Margas bokhandel er Louis Hagen. Det er datoen han har notert, og de tre ordene ved siden av, en kort hilsen på tysk, som gjør meg nysgjerrig. Navnet kjenner jeg ikke. Jeg vet ingenting om hans dramatiske liv. Ingenting om hva han har skrevet. Ikke før jeg klikker meg inn. Da ser jeg at han utrolig nok ligger gravlagt en kort kjøretur unna der jeg sitter nå, på en kirkegård i Asker, Norge. Han giftet seg med en norsk dame. Jeg tror først han har skrevet 2.4.45. Men siden det neppe kan stemme, for da var krigen ennå ikke over, det fantes ingen bøker igjen i Die Bücherstube, og Louis Hagen befant seg da mest sannsynlig i India, så antar jeg at femtallet er et sekstall, og at han var hos Marga i april 1946. Så hvem var han, denne Louis Hagen? Ikke godt å si, men han har lagt igjen noen svar i bøkene han har skrevet. Og da han døde, høsten 2000, skrev britiske *The Guardian* i nekrologen: ”Louis Hagen, who has died aged 84, was a teenage German Jewish refugee, a

British army glider pilot at Arnhem, a journalist, writer and children's film producer. He had a spectacular life." Det viser seg at denne Louis, tysker og jøde, bare femten år gammel, i 1934, blir sendt i konsentrasjonsleir på grunn av en antinazispøk han har skrevet på et postkort til sin søster. Han reddes ut etter noen uker, og flykter siden til England, blir med i krigen på britisk side, får navnet Lewis Haig, overlever de alliertes mislykkede operasjon i Arnhem, Nederland, i 1944, da tusener briter faller eller blir tatt til fange, og skriver *Arnhem Lift; Diary of a glider pilot*, en kritisk, åpenhjertig bok, som hans regiment forbyr, men som hans kjæreste sørger for at likevel kommer ut i 1945. Da er Lewis Haig i India, skriver avisartikler fra Malaysia, Siam, Burma og Indo-Kina, og er blant annet den første til å intervju Ho Chi Minh. Men i 1946 er han tilbake i Europa. Først i England. Så i Berlin. Det sies at han lenge har lengtet etter det, å være tilbake. Han vil skrive en ny bok, og han gjør det, *Follow My Leader*, om hvordan det må ha vært å leve under nazistytet, for den vanlige tysker, for nazisten, ikke-nazisten og antinazisten. Jeg skulle gjerne ha lest den boka, før besøket i Die Bücherstube, og jeg spør meg hvorfor ikke. Hvorfor har jeg aldri hørt om den? Eller om Louis Hagen, gravlagt i Asker?

Jeg skulle også ha likt å vite hva han tenkte på, Louis Hagen, da han var hos Marga, i bokhandelen på Kurfürstendamm, den 2.april 1946, og skrev sin hilsen:

Ach, liebe Frau.

KRAKOW

Med utsikt til landet som ikke lenger er

Jeg vet den er vakker på postkort, kjernen av Krakow, gamlebyen som i mer enn åtte hundre år var Polens hovedstad. Men denne mørke kvelden i mars, med tåke og regn fra Sibir, er det ikke stort jeg får sett. En silhuett av Mariakirken med de to tårn. Brostein på brostein. Lutende rygger som manøvrerer etter glimt av lys, alle ute etter å krysse det store åpne lendet, markedsplatsen. Det er farlig lett da, å føle seg hensatt til en ikke altfor fjern fortid, og til historien om to gutter, den ene fra denne byen.

Før andre verdenskrig bodde det mer enn 60.000 jøder i Krakow. De fleste av dem endte sine liv i Auschwitz, noen få mil lenger vest. Eller Alt-Trist som Bruno tror er navnet på det merkelige stedet de har flyttet til, der hans far er kommandant. Etter ordre fra Føreren, som i Brunos ører blir til Røveren. *Gutten i den stripe pyjamasen* er en fiktiv historie, sett og fortalt med et barns blikk. Barnet på innsiden av piggtrådgjerdet, gutten fra Krakow, heter Schmuël. Før familien blir sperret inne i Krakows getto og deretter transportert videre, til konsentrasjonsleiren, bor Schmuël, broren Josef og foreldrene i en liten leilighet over urmakerforretningen til Schmuëls far.

Kanskje bor de i en gate i Kazimiers, jødekvartalet. Det sier historien ingenting om. Det er bare mine tanker som vandrer, fordi jeg vet at jødekvartalet, det som er igjen av det, ligger ikke langt fra Massolit, bokhandelen jeg er på vei til.

Det er ikke mye å finne på for Bruno der han bor. En dag går han på oppdagelsesferd langsmed gjerdet og treffer gutten i den stripe pyjamasen på innsiden. Bruno og Schmuël, begge ni år, blir venner. Det viser seg at de er født på samme dag. ”Vi er som tvillinger”, sier Bruno. ”Litt”, sier Schmuël. Men, spør Bruno seg selv etterpå, hvem bestemte hvem som skulle gå i pyjamas og hvem som skulle bære uniform? Dagen før han skal reise tilbake til familiens villa i Berlin, sammen med søsteren og moren, treffes de to guttene for siste gang. Bruno er siden sist blitt barbert på hodet, han også, fordi han har fått lus. Og Schmuël har funnet en fangedrakt til ham. De har bestemt seg for å leke sammen på ordentlig. Endelig. Derfor kryper Bruno under gjerdet og inn. Han tar av seg støvlene, gjør som Schmuël og alle

de andre, og går barbent i gjørmen. Senere får de beskjed om å gå inn i en brakke og kle av seg.

***

Massolit Books & Café holder til i et gammelrosa murhus i enden av Felicjanek, en bortgjemt gate noen kvartaler unna gamlebyen. Det sibirske regnværet fra kvelden før er byttet ut med et klarvær fra sør, og striper av sol har lagt seg over den bratte murtrappen. Fire trinn opp, og jeg står foran en brun tredør med smale vinduer og kikker inn. Det ser fristende ut. Et terakottafarget rom fylt med bøker fra gulv til tak. I enden av rommet små runde bord med stoler rundt og bakerst en gammeldags kjøpmannsdisk. På toppen av disken troner en sjokoladekake. Og til venstre for kaken en røslig kar. Jeg er på nippet til å banke på. Men jeg tar meg i det og lander hånden på håndtaket i stedet.

Jeg er inne i kafédelen av Massolit, et pussig navn, for den som ikke kjenner boka navnet stammer fra, *Mesteren og Margarita*, av Mikhail Bulgakov, en kultroman, fascinerende. I romanen er Massolit en forening som forfattere i datidens Sovjet, 1920-årene, må være medlem av for å få utgitt sine bøker. I Krakow er Massolit en bokhandel for alle som leser engelsk. Åpnet i februar 2002. Startet av et amerikansk ektepar med polske og latvisk-jødiske røtter. David Miller heter mannen. Jeg får vite at han er på vei med sykkel. Han vil gjerne fortelle hvorfor Massolit ble til.

Et skilt på veggen over kjøpmannsdisken viser vei til de indre gemakker. Først må et brunt forheng trekkes til side, og en trappeoppgang krysses. Deretter, i enden av en smal gang, åpenbarer stuene seg. En krystallysekrone henger høyt oppunder taket. Under står et rundt bord, og på bordet små bøsser med sukker og kanel. Et vindu rammet inn av hvite flørlette gardiner vender ut mot Felicjanek-gaten. Og i lyset fra vinduet, i det venstre hjørnet, sitter to unge jenter, nedsunket i hver sin bok, i en dyp sofa. Massolit likner mer på en herskapelig leilighet (faktisk to leiligheter) fra den gangen Krakow var en kosmopolittisk by i det habsburgske riket, enn på en bokhandel. Riktignok må herskapet i så fall ha vært utpregede bokelskere, for alle stuene er fylt med bøker, de fleste brukte, noen nye. Dessuten er det lekende lett å finne fram. Alle hyllene er skiltet. I den første stua handler det om psykologi, filosofi, vitenskap, kultur- og kjønnsstudier. Rundt hjørnet holder barneavdelingen til, og deretter følger det meste, fra bøker om arabisk kultur til biografier, språk, musikk og litteraturkritikk. I det innerste rommet finner jeg polsk, russisk og sentral- og østeuropeisk

litteratur og historie, sosiologi, økonomi, politikk og samfunn, en egen krok for nyankomne bøker, og en egen del for studier av det jødiske.

Et tegnet kart over hvor de ulike bøkene befinner seg, er trykket opp og ligger på bordene. Det minner om et skattekart. Jeg følger en pil gjennom en korridor av klassikere, og ser at den vil ta meg tilbake til kafeen, der mesteparten av fiksjonen holder til. Men dit kommer jeg ikke før jeg har hilst på Magdalena, ung krakowianer. Ingen vei utenom. Magdalena strutter av entusiasme og bærer en liten hund med struttepels på armen. Hun har jobbet her helt siden starten, ved siden av studiene, kulturanthropologi og andre fag. Men hun ser ikke på jobben i bokhandelen som en jobb, sier hun, bokhandelen er mer som et hjem, og nå vil hun gjerne få vise meg rundt. Det fins blant annet et hemmelig rom bak kafeen, der jeg senere kan sitte og prate uforstyrret med David. De er som en stor familie, alle som jobber i denne bokhandelen, og er ikke det dyrebart, spør hun, å ha det sånn, i vår tid?

Rommet bak kafeen likner et møterom, med bord og stoler, og en gammel kakkelovn i hjørnet. Da David Miller dukker opp, byr han på kaffe latte i høye glass og forteller først med alvorlig mine om det han opplever som skremmende tilstander i hjemlandet, i USA. I New Jersey, der han kommer fra, er det ingen uavhengige bokhandler igjen, de er alle borte, unntatt antikvariatene. Og når det gjelder kjedebokhandelene, så er ikke de bokhandler lenger. Amerikaneren mener de ikke er annet enn et ”advertising space” for forlagene. Med andre ord ikke verdt å bruke tid på når han er tilbake i Statene, og det er han sånn rundt to til tre ganger i året, for å plukke bøker til Massolit, oftest bøker som de offentlige bibliotekene ønsker å kvitte seg med, for en billig penge. Når han har klart å plukke mange nok, rundt fire tusen titler, blir bokkassene plassert i en container og sendt over Atlanteren med båt.

Å plukke bøker er det beste han vet, sier han og smiler. Det er litt som å plukke sopp, umulig å vite på forhånd hvor de fineste står. Jakten er halve gleden, å lete og så finne og bli overrasket, forklarer han. Som når han går inn i en ekte bokhandel, da vet han heller ikke helt hva han går til, og det skal han heller ikke vite. Og jeg kan ikke annet enn å smile i retur, for ja, tenker jeg, sånn er det. Ikke å vite, er en stor del av gleden. Litt som ikke å forstå, ikke helt, mer ane og fornemme, når jeg leser en riktig god bok. Og samtidig gjennom den vage fornemmelsen på et forunderlig vis ende opp med å forstå noe jeg aldri før har forstått.

Litteraturen handler ikke bare om livet, sier David Miller, den er en del av livet. Og på samme måten skal en bokhandel være en del av verden, den skal ikke være noe utenom, ikke gå utenom. Den skal ta del i det som skjer, sier amerikaneren og forteller om folk de har hatt på besøk gjennom årene, fra mange land. Forfattere, studenter og kunstnere, expats og lokale. En hel del akademikere, professorer fra Jagiellonian, universitetet som ligger like ved, ett av Europas eldste, med en egen avdeling for jødiske studier. Foredrag, opplesninger, minikonsserter og debatter er en viktig del av det som skjer innenfor Massolits mange vegger. Det var nettopp et slikt intellektuelt inspirerende miljø, et mini internasjonalt samfunn, de drømte om å skape helt fra starten av, sier han. Og for øvrig er de ikke alene om det. Ifølge David Miller har alle amerikanske universitetsstudenter i humanistiske fag en gang drømt om å starte sin egen ekte bokhandel. Det er bare ikke så mange av dem som realiserer drømmen.

For David Miller startet det, på et vis, da han i 1991 jobbet i Paris. I bakerier. Han jobbet illegalt, som polakkene han traff der også gjorde. Muren hadde falt, Sovjetunionen gikk i oppløsning, og praten gikk om hva som ville skje med Polen, med alle landene i øst. Ville kapitalismen skylle innover dem som en tidevannsbølge og ødelegge særpreg og kulturtradisjoner? Hadde de det som trengtes for å stå imot presset fra vestlig pengemakt? Hadde de kunnskap nok, tilstrekkelig med litteratur, gode lærebøker i demokrati og alternative politiske ideologier? David Miller hadde studert økonomisk geografi og lest om andre land i liknende situasjon, og han tvilte.

I Paris jobbet han dessuten som frivillig hos George Whitman, eieren av den legendariske bokhandelen Shakespeare & Company. Også et idealistisk, kulturpolitisk prosjekt, kan man si, men langt unna comme il faut, og med en høyst eksentrisk eier. Whitman tente på håret sitt i stedet for å klippe seg, minnes David og smiler, men han ler ikke, for også noen bøker tok fyr. Uansett, jobben i Whitmans bokhandel ga mersmak. David jobbet også i diverse andre bokhandler på 90-tallet. Men det var med Karen, Underhill, nå hans ekskone, at han først kom til Krakow. Hun, med polske røtter, fikk et stipend for å studere i byen, og han fulgte med. Siden dro de, kom tilbake, dro igjen. Det var møtet med en tredjemann, Matthew Roy, som ble utslagsgivende. Matthew drømte om å få sin egen kafé. Nå er også han for lengst tilbake i USA, men kafeen hans står, med møbler laget av gamle garderobeskap. Ja, ikke bare står, kafeen trekker stadig til seg nye kunder, mange krakowianere har fått smaken på amerikansk bakst, som peanøttsmørsjokoladekaken. Bokhandler Miller er selv en sjokoholiker. Anyway. Uten kafeen tror han ikke det hadde gått. I disse tider, sier han, må en uavhengig bokhandel

ha noe i tillegg, om den skal klare seg. Massolit er for øvrig også et sted som andre, foreninger og institutter, kan bruke. Og hver søndag er det høytlesning for barn. Massolit skal være en barnevennlig bokhandel, sier han. Han har selv en sønn, Eliah. Før han og Karen gikk hver sin vei, bodde de alle tre i bokhandelen, i de innerste rommene. Nå bor Eliah og Karen i Chicago. Men de ses fortsatt i Krakow. Karen har begynt på en doktorgrad i polsk litteratur og jødiske studier. Dessuten ringes de. Hver gang han ringer Eliah gir han ham et nytt kapittel i en historie om en pingvin fra Krakow. Historien blir til i løpet av tiden som går mellom hver gang de snakkes, som regel daglig.

Selv leser han bøker på flere språk, selvsagt på engelsk og polsk, men mindre selvsagt på mandarin. Han var fjorten da han begynte å lære seg det kinesiske språket. Han bodde i Kina i tre måneder før han flyttet til Paris. Thai kan han også. Likevel er han ikke mer original enn at det var Tolkien og *Ringenes Herre* som først fikk ham hektet på bøker, da han var gutt i New Jersey. Siden har han alltid lest mye. Han leser for å forstå bedre hvem han selv er, og gjør ikke alle det, spør han, leser for å forstå seg selv bedre? Leser for å få en distanse til eget liv, som gjør det lettere å se hva du er blitt? Men det fins så mange grunner til å lese, sier David Miller. Selv blir han ofte borte i bøkene, fortaper seg i dem og forsvinner. *Mesteren og Margarita*, som navnet Massolit (også et ordspill, en forkortelse for Mass of Litterature) er hentet fra, er en av hans yndlingsbøker. Men han har andre polske forfattere han gjerne vil anbefale. Som Olga Tokarczuk, og hennes bok *House of Day, House of Night*. Og Marek Hlasko, en opprører mot konformitet og hykleri, har jeg hørt om ham? Nei. Samtidsforfatteren Andrzej Stasiuk, med boka *Tales of Galicia*? Nei, dessverre, og jeg kjenner heller ikke Bruno Schulz, David Millers neste anbefaling. Schulz skrev om det jødiske samfunnet i Drohobycz, der han kom fra. I dag ligger byen i Ukraina. Men den gangen lå Drohobycz i Galicia, dette landet jeg heller aldri har hørt om. Det vil si, jeg trodde Galicia lå i Spania, og det gjør det. Men det fantes en gang også et annet Galicia.

David Miller har dessverre ikke stort å fortelle om sine egne latvisk-jødiske røtter. Noen ord om en bestemor som var tolv år da hun forlot Latvia, og en bestefar som solgte hester og dro fra landet i 1905, det er alt. Men det var den jødiske kulturen og jødernes historie som først brakte Karen og ham til Krakow. Og det er det jødiske samfunnet som en gang fantes, nettopp her, han er mest opptatt av. Oskar Schindlers fabrikk, som det handler om i boka *Schindler's Ark* (og i filmen) ligger i Krakow, en kort trikketur unna Massolit. Men bokhandleren vil heller anbefale en tur innom det galiciske jødiske museet.

Mange er opptatt av Holocaust, av uhyrlighetene som ble begått. Færre vet noe særlig om, eller ønsker å vite mer om, det jødiske samfunnet som var, sier David Miller og minner i første omgang om fakta. Før andre verdenskrig hadde Polen den største jødiske befolkningen i Europa, 3,5 millioner. I dagens Polen bor det trolig rundt 10.000. Mer enn halvparten av de nærmere 6 millioner jødene som ble drept under andre verdenskrig, var polske. Den jødiske kulturen i Galicia, landet som ikke lenger er, var en gang rik og blomstrende. Og det er dette som en gang var, og ikke selve tilintetgjørelsen av det, som amerikaneren vil formidle til andre. For selv om sporene som er tilbake, er få, så er de der. Det fins blant annet bøker.

Bøker kan forandre deg, sier han og skriver ned tittelen på en bok. *The King of Children. A Biography of Janusz Korczak*. Nok et ukjent navn. Det var ukjent for David Miller også, og er det sannsynligvis fortsatt for de aller fleste amerikanere, tror han, for de fleste i Vesten, og det er et tankekors, for denne barnas konge, Janusz Korczak, pseudonym for Henryk Goldszmit, polskjødisk lege, forfatter og barnepedagog, er godt kjent i landene øst i Europa, han var en av verdens første forkjempere for barns rettigheter. Boka om Janusz Korczak endret David Millers syn på barn.

Dessverre, sier han, er boka ikke lenger å få tak i. Han tenker noen ganger at det er slik det er, at det er de beste bøkene som ikke lenger fins. Men kanskje har han et siste eksemplar stukket unna et sted. Kanskje. Han takker for praten. Han må jobbe. Men han lover å lete.

***

Da jeg senere går trappa opp til Massolit igjen, etter en kort tur i Galicia Jewish Museum, forstår jeg ham bedre, David Miller. Jeg begynner å se hvordan Holocaust har overskygget alt annet, og derfor, fordi vi har hatt blikket festet på det grusomme, og Auschwitz som selve symbolet på ondskapen satt i system, har vi ikke sett det som en gang var, et rikt og blomstrende jødisk samfunn utviklet gjennom mer enn 800 år i deler av det som i dag er Polen og Ukraina. Kongeriket Galicia, med Europas største jødiske befolkning, har gått i glemmeboka, og dermed har Holocaust gjort dobbel skade.

Traces of Memory er navnet på den faste utstillingen i det galiciske jødiske museet, den viser bilder av det som fortsatt er igjen og lar seg fotografere, ruiner, gravstøtter, men også

restaurerte synagoger og andre bygg. Dessverre er det bare den polske delen av Galicia som er dokumentert. Men det fins, som sagt, bøker.

I den nest innerste stua i Massolit, under lysekronen, sitter Martin Kraft. Vi har e-postet i forkant, så jeg vet han er tretti år, opprinnelig tysk, skriver godt engelsk, snakker flytende polsk, og at han er spesielt glad for skandinavene som dukker opp i Massolit, fordi det ser ut til at bokhandelen gjør dem rett ut sagt lykkelige. Han tror det må skyldes prisene, at de ikke er vant til at bøker i bokhandlene kan være billige.

Nå er han klar. Bøssene med kanel og sukker er ryddet bort, og på det runde bordet ligger tykke mapper med avisutklipp og notater. Litt av det som har foregått i bokhandelen, ymter han, og begynner å bla. For han har også vært med fra starten av. Den første tiden bodde han faktisk her, sammen med David, Karen og Eliah. Rommet vi sitter i, var hans soverom. Han var så heldig å sove med bøker rundt seg på alle kanter, sier han, bøker i digre kasser, og bøker i bunker omkring på gulvet. Han ler. Han ivrer etter å vise hva magasiner og aviser har skrevet om Massolit, for det er et helt spesielt sted dette, som han alltid lengter etter når han er borte, fordi det betyr mye for ham også personlig. Og for ham personlig startet det på en måte med en bestemor på farssiden, for bestemor var fra Latvia, som er et tyskdominert land, og bestemor gikk på tysk skole, og derfor flyttet hun etter hvert til Berlin. Selv er han fra Karlsruhe, også en by ved en grense, den franske, og når han sier også, er det fordi han allerede har andre grenser i tankene, han er opptatt av skjebnen til disse mange Europas folk som bor ved en grense, som er blitt flyttet fram og tilbake, fra det ene landet til det andre, fra en krig til en annen, og det er mange forflyttede folk når du tenker på Polen, som i mer enn hundre år var borte fra kartet, visket ut som land og delt i tre mellom stormaktene Russland, Preussen og Østerrike-Ungarn, og inni det store habsburgske Østerrike-Ungarn lå altså dette kronlandet Galicia, med en rik blanding av flere kulturer og språk, og en stor jødisk befolkning, før området ble etnisk rensket, sier han og flater ut en hånd på bordet. Han studerte i sin tid polsk i Berlin, to år, men han har også studert i Riga, og jo mer han leste om dette området, jo mer skjønte han at han stadig så det med tyske øyne, og derfor måtte han gjøre noe mer enn å studere, han måtte dra, og han dro til Krakow i 1995, og han oppdaget et Øst-Europa som ingen hadde snakket om, det nye Øst-Europa, hadde folk sagt, men det var jo ikke nytt, det hadde sin lange og mangslungne historie, og han tenkte at han ville få flere til å se linjene, alt som knytter det gamle til det nye, og disse linjene, de fins jo her, i bokhandelen,

i bøkene, for gjennom litteraturen kan folk både se det som er, og det som var, sier Martin Kraft og spør om jeg har hørt om Josef Wittlin?

Nei, jeg har aldri hørt om Josef Wittlin, polsk romanforfatter og lyriker, født i Dmytrów, Galicia, den gangen en del av Østerrike-Ungarn, død i New York i 1976. Tilbrakte viktige år i Lwów, og har skrevet selvbiografien *My Lwów*, om livet der som forsvant, og om behovet for å minnes. Og Lwów er altså det polske navnet på dagens Lviv, som var Lemberg på tysk og hovedstad i det habsburgske kronlandet Galicia fra 1772 til 1918, og hadde en stor jødisk befolkning som ble utradert. Er jeg nysgjerrig på Galicia, bør jeg lese *My Lwów*, sier Martin, og dessuten er byen fortsatt usedvanlig vakker, omkring halvparten av alle kulturminner i Ukraina fins i dag i Lviv. Og tenk litt på det, at litteraturen der, i denne byen som har fostret så mange forfattere, også Joseph Roth, mest kjent for *Radetzkymarsjen*, og Teodor Konrad Korzeniowski, som senere ble brite og tok navnet Joseph Conrad, kjent for *Mørkets hjerte*, de to gikk begge på skole der, vel, tenk litt på det, sier Martin, at litteraturen derfra ble ukrainsk, østerriksk, jiddisk og polsk, og at en flora av oversettelser mellom disse skapte en helt unik europeisk kultur på tvers av grenser. Forresten bør jeg også lese *Salt of the Earth*, Wittlins mest kjente roman. Den handler om en analfabet bonde, Piotr, fra de østre Karpatene. Piotr må ut i krigen og kjempe for den østerrikske hær. Mot sin vilje blir han soldat og krysser det veldige østerrikske ungarske riket.

Wittlin oversatte også mange bøker, blant annet av Joseph Roth, Herman Hesse og Rainer Maria Rilke, sier Martin, og nevner flere forfattere jeg aldri har hørt om, som også er oversettere. Det snakkes for lite om de som oversetter, mener bokhandleren. Tenk hvor mye litteratur som ville ha vært utilgjengelig, om ikke noen sørget for å få litteraturen oversatt, sier han, og på den andre siden, tenk hvor mye god litteratur som aldri når ut til mange, fordi språket ikke er stort nok og ingen bryr seg med å oversette.

Han oversetter også selv, blant annet fra polsk til engelsk. Han samler på bøker på polsk, bøker han er redd for at skal gå tapt. Derfor oversetter han dem, og kanskje en dag kan Massolit starte et lite forlag og gi dem ut. Det hadde vært noe, sier Martin Kraft og kaster et blikk ut gjennom stuevinduet, og det er da jeg skjønner at jeg har vært et annet sted, i mange timer, for Felicjanek, gata der ute, syns ikke lenger, mørket har visket den ut. Klokka nærmer seg åtte, det er snart tid for å slukke lysekronen og leselampene, og låse ytterdøra.

”As I worked on this book back in New York City and Cape Cod, I came to see Korczak as a man who walked without fear over what the Hasidim call the narrow bridge of life, making at each stage the moral decisions that would inform his actions.”

Betty Jean Lifton, *The King of Children*

III

Tiden sto ikke stille da jeg var i bokhandelen i Krakow. Jeg kunne fort ha skrevet det, men det ville ikke ha vært riktig, for det var ikke sånn det var. Men det er sant at jeg opplevde tiden på en annen måte enn jeg pleier. Jeg tror det var den langsomme tid jeg var inne i der inne, og den langsomme tid var et godt sted å være.

Og når jeg holder fast ved den tanken, tenker jeg videre at den langsomme tid er der vi helst bør være når vi leser og lytter for å forstå noe vi ikke før har forstått. Når vi er ute etter å forstå noe på et dypere plan, om du vil. Og når vi leser og er ute etter det, å forstå noe dypt, men også varig, da er den fysiske papirboka uovertruffen, viser det seg. Det vil si: Forskning viser at den gode, gamle boka da er bedre å bruke enn nettbrettet eller pc'n, altså bedre enn å lese digitalt. Det har med kroppen vår å gjøre, at vi som mennesker i alt vi gjør bærer med oss en kropp. Og når du holder papirboka i hendene, kjenner tyngden av den, og lukten kanskje, og bruker fingrene til å bla fra det ene arket til det andre, så blir det du leser i større grad en del av deg selv. Kroppen husker, og kroppen forstår. Det kan virke sørgelig banalt å si det, minne om det, at vi er både kropp og sinn, kropp og hjerne. Men sannheten er at det først er nå at det for alvor begynner å demre for vitenskapen, for forskere som psykologer, pedagoger, nevrofysiologer og andre hjerneforskere, hvor avgjørende, komplekst og nært dette samspillet mellom kropp og sinn er. Hjernen vår er ingen datamaskin. Den jobber ikke på den måten. Det er ikke sånn at vi først sanser, og så bearbeider hjernen denne sanseinformasjonen etterpå. Tvert imot, sier en forsker jeg leser et intervju med akkurat nå. Hva vi sanser og gjør med kroppen, og hva vi forstår, henger sammen på en mye tettere måte. Og når jeg leser videre om denne forskningen, og annen forskning som er opptatt av kroppens betydning, og av sansene, at sansene får oss til å føle på en måte som får oss til å forstå, da er jeg brått tilbake igjen, i tankene selvsagt, i bokhandelen i Krakow. Jeg ser meg selv sitte der, med denne tykke boka i fanget, i lenestolen rundt hjørnet, i de indre gemakker. Jeg sitter der og har nettopp lukket den igjen, nokså andektig, denne pent brukte boka som åpnet seg på midten da jeg tok den i hendene og begynte å bla, boka som David Miller lovte å lete etter, og som han fant. Jeg sitter med hendene på bokomslaget og ser på bøkene omkring meg, tusener av dem, de fleste av dem gamle, noen med slitne rygger. Jeg leser titlene, og jeg tenker på plukkeren, at hver og en av bøkene er blitt plukket ut med omtanke. Jeg sitter der, en skandinav, og jeg er lykkelig til stede, og jeg vet at lykkefølelsen har ingenting med prisen på bøkene å gjøre.

Vi leser ikke bare bøker. Vi leser også kart, og ansikter, vi leser omgivelsene vi er i, og menneskene vi treffer. Da jeg satt der i denne dype lenestolen, leste jeg ikke bare titlene på bokryggene, jeg leste også rommet jeg var i. Jeg leste bokhandelen. Kanskje forsøkte jeg også å lese meg selv.

”Å lese er vår sentrale funksjon – nesten like mye som å puste.” Slik sier han det, Alberto Manguel, i sin bok *En historie om lesning*. Vi leser verden, og oss selv, for å kunne forstå eller begynne å forstå. Skriftegn har vi lest i 6000 år, helt siden skrivekunstens begynnelse. Noen er riktignok mer innbitte lesere enn andre. Manguel forteller om Cervantes, forfatteren av Don Quijote, at han til og med leste ”avrivne papirbiter på gaten”. Åpenbart av ren og skjær brennende leselyst, en lyst som Manguel sier han selv kjenner seg igjen i.

Det fins antagelig like mange typer lesere som det fins mennesker på jorda, og enda flere måter å lese på. Den italienske forfatteren Italo Calvino, som døde i 1985, var opptatt av det. Han fryktet, allerede den gangen, at også mangfoldet i litteraturen var truet, og at fantasien sto i fare for å bli slått ned av fornuften. Hans roman *Hvis en reisende en vinternatt* er en høyst merkverdig og leken, men samtidig dypt alvorlig bok om bøker og lesning, om forfattere, forlag og fantastiske fortellinger. I boka sier en karakter ved navn Arkadian Porphyritch om kvinnen som elsker lesning for lesningens skyld: For denne kvinnen, sier han, ”betyr det å lese å avkle seg enhver hensikt og enhver forutinntatt holdning, for å være rede til å fange opp en stemme som lar seg høre når man minst venter det, en stemme man ikke vet hvorfra kommer, fra et eller annet sted hinsides alle skrivekonvensjoner: fra det usagte, fra det som verden ennå ikke har sagt om seg selv og ennå ikke har ord for å si.”

Som Italo Calvino kunne få sagt det.

I disse digitale tider går det også an å lese bare noen få utvalgte ord, samlinger av sitater fra kjente forfattere, på internett. Men jeg vil ikke anbefale det. Jeg fant et Mark Twain-sitat her forleden. Problemet er at Mark Twain neppe har hatt noe med de bevingede ord å gjøre. Selv om flere nettsider påstår det. Ifølge en amerikansk journalist, som har gått de mange Twain-sitatene på nettet nærmere etter i sømmene, er det dessverre umulig å si hvor dette stammer fra: ”In a good bookroom you feel in some mysterious way that you are absorbing the wisdom contained in all the books through your skin, without even opening them.”

Bokhandelen i Krakow rommet tjuefem tusen ulike titler da jeg var der. Det er mye lagret visdom, det, å ta inn, gjennom huden, om vi for moro skyld skal ta ordene i ”sitatet” bokstavelig og overføre til Massolit.

Ord kan romme så mye, og så lite. Visdom er, slik jeg ser det, et ord som ber om ærbødighet. Visdom henger høyt, og stikker dypt. Kunnskap er litt lettere, men kan være tungt nok. Informasjon er aller lettest, og dessuten noe helt annet. Vi drukner i informasjon, jeg tror det er vår tids største svøpe. For drukner vi i informasjon, er det ikke lett å ta til seg kunnskap, for ikke å snakke om visdom.

På nettet finner vi enorme mengder med informasjon. Men det er kanskje også alt vi finner. Det går an å se det som forfatterne Umberto Eco og Jean-Claude Carrière, begge bokelskere og boksamlere, har sett det i *This is **not** the end of the book*, en samtalebok om bokas betydning og bokas skjebne. Carrière sier:

”What the Internet provides is gross information, with almost no sense of order or hierarchy, and with the sources unchecked. So each of us needs not only to check facts, but also to create meaning, by which I mean to organise and position our learning whithin an argument.”

Det som fins på nettet, som riktignok synes å være absolutt alt, men likevel ikke er det, vi bare tror det er det, vel, dette tilsynelatende nesten alt på internett, det henger på en måte i løse lufta, ufiltrert, det er nesten umulig å vite hva som er viktigere eller sannere enn noe annet. Velger gjør vi likevel, hele tiden. Vi velger det vi selv, av ulike grunner, mener er viktigst. Og det høres i utgangspunktet fantastisk ut, at vi i det hele tatt kan gjøre det, fritt og uten omsvøp. Vi kan til og med velge det vi selv har skrevet og lagt ut, for alle kan publisere på nettet. Nettet har gitt alle en stemme, heter det. Nettet er demokratisk på den måten. Og når jeg skriver ”på den måten”, er det fordi jeg tror nettet samtidig, på andre måter, kan være nokså udemokratisk. Friheten til å velge, at det er opp til hver og en av oss å vurdere det vi finner på nettet, er i hvert fall betenkelig. Vi risikerer å sitte med hver vår sannhet, eller med hvert vårt leksikon, som Umberto Eco sier:

”(...), the Internet gives us everything and forces us to filter it not by the workings of culture, but with our own brains. This risks creating six billion separate encyclopedias, which would prevent any common understanding whatsoever.”

Vi mister med andre ord en felles forståelse, en felles plattform. Og det er nettopp dette vi har til felles, det som er blitt igjen etter årtusener med filtrering, som *er* kultur, påpeker Eco og Carrière. Kultur er hva som blir igjen når alt annet er glemt. Det vi lærer i dag, på skolen, på universiteter og høyskoler, er resultatet av en filtrering, utvelgelse, om du vil, som har foregått gjennom århundrene, og lenge før vi ble født.

For å kunne huske, må vi glemme. Og den dagen alt er like viktig, er ingenting lenger viktig, tenker jeg, og dukker hodet ned i samtaleboka igjen.

Vi trodde en gang at globaliseringen gjennom nettet ville føre til at alle begynte å tenke likt, men det er det motsatte som har skjedd, sier professor Eco. Vi har i stedet fått mange ulike leire, en oppstykking av tidligere felles forståelse. Og som om det ikke var ille nok, kan man jo si, er det globale nettet, www, sannsynligvis også i ferd med å bli stykket opp. Det ryktes at flere land, blant annet Kina, Russland, Brasil og India, er i gang med å utvikle deres eget internett. Så kanskje er den ene verdensveven en dag blitt til ti, eller ti ulike vever for hver verdensdel, hvem vet, jeg er ikke ute etter å spå. Jeg er ute etter trekk ved vår samtid som kan kaste lys over boka og bokhandelen.

Hva går tapt om bokhandelen blir borte? Det mest nærliggende å peke på, er at boka da blir hjemløs. Boka mister det stedet den har tilhørt så å si hele sin levetid, og det er lenge. Kanskje tenker du som jeg gjorde før jeg begynte å lese bokhistorie, at boka kom med Gutenberg, at den med andre ord er sånn rundt regnet 500 år gammel. Men boka eksisterte jo lenge før den dukket opp som trykt bok i vår europeiske kultur. Vi snakker om tusener av år. Også romerne hadde visstnok en form for bokhandler.

Massolit er et sjeldent eksemplar av en bokhandel, ikke minst med tanke på hva som har skjedd siden jeg var der. Det er snart seks år siden. I løpet av den tiden har Massolit vokst og fått en avlegger i Ungarn. Massolit Books & Café finner du nå også i Budapest. Mot alle odds, må man kunne si. Det dør jo bokhandler i by etter by, land etter land. Også i Norge, men idet jeg tenker på hjemlige forhold, slår det meg at døden for bokhandlene kanskje ikke er det verste, at forfallet er verre, det litterære forfallet, for interiøret er det selvsagt ingenting å si på, det vil si, det er rent og pent og ofte trendy. Nei, det er innholdet jeg tenker på. Det er snart ikke mulig å se annet enn bestselgerne, lettere underholdning, krim og kokebøker, i

norske bokhandler, som for det meste er kjedebokhandler. Det hjelper ikke å spørre heller, og ikke fordi de ansatte i bokhandelen ikke aner hva eller hvem du snakker om, men fordi bokhandelen sjelden har boka du spør etter, om boka mangler salgspotensial, for det er salgspotensialet det handler om, ikke boka.

At boka er en vare, er selvsagt ikke noe nytt. Og bokhandelen har alltid vært en markeds plass. Det nye er at boka blir behandlet som en hvilken som helst vare, en boks sardiner for eksempel, og at bokhandelen er blitt et utsalgssted for vareprodusenten. Det snakkes sjelden om litteratur når det er snakk om norsk bokbransje. Jeg har trålet artikler om bokbransjen i aviser og tidsskrifter, på nett og papir, de siste åtte årene, helt siden Greene's forsvant på et lager, og jeg er så inn i marginen trøtt av maset om markedsandeler, marginer, prosenter og kroner. Det skrives og snakkes så kostnadseffektivt, bedriftsøkonomisk og målrettet at man skulle tro ingen i bransjen lenger var interessert i bøker, men det tror jeg faktisk de fleste er. Men bokbransjen, og da tenker jeg både på den nasjonale og den internasjonale, er et litterært økosystem som synes å være truet av forvitring. Sterke krefter er i sving. Den kommersielle markedstenkningen og økonomiens språk gjennomsyrrer snart alt, og det er ikke bare på grunn av Amazon.

Det blir ikke gitt ut færre bøker enn før, det blir gitt ut flere, også her hjemme. Men det gjør i grunnen bare vondt verre når de fleste av disse bøkene likner til forveksling på hverandre, samtidig som brorparten av de bøkene som ikke likner, ofte gode bøker, aldri når fram til hyllene i bokhandlene. Jeg er redd for at du og jeg, vi boklesere, bare blir presentert for et fåtall titler, og at de titlene sjelden er dem det er mest verdt å merke seg. For det er ikke lenger de viktigste bøkene som er til salgs i kjedebokhandlene. Bøkene som er til salgs, er de som er lettest å selge.

Kan hende skyldes forfallet også en økende forakt for kunnskap. Eller en fornektning, en angst kanskje, blant folk flest, for alvoret i livet, for det som krever forpliktelse. Iblant tenker jeg at det er sånn det er. Kan hende lever vi så privilegerte liv her nord, lever med en så øredøvende, sløvende letthet at vi ikke orker ta inn over oss stort annet enn det vi allerede vet hva er, og som derfor ikke krever noe ekstra av oss, ingen dypere refleksjon eller undring. Kanskje blir det bare alltid for lite tid og ro. Jeg vet ikke. Jeg tror det jeg prøver å si, er at det kanskje også er sånn at vi får de bokhandlene vi fortjener, i hvert fall til en viss grad.

Massolit er stedet for enhver med umettelig vitebegjær, tenkte jeg den gangen. Nå vil jeg legge til: et sted der respekten for kunnskap er like selvsagt som troen på bøker, troen på at bøker kan bevege verden. Massolit er et sted som insisterer på å bli tatt alvorlig. Og på et slikt sted betyr det noe hva du tror på, og hva du leser. Det er antagelig derfor skandinaverne på besøk i bokhandelen, ifølge Martin Kraft, så rett ut sagt lykkelige ut. De var, som jeg, lykkelige over å ha funnet et sted så annerledes enn det de er vant til hjemmefra.

To av bøkene jeg vendte hjem med fra Krakow, speiler på hver sin måte noe av Massolits sjel. Biografien om Janus Korczak holder fram det moralske alvoret. Olga Tokarczuks *House of Day, House of Night* forteller om et sted som er mye mer enn det du ser, et mystisk sted, rikt på myter og historier og en hel del annet som er vanskelig å sette fingeren på, et sted som skapt for undring, men likevel et høyst virkelig sted, som bokhandelen også er det.

House of Day, House of Night forteller om Nowa Ruda, en landsby i det sørvestlige Polen, tidligere Schlesien, også et grenseområde, som Martin Kraft snakket om, et område som gjennom århundrene har skiftet identitet flere ganger, det har blant annet vært tysk, østerriksk ungarsk og tsjekkisk. Mange av de som bor der i dag, bodde opprinnelig lengst øst. Nowa Ruda var inntil 1945 en del av det tyske riket. Da de allierte etter krigen ble enige om å flytte Polens grenser vestover, ble polske borgere transportert hele veien fra øst til vest, fra områdene annektert av Sovjetunionen til det tidligere tyske territoriet i vest. I Nowa Ruda overtok de forflyttede hjemmene og eiendommene til de evakuerte, til tyskerne.

Olga Tokarczuks fortellinger om og fra Nowa Ruda likner ikke på noe annet jeg har lest. Her er drømmer, oppskrifter på soppretter, også sopp som kan ta livet av deg (det følger med en advarsel), og ordforklaringer hentet fra internett. Men alt synes likevel å springe ut fra dette underlige stedet, som fortelleren og hennes mann har flyttet til. Nowa Ruda er en by som drømmer om å være i Pyreneene, heter det i en av korttekstene, en by som drømmer om at alle de som har forlatt den, en gang skal komme tilbake, og at det vil gå tunneler under jorda som fører til Praha, Wrocław og Dresden.

I husene i Nowa Ruda henger fortsatt klær igjen i skapene etter tyskerne som måtte forlate alt i all hast. I kjellerne står krukkene de en gang fylte med syltetøy og eplevin, og i skuffer i stuene ligger forlatte brev, regninger og familiefotografier.

”Some houses still had books, but they had lost their powers of persuasion – the world around them had moved on to another language”, skriver Olga Tokarczuk.

Alle har sine hemmeligheter i denne landsbyen, noen sine mareritt. Fortelleren lytter og samler inn. En nabo, Marta, hjelper henne. Marta er en gammel dame med hvitt hår som forsvinner med vinteren og dukker opp om våren, hun er den vise, den uutgrunnelige, den som aldri sier noe dersom hun ikke har noe hun skal ha sagt. Jeg mistenker henne for å være en del av selve grunnfjellet i Nowa Ruda.

”One evening, as we were clearing the empty teacups and plates from the terrace, Marta said that the most important human duty is to save things that are falling into decay, rather than create new ones”, sier fortelleren.

Men Marta er også opptatt av alle skapningene som Gud glemte å skape, mange av dem fugler og andre dyr. Den skapningen hun savner mest, er den digre, dorske som sitter ved veikryssene om natta. Jeg tror ikke jeg vet hvem den digre, dorske er, som Marta savner mest, men når jeg forsøker å forestille meg en skapning som sitter der i mørket ved en korsvei, så er det likevel noe, ett eller annet, jeg syns jeg kjenner igjen. Og sånn er det jo med fantasien, med god litteratur, at den får deg til å undre, og undringen kan åpne for paradokser, og paradoksene kan vise seg å være dører inn til ny erkjennelse. Også Søren Kierkegaard undret seg på om ikke folk undret seg for lite. Vi har for lite selvstendig tenkning, tenkte han, også han, som ble født for mer enn 200 år siden. Livet bør antageligvis leves med flere spørsmålstegn og færre utropstegn.

Olga Tokarczucs *House of Day, House of Night* er en bok jeg neppe ville ha funnet fram til på egenhånd, jeg ville ikke ha visst hva jeg skulle spørre etter, for hva slags bok er den egentlig? Hvem og hva bestemmer hva vi ender opp med å lese, det er verdt å grunne på. Bøkene som faller mellom alle de berømmelige stolene, alle de kjente kategoriene, kan vise seg å være de beste, men de vanskeligste å finne.

Det som uansett gir mening å si om *House of Day, House of Night*, er at den er en bok som holder snusfornuften på armlengdes avstand. Du vet, den snusfornuften som Astrid Lindgren alias Pippi Langstrømpe heller ikke var særlig glad i, fordi snusfornuften stenger fantasien ute. Og fantasien kan som kjent bringe både lys og varme. Det visste han godt, Janus

Korczak, den polskjødiske legen som lenge har vært en legende i landene øst i Europa, men som jeg ikke hadde hørt om før David Miller fortalte om ham. Korczak skal selv ha hatt en livlig fantasi, en fantasi han også brukte i det godes tjeneste. Han skrev barnebøker, og han skal helt til det siste ha fortalt historier til de foreldreløse barna som han levde blant størstedelen av sitt liv, og som han fortsatte å ha omsorg for i Warszawa-gettoen. Etter å ha lest biografien om ham, tror jeg også det er riktig å si at Janus Korczak de siste årene levde for barna, selv om det høres voldsomt ut.

En knapp måned før de blir sendt av gårde til utryddelsesleiren Treblinka, setter Korczak og barna opp et skuespill i gettoen, forteller Betty Jean Lifton i sin biografi *The King of Children*. Korczak velger et stykke skrevet av Rabindranath Tagore, indisk poet og filosof. *The Post Office* handler om Amal, også en foreldreløs gutt, som også er stengt inne. Amal er alvorlig syk og venter på at en Doktor han ennå ikke vet hvem er, skal komme og befri ham, og ta ham med til et land ennå ingen kjenner til.

”It was clear from the hushed silence at the end of the play that Korczak had succeeded in providing the adults as well as the children with a sense of liberation from their present lives”, skriver Betty Jean Lifton. Forfatteren er amerikaner med jødiske røtter, som bokhandleren selv, David Miller.

Korczak ble født som Henryk Goldszmit i Warszawa i 1878, eller i året etter. Fødselsåret er usikkert fordi faren, Jozef Goldszmit, utsatte å registrere sønnens fødsel. Det kan ha vært fordi faren, en framtrædende advokat, allerede da viste tegn på psykisk ubalanse. Jozef Goldszmit blir senere alvorlig psykisk syk og tar sitt liv. Men Henryks far kan også ha utsatt registreringen bevisst. Mange forfalsket sønnenes fødselsår for å unngå eller i det minste utsette innrulleringen i den russiske tsars hær. Warszawa var på den tiden en del av tsarens rike. Og i 1905, som ferdig nyutdannet lege, må Henryk uansett tjene tsaren i den russisk-japanske krig. Han blir utstasjonert i en sykehusvogn på den transsibirske jernbanen og reiser rundt i forlatte landsbyer i Kina. Han erfarer at det over alt er barna krigen rammer hardest. Det gjelder også under neste krig, som bryter ut i 1914, da Polen er borte fra kartet, delt i tre, og polakkene må kjempe for hver sin fremmede stormakt, mot hverandre. Og det gjelder ikke mindre under andre verdenskrig, da tyskerne kommer igjen.

Janus Korczak blir barnelege og bestemmer seg for å opprette et hjem for de mange foreldreløse og farløse barna i Warszawa, de fleste overlatt til seg i slummen, mange med krigsskadede og alkoholiserede fedre. I 1912 flytter de første barna inn i et stort, nytt hus, ”Barnas republikk”.

Korczak var både en utopist og en pragmatiker, skriver Lifton. Han kjempet på flere fronter for barns rettigheter og egenverdi, han kjempet også i rettssystemet. Han underviste både barn og lærere, og han skrev både barnebøker og lærebøker, og tusener artikler. *How to Love a Child* og *The Child's Right to Respect* har gitt generasjoner av foreldre og lærere ny innsikt i barnepsykologi, sier Lifton. Korczak mente samfunnet alltid burde la hensynet til barna gå foran hensynet til voksne, og at det var feil, det folk flest i hans samtid gjorde, å betrakte barn som uferdige voksne. Barn er sårbare, men kloke, mente han.

Barnelegens mest kjente barnebok, *King Matt the First*, blir ofte sammenliknet med *Peter Pan*, begge populære fabler i hver sin del av verden. *King Matt the First*, som kom ut i 1923, men først ble oversatt til engelsk i 1986, handler om en gutt som brått blir konge da hans far dør. Barnekongen blir overhode for et land omgitt av tre sterke riker (en parallell til Polens egen skjebne). De tre rikene erklærer krig, og barnekongen sniker seg ut for i hemmelighet å kjempe mot landets fiender. Kong Matt vil, som Korczak, skape en bedre verden. Men han opplever, som Korczak, at gode ideer og de beste intensjoner ikke alltid er nok. *The King of Children* er gitt ut i 1988. Lifton skriver deler av boka i Jerusalem og reiser flere ganger til Polen og Israel, for å snakke med de som enten var barn på Korczaks hjem eller jobbet sammen med ham der. De kaller seg korczakianere. De snakker gjerne om hvordan Korczak døde, de vil helst fortelle om livet han levde. Misha, en lærer som var den siste blant de overlevende fra Warszawa-gettoen som så Korczak i live, sier:

”You know, everyone makes so much of Korczak’s last decision to go with the children to the train. But his whole life was made up of moral decisions. The decision to become a children’s doctor. The decision to give up medicine and his writing career to take care of poor orphans. The decision to go with the Jewish orphans into the ghetto. As for the last decision to go with the children to Treblinka, it was part of his nature. It was who he was. He wouldn’t understand why we are making so much of it today.”

Den 6. august 1942 blir Korczak og barna fra gettoen beordret ut. De går gjennom Warszawas gater, i likhet med fire tusen andre barn fra andre institusjoner den dagen. Barnelegen leier et barn i hver hånd, de to minste. Bak ham følger resten av ungeflokken, fire og fire i rekke. Det er en stille prosesjon, en brennhet dag, uten drikke. Mange av barna har problemer med å gå. De eldste barna bytter på å bære et flagg. Det er Barnekong Matts grønne flagg med en blå davidsstjerne på.

Kolleger og venner har flere ganger tilbudt Korczak å få ham i sikkerhet, skriver Lifton, først for å unngå gettoen, og deretter transporten videre til Treblinka. Korczak skal ha svart:

”You do not leave a sick child in the night, and you do not leave children at a time like this.”

PARIS

Da den gamle bokhandleren lå til sengs og så seg selv i *Idioten*

Det er den tiden i november da de største flokkene med turister har flydd hjem, eller har valgt sydligere breddegrader, og julehandelen ennå ikke har kommet skikkelig i gang. Trappene ned mot Seinen er tomme. Svermerne er borte. På høyre bredd har franske fruer med friserte hunder i bånd fått det fasjonable strøket nesten for seg selv. Jeg farter fort forbi. Jeg har Île de la Cité i sikte, og der har jeg tenkt å krysse over. Det er første gang jeg peiler inn Notre Dame uten tanke på å stoppe. Jeg skal til en av katedralens minste naboer på venstre bredd, til en annen type katedral, også et hellig sted for mange, om ikke hellig i kristen forstand, selv om, det er ikke godt å vite, kanskje betyr det noe at bygningen i 37 Rue de la Bûcherie en gang, for fire hundre år siden, var et munkekloster. Uansett, å speide etter denne bokhandelen, kanskje verdens mest berømte, som jeg allerede har lest side opp og side ned om, og som titusener av unge mennesker fra hele verden har valfartet til i snart to mannsaldre, og så plutselig stå der, på den lille plassen foran den karakteristiske gule og grønne fasaden, vel, for meg er det et stort øyeblikk.

Shakespeare and Company. Navnet står over en hel vegg, først en rød S, deretter de tjue påfølgende bokstavene, store og svarte, alle på gul bunn, og i midten et portrett av Shakespeare. Jeg står selv stille en stund. Jeg står mellom de to trærne ute på plassen, to japanske kirsebærtrær, jeg husker å ha sett den rosa blomsterprakten på bilder tatt om våren, nå henger bare noen få gule blader igjen, jeg kunne ha tatt de to for å være en sørgelig sort, om jeg ikke i forkant hadde klikket meg inn på alle fotografiene på nettet, på nettsiden til bokhandelen, og andre nettsted, for det fins mye skrevet og fotografert om Shakespeare and Company, naturlig nok, for navnet tilhører ikke bare én bokhandel, men to, ikke bare den bokhandelen jeg har framfor meg, men også den første amerikanske bokhandelen i Paris, den som åpnet allerede året etter at første verdenskrig var over, og som ble stengt og tømt i løpet av to hektiske timer i 1941. Den første Shakespeare and Company har dessuten Hemingway skrevet om i sin aller siste bok *A Moveable Feast*. Og James Joyce kan takke henne som drev bokhandelen, for at han fikk utgitt sin roman *Ulysses*, da ingen andre ville utgi den.

Dagens Shakespeare and Company sies å være en reinkarnasjon av den forrige. Og nettbildene av bokhandelen i 37 Rue de la Bûcherie har fortalt meg at det alltid er folk utenfor på den lille plassen. Men nå er det bare et par backpackere her, og jeg. Det er november, minner kirsebærtrærne meg om, og dessuten yr i lufta, bokbordene har fått plastdekken på, mørkegrønne som vinduskarmene og rammene rundt veggavisen, som ikke er noen vanlig veggavis, men fire tavler som George Whitman, den snart hundre år gamle bokhandleren, har tatt et farvel på, med kritt, og med store bokstaver.

”Paris Wall Newspaper”, har han kalt avisen, datert 1.januar 2004, men alt er fortsatt leselig der jeg står, fire år senere. ”Some people call me The Don Quixote of The Latin Quarter because my head is so far up in the clouds that I can imagine all of us are angels in Paradise.” Det er hans første ord, og senere, da jeg har forsvunnet inn i bokhandelen og har tatt den røde trappen opp til andre etasje, skal jeg lese om engler igjen, på en annen vegg, Whitmans mest kjente leveregel: ”Be not inhospitable to strangers lest they be angels in disguise”.

På siste tavle ute har bokhandleren skrevet om bokhandelen, om bygningen som på 1600-tallet var et kloster kalt La Maison du Mustier. I middelalderen hadde hvert kloster en Frère Lampier, en Broder Lystenner, som hver natt, når mørket falt på, tente lampene. På samme måte har han, George Whitman, i femti år tent alle lys, skriver han, og avslutter med: ”Now it is my daughter’s turn.” Signert G.W.

Sylvia Whitman, bokhandlerens datter, vokste opp i England, hos sin mor. I mange år hadde hun så å si ingen kontakt med faren i Paris, og det var visstnok utenkelig at hun noen gang skulle ta over etter ham. Men det fins også bilder av Sylvia som liten jente i bokhandelen. Ett av dem er tatt her på plassen utenfor. På bildet likner hun en alv. Hun er lys og vever, med et gult villnis av et hår. Hun har rosa kjole på, og hvite sko. Hun smiler til fotografen mens hun lener seg inntil faren og drar ham i den ene armen. Hun er fire, fem år på det bildet. Han, faren, var 67 år da hun ble født, i Paris, den 1.april 1981. Kanskje trodde han først hun var en aprilsnarr? George har i avisintervjuer fortalt om Felicity, at hun var en ung, britisk jente som en dag dukket opp i bokhandelen, at hun delte seng med ham en natt, at hun deretter forsvant, og at han først ni måneder senere får en telefon fra sykehuset på andre siden av Seinen.

Dessverre, men Sylvia er ikke inne, hun er bortreist, sier Terry fra Leeds, en blid brite med lue på hodet som sitter ved kassen og hilser alle med Bonjour idet de er innenfor dørstokken. Før

var han bartender. Nå er han her. Han har hendene fulle. Et fransk ektepar spør etter en roman av Philip Roth, og et australsk par, backpackerne fra plassen utenfor, mor og datter, har funnet tre bøker de vil betale, og dessuten har de en historie å fortelle, for mor var her første gang for førti år siden, hun var en "tumbleweed", akkurat som ham, Terry, og som de to jentene fra New Zealand, de som sitter i kroken bak ham og sorterer bøker. To svenske gutter fra Malmö er også blant de frivillige, de har fått hver sin madrass i tredje etasje, de vil gjerne lære mer fransk, sier de, og lese bøker de ikke har hørt om før, og leve det bohemske liv - i tre uker.

En "tumbleweed" er en ball av gress og støv som tumler av gårde med vinden over prærien, med andre ord en landstryker. En vagabond. Hos George har vagabondene fått bli. Noen dager eller uker. Enkelte har blitt boende flere år. Visstnok har det eneste kravet fra George vært at de leser en bok om dagen og skriver en liten selvbiografi mens de er der.

Tusener av korte livshistorier, de fleste festet med binders til et passfoto, ligger bevart et sted i bokhandlerens selvkomponerte labyrint av bøker, brev og bilder, av alt han har tatt vare på, avisutklipp og gateskilt, antikvariske skatter og andre møbler, alt fordelt på tre gamle leiligheter. George startet sin bokhandel i 1951. Noen av de som først var her og skrev ned sine tanker om livet, de lever kanskje ikke lenger, tenker jeg, og går videre innover i labyrinten. Og jo lenger innover jeg går, jo mer får jeg følelsen av å være en oppdager på et ukjent kontinent, en eventyrer som ønsker å få med seg alt, men som ganske raskt forstår at det er umulig, for dette er en regnskog, en skog av tegn, av tekster og bilder, av skygger, stemmer og støv, og eiendommelige lukter. Og glemte lyder, som klappingen ovenfra. Alle sanser kjennes skjerpet.

En regnskog. Kan det være at alle sjeldne bokhandler er det, og at vi bare ikke har sett det, eller har glemt det? Uten regnskogen intet liv. Men ingen vet hva som fins i en regnskog. For det vi vet om, og det vi kan se, er bare en liten del. Og det vi ikke kan se, er det viktigste. Alt det usynlige, mikroskopiske mellom linjene, alt vi ennå ikke vet at menneskeheten skal komme til å trenge om hundre år...

Jeg lytter. Og går videre. Bøkene er overalt, de står og de ligger, også der jeg minst venter å finne dem, under et bord, bak en dør, og oppå en brønn, det er en ønskebrønn, jeg kan se myntene på bunnen, og jeg husker å ha lest om den, og om marmorsteinene på gulvet, som George selv skal ha lagt, og jeg mener han har fortalt at han har stjålet steinene fra

Montparnasse, fra kirkegården der, men det er ikke sikkert det er sant, for George er kjent for å gi ulike versjoner av sitt liv, han ser ofte seg selv som Shakespeares kong Lear, har jeg lest, og da er bokhandelen selve dramaet, og hvert nytt rom en ny akt.

På et murt trappetrinn står skrevet, med hvitmaling: ”Live for humanity”. George er åpenbart glad i paroler, og i sitater, det fins flere av dem malt på gulvet og på veggene. Jeg leser og snor meg. Det tar tid, og det er fint, for jeg har jo tid, jeg skal bare klare å slutte å innbille meg noe annet, jeg skal ta den tiden det tar. Og jeg gjør det. Jeg forsøker å lese mellom linjene i George Whitmans drama. Jeg blar i bøker fra brønnen, støter borti et piano merket A. Schindler, Paris, og undres på hvor det kommer fra, åler meg forbi to lesere som sitter på huk, og ser Hemingway med en katt i armene, på en collage av bilder fra en tapt generasjon. Jeg ender til slutt opp i en blindgate, en smal gang innerst inne i første etasje. Da har det gått en time, tror jeg, og jeg står foran en smijernsport. Bak porten ser jeg noe som likner et pengeskap. Og over skapet, helt opp til taket, har George montert enda flere hyller og fylt dem med bøker. Det lille rommet bak porten får meg til å tenke på barnebokklassikeren *Den hemmelige hagen*. Det fins en gjengrodd hage bak en port i den boka, og i hagen hemmeligheter. Hva George har gjemt i skapet, og hva bøkene oppunder taket handler om, kan jeg bare spekulere på. Porten er låst.

I andre etasje sitter nok en ”tumbleweed”, en jente halvt skjult bak et brunt forheng. Hun klapper av gårde på en sort skrivemaskin. I et annet rom ligger en gutt på magen og leser, han har funnet en ledig alkove. Gangen rett fram fører til det jeg kjenner igjen som biblioteket. Mange har stått der og lest for tilhørere på klappstoler. Ikke minst Beat-generasjonen, de amerikanske bohemforfatterne som satte sitt preg på 50- og 60-tallet. Men også Henry Miller. Og Samuel Beckett. En lang rekke kjente forfattere. Anaïs Nin. Zadie Smith. Paul Auster. Men minst like mange ukjente, forfatterspirene, de som ennå ikke har nådd ut, men som kanskje en dag kan vise seg å bli en ny Hemingway eller Alice Munro, om de tas vel imot. Vel. Vinduet står åpent. Jeg kikker ut og ser Notre Dame ruve med sine to tårn.

På vei ned igjen får jeg øye på et lappeteppe på en vegg. Det er et teppe av papirlapper som besøkende har hengt opp, et teppe av takk og farvel og jeg kommer igjen, fra alle verdenshjørner, også mitt eget. En lapp, datert 2.oktober 2008, er skrevet av Espen. Han takker for en fantastisk bokhandel, hans fars favorittbokhandel. Min far har tilbrakt mange lykkelige timer her inne, mange av hans bøker kommer herfra, en liten bit av hans hjerte

hviler her, skriver Espen. En annen, Edda, har vært her i 2003. Hun beskriver bokhandelen som "One of the Last True Places in the World".

Nede i første etasje har Terry, engelskmannen ved kassen, fått et ledig øyeblikk. Sylvia er tilbake om et par dager, sier han. Og George ligger oppe og hviler i fjerde etasje, i det som er leiligheten hans. Vil jeg snakke med ham, må jeg først spørre Sylvia. Alle vil snakke med George, sier Terry, men mannen er jo snart hundre år, og har jeg forresten lest boka som den forrige Sylvia har skrevet?

***

Sylvia Beach, født i 1887, i Baltimore, USA, skapte i sin tid "Amerikas viktigste litterære utpost i Europa". Hun forelsket seg i Paris allerede da hun var fjorten år, da faren, en presbyteriansk prest, tok familien med for å bo der noen måneder.

De amerikanske forfatterne som særlig bidro til å gjøre utposten berømt, var Ernest Hemingway, Scott Fitzgerald, Sherwood Anderson, Ezra Pound, Gertrude Stein og Alice B. Toklas. De var alle en del av det kreative miljøet som oppsto blant utflyttede kunstnere i tjueårenes Paris. Også Pablo Picasso og Igor Stravinsky hørte til denne kunstnerkretsen. Og James Joyce. Det er han, den store irske forfatteren, som Sylvia Beach skriver mest om i sin egen bok *Shakespeare & Company*. Hun forguder ham, forteller hun, lenge før hun treffer ham i et middagsselskap. Slik beskriver hun hans entré i bokhandelen:

"He stepped into my bookshop, peered closely at the photographs of Walt Whitman and Edgar Allan Poe, then at the two Blake drawings; finally, he inspected my two photographs of Oscar Wilde. Then he sat down in the uncomfortable little armchair beside my table."

Dermed har hun også beskrevet bokhandelen. Shakespeare and Company skulle være et sted der kundene følte seg hjemme. Og den stolen hun selv omtaler som ukomfortabel, var ikke den eneste hun hadde å by på. Det fantes også dype lenestoler i 12 Rue de l'Odéon, på venstre bredd.

Joyce kom ofte, forteller hun. Sommeren 1920, da de treffes første gang, er han i ferd med å bli blind, han sliter med en øyesykdom, og han strever med å få ut sitt neste store verk *Ulysses*. Sylvia hjelper ham med begge deler. Hun skaffer en øyespesialist til ham, og hun

bestemmer seg for å gi ut boka som ingen forleggere tør ta i. *Ulysses* sies å være obscøn og pornografisk og blir forbudt både i USA og Storbritannia.

Joyce er bare en av mange forfattere som rammes av forbud og sensur på denne tiden.

Shakespeare and Company blir et fristed for både bøker og forfattere. Sylvia skriver:

”I was too far from my country to follow closely the struggles of the writers there to express themselves, and I didn’t foresee, when I opened my bookshop in 1919, that it was going to profit by the suppressions across the sea.”

Jobben med å utgi *Ulysses* viser seg å være mildt sagt krevende. Joyce er en krevende forfatter. Han kommer med stadig nye versjoner, stadig nye rettelser. Dessuten er han i kronisk pengehø. Sylvia Beach må ha hatt en engelsk tålmodighet, tenker jeg, når jeg leser om hvordan hun følger hans ønsker, står til hans tjeneste i mange år, og aldri gir opp. Hun bruker av egne oppsparte midler for å hjelpe ham. Og når *Ulysses* er ute, er det han som tjener pengene, selv får hun lite eller ingenting. I forordet til boka *Shakespeare & Company* skriver en venn av henne, James Laughlin: ”Shakespeare and Company was not just a business, it was a cause, the cause of the best literature.”

Omtrent halvparten av Sylvias kunder var franske. For Hemingway og de andre utflyttede amerikanerne var bokhandelen nærmest en klubb, et annet hjem. Den unge Hemingway kalte seg selv Sylvias beste kunde. Han betalte for bøkene hennes, i motsetning til Joyce, som alltid lånte, og ikke alltid leverte tilbake. Shakespeare and Company var, som mange andre bokhandler på denne tiden, også et leiebibliotek, der kundene var medlemmer.

I *A Moveable Feast*, boka som kom ut først etter hans død, skriver Hemingway om Shakespeare and Company, i kapitlet med samme navn: ”On a cold windswept street, this was a warm, cheerful place with a big stove in winter, tables and shelves of books, new books in the window, and photographs on the wall of famous writers both dead and living.”

Og om bokhandleren:

”Sylvia had a lively, sharply sculptured face, brown eyes that were as alive as a small animal’s and as gay as a young girl’s, and wavy brown hair that was brushed back from her fine forehead and cut thick below her ears and at the line of the collar of the brown velvet

jacket she wore. She had pretty legs and she was kind, cheerful and interested, and loved to make jokes and gossip. No one that I ever knew was nicer to me.”

Kapitlet om bokhandelen slutter med en dialog mellom Hemingway og Hadley, hans første kone. Han sier han vil ta henne med til dette vidunderlige stedet han har funnet. Det er en dialog fylt med sødme og nostalgisk lengsel. Hemingway skrev sin memoarbok i løpet av de siste årene han levde, før han tok sitt eget liv.

”Does she have Henry James too?”

’Sure.’

’My,’ she said. ’We’re lucky that you found the place.’

’We’re always lucky,’ I said and like a fool I did not knock on wood. There was wood everywhere in that apartment to knock on too.”

Sylvia og bokhandelen blir også omtalt i en annen kjent bok, *Alice B. Toklas’ selvbiografi*, av Gertrude Stein. Det odde paret Stein og Toklas er blant de aller første som besøker bokhandelen. Stein beskriver den som ”det lille stedet”: ”Det ble den gang ikke så meget besøkt av amerikanere. (...) og det var en og annen omstreifende irsk dikter.”

Den omstreifende irske dikter som Stein ikke nevner ved navn, er sannsynligvis James Joyce. Stein kunne visstnok ikke fordra ham. Da Sylvia utgir *Ulysses*, kjølner Steins tidligere vennskapelige følelser for bokhandleren.

Historien om den første Sylvia og hennes Shakespeare and Company handler også om en fransk dame, Adrienne Monnier. Hun driver sin egen bokhandel, La Maison des Amis des Livres, i 7 Rue de l’Odeon, da Sylvia slår seg ned i Paris i 1917. Adrienne Monniers bokhandel har bord og stoler, og kunst på veggene, og den tiltrekker seg dessuten kjente franske forfattere. Sylvias første idé er å etablere en filial av Adriennes bokhandel i New York. Hun ønsker at flere amerikanere skal få øynene opp for fransk litteratur. Men det blir for dyrt å etablere seg ”over there”. En bokhandel i Latinerkvarteret viser seg å være en billigere og bedre løsning.

Adrienne og Sylvia blir nære venner, og etter hvert et par. Gjennom hele mellomkrigstiden driver de hver sin bokhandel i Rue de l’Odéon. Da andre verdenskrig bryter ut, oppfordrer

familie og kjente, og den amerikanske ambassaden, Sylvia til å dra tilbake til USA. Men hun velger å bli i Paris og holde bokhandelen åpen. En dag i 1941 kommer en nazioffiser inn og sier han vil kjøpe *Finnegans Wake* som er utstilt i vinduet. Han er svært interessert i James Joyces verker, sier han. Sylvia svarer at boka ikke er til salgs. Hvorfor ikke, spør tyskeren. Siste eksemplar jeg har, sier Sylvia, og gjemmer boka da han går. To uker senere dukker nazioffiseren opp igjen. Da han får nei nok en gang, blir han rasende og sier at alle hennes varer vil bli konfiskert senere samme dag. Ved hjelp av gode venner og portnerkonen, som stiller en tom leilighet til disposisjon, får Sylvia brakt alle bøker og alt inventar i sikkerhet i løpet av et par timer. Også navnet ute på veggen, Shakespeare and Company, får hun til å forsvinne. Navnet blir borte under flere strøk med maling, og det skal ikke dukke opp igjen før tjuefire år senere, to år etter hennes død, i en annen gate på venstre bredd.

Neste gang nazistene kommer, er det for å hente Sylvia. Hun blir internert og tilbringer et halvt år i en leir. Siste kapittel i hennes bok handler om frigjøringen av Paris i august 1944. Området på venstre bredd er ett av de siste som blir befridd. Sylvia beskriver en dag som starter med skyting på Boulevard Saint Michel. Deretter sang og jubel når det ryktes at nazistene er på vei vekk. I Rue de l'Odéon har folk barrikadert seg bak det de har klart å finne av møbler og søppel. Da nazistene ruller nedover med sine tanks, skyter de med maskingevær inn i folkemengden. Mange har våget seg ut for tidlig. Adrienne og Sylvia kaster seg ned på magen, som alle de andre, og aker seg bortover og inn nærmeste dør. Skytingen fortsetter, inntil en dag da et tog av jeoper kommer kjørende inn i Rue de l'Odéon og stanser utenfor huset der Sylvia bor. Noen roper navnet hennes. Folk i gata stemmer i: Sylvia! Sylvia! Mannen der nede viser seg å være Hemingway, i skitten og blodig uniform. Han løfter Sylvia opp, svinger henne rundt og kysser henne, mens folk på gata og i vinduene jubler. Han spør om det er noe han kan gjøre for å hjelpe. Adrienne og Sylvia forteller om snikskytterne på taket, og forfatteren og hans kompani klatrer opp.

Slik ender Sylvias *Shakespeare & Company*:

”We heard firing for the last time in the rue de l'Odéon. Hemingway and his men came down again and rode off in their jeeps – 'to liberate,' according to Hemingway, 'the cellar at the Ritz.’”

***

Sylvia Beach Whitman sitter bak sin fars skrivebord i et rom med egen inngang. Hun sitter på kontoret, som også er Shakespeare and Companys antikvariat. Hun har vært i San Fransisco noen dager. Hos farens nære venn, Lawrence Ferlinghetti, født i 1919, med andre ord ikke helt ung lenger han heller, sier hun og ler. Ikke ung, men raus. Hun har vært der for å lære, og for å dele hemmeligheter. Han er god til å dele, Lawrence Ferlinghetti, sier hun. Han tar alltid imot henne med åpne armer. Og de to, hans bokhandel der borte, og den som nå er hennes her i Paris, er som søstre å regne, to søsterbokhandler med samme sett av verdier, jeg kjenner sikkert til historien, sier hun spørrende og smiler, og hun likner fortsatt en alv, lys og vever, med svart kjole og grønn jakke denne gangen, og på hodet en svart filthatt med fløyelsbånd.

Jo, sier jeg, jeg kjenner til historien, og den kortversjonen jeg da har i tankene, er trolig en utgave av denne:

George Whitman blir født i 1913, i et middelklassehjem i New Jersey. Faren tar familien med til Kina et år, han underviser i fysikk ved universitetet i Nanking. Oppholdet i Kina gjør George tidlig reiselysten. Etter studier i journalistikk i Boston, tar han seg en ”Bohemian holiday”. Ferien varer i fire år. George går og leser seg gjennom Nord- og Sør-Amerika. Han stopper da han blir febersyk i en sump i Panama. Under krigen tjenestegjør han på Grønland. I 1946 kommer han til Paris. Og der, på venstre bredd, finner han et lite shabby hotell. Han flytter inn på et rom og leser. Han fyller rommet med bøker, og han leser mer. Han skaffer stadig flere bøker. Og ryktet begynner å gå. Hos George fins det bøker å låne, etter hvert også bøker å kjøpe. En landsmann, Lawrence Ferlinghetti, dukker opp på hotellrommet. Og George forstår at det er bokhandler han skal bli. George og Lawrence blir venner. De lover hverandre at de begge skal ha sin egen uavhengige bokhandel en vakker dag, for frie og uavhengige bokhandler er viktige, og deres bokhandler skal være som søstre. George er eldst og førstemann ut. Han finner en algerisk grønnsakshandel til salgs i slummen på venstre bredd. Adressen er 37 Rue de la Bûcherie. Der åpner han en bokhandel i 1951. Han kaller den Le Mistral (senere Shakespeare and Company). I 1953 åpner Lawrence en bokhandel i San Fransisco. Han kaller den City Lights.

Sylvia spretter en konvolutt mens hun puster ut. Det er godt å være tilbake, sier hun. Hun savner alltid å være her når hun er borte. Samtidig er det fint å komme seg litt vekk, for så lenge hun er i Paris, klarer hun ikke å ta fri fra Shakespeare and Company.

Da hun sier det, høres det ut som det alltid har vært sånn, at hun alltid har savnet dette stedet. Alltid er et grådig ord. Det er de siste årene hun har bodd her fast, som voksen, hun sikter til. I oppveksten i Skottland og England var dette underlige hjemmet i Paris mest et vagt barndomsminne. Da hun vendte tilbake den første sommeren i 2001, var det for å bli kjent med faren. Han var jo allerede da en gammel mann, han fylte 88 år i desember det året.

Det skulle bare være for en sommer, så skulle hun dra hjem til England igjen. Men den ene sommeren ble til to, sier hun og smiler igjen. Hun forelsket seg i stedet, det grodde inn i henne, og jo mer det ble en del av henne, jo mer fikk hun vite om ham.

Man kan ikke bli kjent med George uten å bli kjent med bokhandelen, konstaterer hun, spretter en ny konvolutt, og forteller om moren, Felicity, som også en gang var en "tumbleweed". Da hun, Sylvia, kom til verden, bodde de i fjerde etasje, der George bor alene nå. Hun husker best følelsen av bøker overalt, bøker og folk, ut og inn av dørene, til alle døgnets tider. Hun har fortsatt et bilde i hodet av et merkelig, magisk sted.

For noen år siden skrev hun ned noe, om bokhandelen, og et spesielt minne: Det er tidlig morgen. George går sin sedvanlige runde, og hun er med. Hun og faren. De går fra rom til rom og skritter over alle de som sover på gulvene. Faren rasler med et digert nøkkelknippe, som en Quasimodo i Notre Dame, mens han synger: "Rise and shine, the bells are ringing..." Innimellom roper han, først til en, og så en annen: "What are you, a lunatic?" Øyeblikket etter snur han seg og vinker til henne.

Som tenåring gjorde hun opprør, sier hun og ler. For det var et opprør av det merkelige slaget. Hun ville ikke lenger være en som leste bøker. Bøkene overvældet henne. Det var for mange av dem. Hun tenkte: Jeg kan ikke lese alt, altså er det like greit å la være å begynne. Nå karakteriserer hun seg selv som en lidenskapelig bokelsker. Hun er dessuten blitt mindre opptatt av nye bøker og mer interessert i de eldste. Alle disse førsteutgavene, disse eldgamle innbindingene, sier hun og slår ut med armene. I antikvariatet er hun omgitt på alle kanter av vaniljeduftende tekster fra en forgangen tid, alle gamle bøker avgir en lukt av vanilje.

Kanskje vil hun begynne å utgi bøker, hun snakket med Ferlinghetti om det. Hans City Lights er også et forlag. Han startet med å gi ut en egen diktsamling. Han har også stått på barrikadene for Beat-poetene og den kontroversielle litteraturen. Ferlinghetti mener en

bokhandel må gi ut bøker som en del av bokhandelens samfunnsansvar, sier hun, og kanskje gjør de det en dag. Det hender jo hun og de andre i bokhandelen får høre om manusskripter. Men akkurat nå er det en litteraturfestival hun er mest opptatt av: The Shakespeare & Company Literary Festival.

Hun leser som regel til klokka tre om natta. For det meste romaner. De store russiske forfatterne, spesielt Dostojevski og Tolstoj, vender hun alltid tilbake til. Og Joyce. De unge "tumbleweeds" får gjerne Salingers klassiker *The Catcher in the Rye* stukket i hendene. De er så fulle av håp, så troskyldige, de unge som kommer hit, sier hun, og ofte er det en bok som er grunnen til at de kommer. En bok som har fått dem til å se verden på en ny måte. Da hun kom, den første sommeren for syv år siden, hadde George femten "tumbleweeds" boende. Det var for mange. Seks er tallet nå, og de jobber alle som frivillige i bokhandelen. Hun har vært nødt til å gjøre noen endringer etter at hun overtok. En del av praktiskteknisk art, som å få på plass betalingsterminal og ordinært toalett. Men tradisjonen med å ta imot "tumbleweeds" skal bestå. For den tilliten til fremmede som tradisjonen bygger på, den fins det ikke lenger mye av i vårt århundre, sier Sylvia idet en ung jente kommer inn og gir beskjed. Jeg kan gå opp nå, om jeg vil. George er våken.

Ti minutter. Helst ikke mer, sier hun som følger meg opp de bratte trappene, gjennom en kjøkkenkrok, forbi en svart katt på en benk, og inn på soverommet til George Whitman. Jeg er spent. Jeg har antagelig forlest meg på alle innfallene hans. Jeg har det i bakhodet at han når som helst kan kaste en bok etter meg og jage meg på dør. Han har kastet bøker etter folk før.

Han hviler i senga, støttet opp av puter under hodet, en gåtefull olding med naken isse og noen grå fjoner hengende ned over ørene. Han har blå pyjamas på, og oppå dyna, som mangler dynetrekk, ligger gamle fotografier og dagens utgave av The Herald Tribune. Jeg takker for at jeg får lov å komme og hilse på ham og forteller at jeg kommer fra Norge. Norge, sier han. Han kjente en gang en norsk forfatter. Navnet har han glemt.

Han har en nasal måte å snakke på, og han leser, han mangler tenner. Men han svarer kjapt. Jeg spør om han fortsatt leser bøker. For et spørsmål! Selvsagt leser han fortsatt bøker.

Han har overdratt bokhandelen til datteren, sier han, og jeg nikker for å si at jeg vet. Han håper det går bra, han er litt bekymret. Jo, visst er han glad for å ha henne her, men det er mye

å gjøre. Kan hende hadde det vært bedre for henne, undrer han, om hun ble skuespiller, som hun en gang tenkte å bli.

Bøker har vært mitt liv, sier han og kikker bort på et tårn av bøker på gulvet. Han minnes begynnelsen, da han vokste opp i Salem, Massachusetts. Faren pleide å komme inn midt på natta og slokke stearinlyset som fortsatt brant på nattbordet ved siden av sengen hans. Nå har han to pakker Ritz-kjeks der, et tomt krus, og en gammel, brun utgave av *Idioten*.

Har du noen gang ønsket å flytte tilbake til USA, spør jeg. Men da ler han, en latter nesten uten lyd, og så et: Aldri. Aldri har han tenkt tanken å flytte herfra, fra dette stedet, eller denne gylne byen, Paris. Han sukker. Dessuten, sier han, liker de ikke hans politikk der borte. De har tatt passet hans. He, he.

Han har en drøm. Han drømmer om å ekspandere. Han kikker opp da han sier det, og legger hodet lett på skakke. Kanskje hører han Katie komme tassende. Katie er navnet på den lyse strihårede hunden av ubestemmelig rase som brått står på dørterskelen og vil opp. George rydder plass, og Katie tar sats og legger seg i en krøll ved siden av *The Herald Tribune*.

Han har lenge ønsket seg et større Tumbleweed Hotel, sier han. Flere rom. For å få plass til hundretusen flere bøker. Og flere forfattere. De fineste rommene skal forfatterne ha, gratis.

Alle disse mine venner, leser han og minnes Beat-forfatterne som satt og hang oppe i biblioteket hans. Alan Ginsberg, han beundret den mannen. Og William Burroughs, han som likte så godt å hjelpe folk, særlig unge fattige amerikanere, de kom til Shakespeare and Company, og til ham, George, med en hilsen fra Burroughs på en lapp.

Og Ferlinghetti, min gode venn, fortsetter han. Ferlinghetti og han, de var studenter sammen i Paris, de studerte begge på Sorbonne. Ferlinghetti tok en doktorgrad om T. S. Eliot og kom til George på hotellrommet for å låne bøker.

Sylvia Beach, møtte du henne, spør jeg. Ja, hun kom til te, hun hadde alltid hodepine, sier han, og sier ikke mer.

Jeg er redd intervjuet er over, Katie har forduftet, og George har begynt å fikle med The Herald Tribune. Han ser ut til å ville lese, men det vil han ikke, han vil fortelle om sin store plan. Min plan, sier han, og løfter hodet fra hodeputen.

Planen var å skrive en stor roman, en fortelling med kraft til å endre verden. Romanen skulle ha en romankarakter fra hvert land, en uncle Sam, og en fetter Fritz. Det skulle være en roman som kunne vekke folk og få dem til å se at verden er bare en og den samme, at vi er bare én verden, og at vi derfor ikke trenger land, hva skal vi med land, sier George, og han gir seg ikke med det, selv om han ser sliten ut, vi trenger bare å ta vare på vår verden, denne ene, som vi har, sier han og ser på meg, før han lar hodet synke ned i hodeputen igjen.

Walt Whitman, fortsetter han etter en liten pause, og jeg tror jeg vet hva som kommer, for jeg har lest at George Whitman ofte har løyet på seg å være i familie med den amerikanske poeten. Men jeg tar feil igjen. George har alltid vært glad i Walts høystemte og livsbejaende dikt, og nå er det et bestemt dikt han tenker på. Han sier ikke hvilket, men sier i stedet: Somebody loves you. Og så forteller han at de tre ordene en gang sto skrevet på en murvegg utenfor en kolonialbutikk i New York. Ordene fikk ham den gangen, for lenge siden nå, til å tenke på dette diktet av Walt, og det er et sitat fra nettopp dette diktet, som han ville ha avsluttet sin mektige roman med, et dikt fra samlingen *Leaves of Grass*.

Nå får en annen skrive min roman, sier han, og svitsjer over til å minne om at også Walt i sin tid drev en bokhandel. Han, George, liker å sammenlikne seg med Walt, ikke minst fordi Walt, som han selv, var en mann som likte mye her i vår verden, og mislikte lite.

Soveromsvinduet til George står på gløtt, og nå ringer klokkene i Notre Dame. Jeg tar det som et tegn, jeg har sikkert sittet her inne på soverommet og holdt den snart hundre år gamle bokhandleren våken i mer enn et kvarter. Jeg skal til å takke og ta ham i hånden. Men George er ikke ferdig.

En bok om meg ble skrevet lenge før jeg ble født, sier han og smiler.

Jaha, sier jeg, og smiler tilbake.

Idioten av Dostojevski, sier George, snur seg mot nattbordet og løfter opp den gamle boka. Han har lest den utallige ganger. Han forsøker å være en så god idiot som mulig, sier han, he he... Men. Jeg skal vite, jeg må vite, at det er en vakker bok, en vakker fortelling. Og for øvrig fins det en heltinne i den boka. Han leser navnet hennes stødig fram: Nastasia Filipovna. Han har lett etter henne hele livet, sier han. Men han har aldri funnet henne.

Og nå er han trøtt.

”Vet De, jeg synes faktisk at det ofte kan være bra å være litt latterlig, da er det meget lettere å forsones og tilgi hverandre. Det er ikke så lett å forstå alt med en gang; man kan ikke begynne med å være fullkommen! For å bli fullkommen, må man forstå meget; den som forstår alt med det samme, forstår kanskje ikke så meget.”

Fjodor Dostojevski, *Idioten*

IV

George Whitman døde der, i sengen sin i fjerde etasje, hjemme i 37 Rue de la Bûcherie, tre år etter min franske visitt, den 14. desember 2011, to dager etter at han hadde fylt 98 år.

Nå leser jeg minneord om ham. Det fins flust av dem. Nekrologer i franske, britiske og amerikanske aviser. Men enda mer i blogger. Hvis det stemmer som han selv sa, at han i årenes løp tok i mot mer enn førti tusen ”tumbleweeds”, er det kanskje ikke så rart at det fins mange som ønsker å skrive om ham, og takke, i ettertid. Noen har også laget filmsnutter. Jeg har nettopp sett to opptak fra begravelsen i kapellet på kirkegården Père Lachaise, der George nå ligger gravlagt sammen med Gertrude Stein og Alice B. Toklas, sammen med Oscar Wilde og Jim Morrison, med Edith Piaf og Marcel Proust - og en lang rekke andre store kjente.

Filmsnuttene forteller at kapellet var fullsatt den desemberdagen George ble stedt til hvile. Sylvia holdt en tale om sin far, mannen som elsket bøker, bokhandleren, bohemen og verdensvandreren. Andre hedret George med historier fra bokhandelen. Jeanette Winterson, engelsk forfatter og mangeårig venn, innledet seremonien. Hun omtalte bokhandelen som et sted med sjel, et sjenerøst fristed, der det var lett å føle seg som en del av en større familie.

Da seremonien i kapellet var over, lå det stabler med bøker og ventet på et bord ved døren, en bok til alle på vei ut, som en siste hilsen fra bokhandleren. Tre bøker som George følte seg i slekt med: Diktsamlingen *Leaves of Grass* av Walt Whitman, *Don Quixote* av Miguel de Cervantes, og *The Idiot* av Fjodor Dostojevski.

Jeanette Winterson har også skrevet minneord om George Whitman i britiske *The Guardian*. Der forteller hun om en sen kveld i 1958. George arrangerer en høytlesing for sin venn forfatteren Lawrence Durrell denne kvelden, og Sylvia Beach, den gangen en gammel dame, følger med. Under arrangementet kunngjør Sylvia at hun gir Shakespeare and Company, både navnet og ”the spirit”, videre til George. Skriver Winterson. Dermed får hun avkreftet ryktet om at George i sin tid tok navnet uten lov eller velsignelse fra henne som først brukte det.

Shakespeare and Company ble Wintersons andre hjem. George var med sin suksessrike business en fornærmelse mot moderne kapitalisme, skriver Winterson, fordi han satte bøker,

mennesker og kultur foran penger. Forfatteren avslutter sine minneord med: "He made his own world, and that is the best anyone can do."

Jeg vet ikke om dét er det beste et menneske kan gjøre, å skape sin egen verden. Det kommer vel an på hvordan den skapte verden er, og hva den kan bety for andre, vil jeg innvende. Og idet jeg innvender, kjenner jeg at det har blitt for mange minneord på meg. Det eneste jeg vil akkurat nå, det eneste fornuftige, synes det som, er å veie opp for alt det gode. George Whitman var også en uberegnelig fyr. Han kastet bøker etter folk. Han kunne være brysk og skremmende. Det var ikke alltid han slapp inn en "tumbleweed" heller. Det var aldri godt å vite med George, han tedde seg sjelden som vanlige folk. Han kunne be en fremmed passe kassen i bokhandelen noen minutter, og så bli borte i flere timer. Han kunne kjeft og smelle og når som helst avbryte en samtale. Dessuten var madrassene i bokhandelen hans fulle av lopper. Det var støv i krokene, og rot i krikene, det var mer enn det, det var brannfarlig kaotisk i trappene, det var klissete, sølete skittent. I Georges egen skapte verden hersket uorden og ufornuft. Pannekakene han pleide å servere til frokost, jeg syns jeg husker å ha lest at de inneholdt mye mer enn det normale, noe merkelig annet som mest minnet om oppvaskmiddel. Det var helt sikkert noen som ble syke av å bo der.

George var ingen engel, selv om han ønsket å ta imot fremmede som om de var det, potensielle engler i forkledning. Han var kanskje først og fremst en eksentriker som elsket bøker, og som likte å leve spartansk. I en pamflett om bokhandelen, i tekst og bilder, har han skrevet (ti år før han døde): "I may disappear leaving behind me no wordly possessions – just a few old socks and love letters, and my windows overlooking Notre Dame for all of you to enjoy, and my little Rag and Bone Shop of the Heart (...)." Som riktignok er en grov underdrivelse, for Shakespeare and Companys beliggenhet ved venstre bredd er i dag en av de fineste og høyest priste i Paris. Sylvia Beach Whitman har arvet mer enn en legendarisk bokhandel, hun har arvet en gullgruve (som ifølge innehaveren selvsagt ikke er til salgs for penger, selv om mange har prøvd seg...)

Men den spartanske George likte også å stelle i stand middag til mange, Irish stew, til kjente og ukjente. Hans gjestfrihet var kanskje ikke grenseløs, men større enn vanlig stor, om jeg skal bedømme ut i fra alt jeg har lest. Han skal ha sagt at han ønsket å gjøre mot andre som andre hadde gjort mot ham, da han som ung vandret alene gjennom Mexico og Panama og opplevde en gjestfrihet han siden aldri glemte. Og det er vel nå jeg nærmer meg noe av det

George antagelig mente han hadde til felles med Dostojevskis idiot i *Idioten*: George trodde på folk, på det gode i dem. Han ønsket å gjøre godt, og med en nesten barnlig troskyldighet trodde han på en bedre verden. Men hva er nå dét verdt, kan man jo spørre. Og jeg spør.

Jeg tror George var en snill mann, og da i ordets opprinnelige betydning, etymologisk stammer snill fra det norrøne *snjallr*, og det vil ikke si dumsnill, men: rask, dyktig, klok, god. George hadde også en visjon om hvordan en slik bedre verden skulle være. Han kalte sitt sted, bokhandelen, en sosialistisk utopi. Han var en utopist. Og det høres jo drøyt ut. En utopist er en type som tror det er mulig å virkeliggjøre en utopi, med andre ord ikke opplagt fornuftig. Men stopp en halv! Shakespeare and Company, dette annerledesstedet, det fins jo vitterlig. George skapte det. ”His own world”, var Wintersons ord. Altså en virkeliggjort utopi? Eller overhodet ingenting å dvele ved, bare ord fra en rar, gammel mann, som ikke lenger lever.

En heterotopi, ville Michel Foucault, fransk filosof, antagelig ha sagt. Han, filosofen, skapte dette begrepet, for å si noe om steder som skiller seg ut, steder som gjerne betyr noe spesielt for oss, virkelige steder, som likevel har noe uvirkelig ved seg, som ofte er ladet med lag på lag av mening. Foucault kaller dem virkeliggjorte utopier – som utretter noe. De fins i alle kulturer. En annen forsker her hjemme, Ellen Rees, har nylig skrevet om hytta som vår mest norske heterotopi. Hytta er nært knyttet til vår identitet, sier litteraturforskeren. Og jeg tror det samme gjelder for alle disse særegne bokhandlene, at de er viktige også fordi de kan fortelle oss noe om hvem vi er. Bøkene holder et speil opp for oss, et speil som ikke bare vi, men også samtiden kan speile seg i. Så vi kan se hvordan de humanistiske trekkene har endret seg.

Men kanskje betyr menneskene i bokhandelen, møtet med de andre, fellesskapet og engasjementet, minst like mye for vår selvforståelse, det er bare ikke så opplagt, fordi vi lever i individualismens tid? Nåja, individualister har vi vært lenge, helt siden vi gikk inn i den moderne tid og ble moderne. Men vi lever dessuten i en selfie-tid, her i den vestlige verden, som nok de fleste vil si innebærer en større selvsentrering enn før.

Jo mer jeg leser om Foucaults heterotopier, jo mer treffende syns jeg begrepet hans er, og da tenker jeg ikke bare på Shakespeare and Company. Jeg tenker igjen på alle disse ekte bokhandlene. Jeg begynner å se dem som en tiltrengt motvekt mot de uheldige sidene ved det moderne samfunnet og den tidsånden som rår.

I Foucaults *Forskjellige rom. Heterotopier eller steder som snur hverdagen på hodet* finner jeg denne setningen: ”Heterotopiene begynner å virke for fullt idet menneskene finner seg i en slags brudd med sin tradisjonelle tidsoppfatning”. Når jeg leser det, tenker jeg først på hvordan bokhandelen innbyr til langsom tid, en sjelden ro, et helt annet tempo enn det som raser utenfor. Og idet jeg bruker ordet raser, får jeg brått et nytt bilde i hodet, jeg ser for meg en storm, og stormen er det moderne samfunnet, hastigheten i alt. Stormen raser, men innerst inne i den, i stormens øye, der er det stille, og der er vi, blant bøkene i bokhandelen.

Nåja, det var kanskje en i overkant voldsom metafor. Mer nærliggende er det å se bokhandelen som en tidsmaskin. Bokhandelen, med alle sine bøker og historier, tar oss ikke bare med til andre steder, men også med inn i andre tider. Vi kan gå både bakover og framover. Og vi kan se oss selv der vi kanskje en gang vil komme til å være. Vi kan se oss selv der vi ikke er, og der vi aldri har vært. Som George Whitman så seg selv i fyrst Mysjkin, Dostojevskis idiot.

Da jeg begynte på denne romanen som Dostojevski skrev i landflyktighet, hadde jeg en naiv forventning om at jeg ville komme til å forstå mer, fordi jeg ville se George i et nytt lys. Men, nei, jeg kan ikke akkurat si at jeg har sett lyset. *Idioten* er en bok som gir flere spørsmål enn svar. Den regnes for å være en av verdenslitteraturens mest ambisiøse. I *Idioten* ville Dostojevski ha fram ”det absolutt gode menneske”. Fyrst Mysjkin er en russisk Kristus-skikkelse. Fyrsten forkynner kjærlighetens og medlidenhetens budskap – og blir oppfattet som en idiot. Den norske utgaven jeg har, oversatt av Geir Kjetsaa, har en baksidetekst som slutter slik: ”Dostojevskij har gitt oss en visjon av det beste i oss selv. Alene kan fyrsten ikke forandre verden. Men hva med en verden full av fyrster? Idealet er uoppnåelig, men å strebe etter noe som er lavere er ikke bryet verdt i Dostojevskijs verden”.

Jo, jeg kan skjønne at *Idioten* er en bok etter Georges hjerte. Selv om Nastasia Filipovna heller ikke er den typen heltinne jeg så for meg da George fortalte at han hadde lett etter henne hele livet. Fyrst Mysjkin ser et portrett av henne før han treffer henne selv:

”- Et vidunderlig ansikt! svarte fyrsten, - jeg er sikker på at hennes skjebne ikke er av de dagligdagse. Ansiktet er livlig, men hun har visst lidd meget, er det så? Man kan se det på øynene, se der hvor kinnbena trer frem like under øynene, der hvor kinnet begynner. Det er et

stolt ansikt, ufattelig stolt, men jeg vet ikke riktig om hun er snill? Å, jeg skulle ønske hun var det! Det ville reddet alt sammen!”

Nastasia Filipovna er ytterst gåtefull, som fyrsten selv er det. Og som George var det. Jeg skulle gjerne ha skjønt mer av Dostojevski, tenker jeg, og finner en plass til min *Idioten* i bokhylla. Og det er da det skjer, som også er underlig, men likevel av og til hender: en annen bok svarer. Idet jeg setter *Idioten* inn, ser jeg rett ved siden av: *Dostojevskij og Tolstoj. Essays*. Av Geir Kjetsaa. En gammel pocketbok. Ulest. Den stammer fra en forgangen tid, fra sent på 70-tallet, da jeg selv jobbet i en bokhandel (borte for lengst). Jeg husker jeg kjøpte stabler av bøker på Mammutsalg, med rabatt oppå rabatten. Inni pocketboka står et nummer og to priser skrevet med blyant, først 65, som er strøket over, og deretter 30. Jeg mener jeg fikk den for halvparten, femten kroner. Jeg kan fortsatt se meg selv sitte på gulvet i bokhandelen og åpne bokkasse etter bokkasse, lykkelig over å få være den første til å velge.

Essaysamlingen har gulnet siden sist. Men teksten snakker ikke med mindre rene ord. I en av sine siste opptegnelser skriver russeren, ifølge Kjetsaa (professor i russisk litteratur og spesialist på Dostojevski): ”Man kaller meg for psykolog: det er ikke sant, jeg er bare realist i høyeste forstand, det vil si at jeg skildrer alle dybder i menneskets sjel.”

Dostojevski mente at en dikter burde forsøke å finne det dypest sett menneskelige i mennesket. Han var opptatt av kunsten som mental oppdragelse, kunsten kan vekke vår bevissthet og virke foredlende, og skjønnheten er uavhengig av det materielle. Men Dostojevski mente ikke at litteraturen for enhver pris skal bringe nytte, påpeker Kjetsaa, for vet vi egentlig hva som vil vise seg å være nyttig? Kan vi for eksempel måle hvilken nytte menneskeheten har hatt av *Iliaden*? Nei, sier Dostojevski. For kunsten er ikke en slik størrelse som kan måles med nøyaktighet.

Shakespeare and Company er heller ikke et utpreget nyttig sted. Mange vil mene vi godt kan klare oss uten. Men kan hende forholder det seg stikk motsatt, at det er nettopp det vi trenger, det som blir avfeid som ”unyttig”.

Jeg tror at det som skjer innenfor bokbransjen, at boka og bokhandelen er truet, er en del av presset mot humaniora. Filosofi, historie og litteratur blir ikke lenger regnet med, bokstavelig talt, som før, fordi den slags humanistisk vitenskap så vanskelig lar seg måle og telle. En

økonom ville antagelig ha snakket om de store strukturelle endringene i bokbransjen, og pekt på den teknologiske utviklingen, digitaliseringen, sikkert også globaliseringen og kommersialiseringen. Alt henger som kjent sammen med alt. Men disse overordnede begrepene er vanskelig å gripe, de er for store til å kunne si noe om det minste, og det minste i dette bildet er det viktigste, det er oss. Hva gjør samfunnsendringene med måten vi lever våre liv på, og hva vi tenker – ikke minst hva vi tenker om oss selv?

Jeg ser vår tid som mer uoversiktlig enn noensinne. Et paradoks, i og med at vi aldri før har kunnet få vite så mye om verden, til enhver tid, og uansett hvor eller hvor langt borte. Jeg tenker på strømmen av informasjon, av skitt og kanel, som treffer oss kontinuerlig. Det er vanskelig å finne sin plass i den strømmen, i den verden, i vår tid. Hva skal vi tro på? Hva er verdt å holde fast i, og hva skal vi gi slipp på? Når vi ikke lenger vet hva som er det viktigste, når vi har mistet oversikten og ikke lenger kan se hvordan vi hører til, da tror jeg pengene, teknologien, alt det som er mest mulig konkret, blir en løsning. Vi velger det som er greiest å forholde seg til, det som kan veies og telles og måles. Når vi ikke lenger finner meningen med det hele, samler vi oss i stedet om midlene, og penger er det mest fullkomne midlet som fins, for penger er ingenting annet.

Jeg tror tidsånden preges av ekstrem nyttetenkning, og at for mye nyttetenkning er skummelt – og korttenkt. For det som er nyttig i dag, kan være skadelig i morgen. Og nytten av unytten, hva vet vi om den?

I en bok med tittelen *Om nytte og unytte* utfordres den snevre nyttetenkningens herredømme. ”En type teknisk-økonomisk rasjonalitet synes å legge en klam hånd over stadig flere livsområder”, sier Øivind Varkøy, musikkviter og bokas redaktør. Filosof Einar Øverenget påpeker at overskudd på nytte, men også effektivitet, kan gi underskudd på mening. Tar du en kopp kaffe med en god venn, gjør du neppe det først og fremst for å nå et mål, handlingen er ikke spesielt nyttig i seg selv, og sannsynligvis er det nettopp derfor den gir mye mening.

Det er det som ikke brukes som redskap for å oppnå noe annet, som gir mening i tilværelsen. Det paradoksale, påpeker Øverenget, er at vi i Vesten har større frihet enn noen gang før til å gjøre hva vi vil, men når vi krever at alt skal ha et mål, da innskrenker vi selv den friheten. Selv det som før hadde en opplagt egenverdi, blir gjort til middel for noe annet. Nå skal vi til og med slappe av mest mulig effektivt!

Målrettet, dét er ordet sitt, det! Et riktig skinnende honnørord for vår tid. Sier jeg, og øver meg på å si noe helt annet: Målrettet, jeg? Nei, målrettet er jeg ikke. Er du?

Øverenget skriver om homo faber, det produserende mennesket. I homo fabers univers er det nettopp sånn at enhver handling finner sin mening i målet for handlingen. Men dermed utelukkes faktisk det å reflektere, fordi refleksjonen i sitt vesen ikke er styrt mot et mål, å reflektere er viktig i seg selv. For refleksjonen, skriver Øverenget, skaper en avstand mellom oss og verden som vi kjenner den, og i den avstanden oppstår et rom, et tankerom: ”Et ståsted utenfor verden slik den er, og en påminnelse om at verden kan være en annen enn det den er”, skriver filosofen – og gjør meg inderlig glad, for han har gitt meg noe jeg lenge har lett etter, uten at jeg har visst hva det var, eller hvor jeg skulle lete: dette tankerommet, et svar på hvorfor det er verdt å reflektere uten retning mot et mål. Filosofens ord får meg igjen til å tenke på bokhandelen, fordi den er et annerledessted som innbyr til å la tankene fly vidt – og fritt. Dessuten vet jeg jo, at å vandre der, mellom bokhyllene, uten mål, gir mye mening.

Jeg undres på om ikke vår tids overdrevne nyttetenkning også henger sammen med jakten på det perfekte. For i jakten på det perfekte liv ser vi alltid framover, vi er positivt effektive, og selvsagt: målrettede. Vi må ”levere varene”. Har du lagt merke til hvordan det økonomifikserte nyttespråket spiser seg inn på stadig flere områder?

Om vi bare har øye for det nyttige og perfekte, hva skjer da? Da glipper det for oss. Da er det ikke bare meningen som blir borte, vi får heller ikke tak i villtankene, bare de tamme, de som noen allerede har tenkt. Vi får ikke med det som ligger skjult i rotet, i det skakke og rare, en egen glede kanskje, eller en gåte for eksempel, gjemt i en hage, i en bok, i en regnskog av bøker og tegn. Jeg tror det er strengt nødvendig å gå seg vill av og til. For å finne det som ikke lar seg finne andre steder. Vi er jo ikke roboter, programmert til å gå en bestemt vei. Vi kan velge selv. Vi kan la være å følge flokken. Vi kan bli borte, om vi vil.

I en regnskog som Shakespeare and Company blir du minnet på at livet ikke er en firefelts motorvei, at det fins så mange andre veier å ta, også gjengrodde stier.

Hold fast! For jeg vil gjerne enda et lite stykke lenger inn, til det noen muligens vil kalle dypere refleksjoner. Jeg vet ikke, kanskje er de bare nye, for meg. Det er jo sånn det er med

oss bibliofile, vi som ikke er like målrettede som alle andre, vi leser en bok, grunner på det vi har lest, og oppdager, o, lykke! – en god grunn til å lese en ny.

Jeg har funnet en annen å tenke med, Charles Taylor, en av Vestens største samtidsfilosofer. Han har hjulpet meg med det jeg velger å kalle tidsånden, og med George. Han har også fått meg til å tenke på et dikt, av Kolbein Falkeid. Diktet heter ”Horisontene”, og det ender slik:

”Nei, jeg snakker ikke om erobring,
men om ferden, den forpliktende ferden
inn i alt som er.
For alle ting har horisonter.
Mennesket, kjærligheten, hverdagene.
Men også de minste ting.
Der er større innbyrdes avstand mellom atomene i en vanndråpe
enn mellom stjernene i universet.

Og horisontene roper på oss alle.
Kom nå, sier de, kom nå.

Kom nå, sier horisontene i en rettferdig verden.
Kom nå, sier horisontene i menneskene rundt deg.
Kom nå, sier horisontene i sekundene.

De uoppnåelige horisontene.
Verden døde uten dem.”

Charles Taylor er også opptatt av horisontene. Glemmer vi dem, går det ikke bare ut over verden, vi skader samtidig oss selv, mener han. Vi gjør oss mindre enn vi er.

”Den som søker noe betydningsfullt i livet og som søker å definere seg selv meningsfullt, må eksistere i forhold til en horisont av viktige spørsmål”, sier Taylor. Han mener at dersom vi utelukker krav som kommer fra noe utenfor oss selv, lar vi oss trivialisere. Og en slik trivialisering er selvfordummende. Det er med andre ord smart å bry seg, det er ikke dumt å gjøre som George, å bruke et liv på å være engasjert i å skape en bedre verden, en verden som også unge mennesker uten penger, ”tumbleweeds”, kan ta del i. Å være engasjert, er å være menneske.

Taylor har i *Autentisitetens etikk* skrevet om det han mener er sykdomstegn ved vår moderne tid. Det handler blant annet om individualismen, som også har mye godt ved seg. Problemet er, kjekt sagt, at det har ”tatt helt av”. Vi har mistet vidsynet. Selvrealiseringen har blitt stadig mer selvsentrert. Og selvsentreringen, individualismens nattside, forflater og begrenser våre liv.

Jeg ser Taylor som en varsler. Han varsler om det som er i ferd med å gå galt, det som fratar oss det gode liv. For det gode liv er ikke, som forbrukersamfunnet prediker, et liv som går ut på å eie og nyte mest mulig. Det gode liv dreier seg heller ikke om å finne lykken (det spørs dessuten om vi kjenner den igjen, lykken, når den er der).

En tanke hopper, og tankehoppet tar meg videre til nok en filosof, Frode Nyeng, for øvrig også økonom. Han har skrevet egen bok om Taylor og temaet: *Det autentiske menneske – med Charles Taylors blikk på menneskevitenskap og moral*. Nyeng påpeker at uttrykket ”Vær deg selv!”, som jeg selv ofte bruker, mangler dybde. Når vi komponerer oss selv ved hjelp av riktige klær, riktig mat og riktig kropp, får vi i realiteten en stadig lengre vei å gå tilbake til oss selv. Virkeligheten blir mindre virkelig når vi glemmer det virkelig betydningsfulle.

Men man må også være seg bevisst sin historie, sier Nyeng. Og jeg forstår ham slik, at skal jeg forstå meg selv, må jeg avdekke min egen historie, slik at jeg ser hvor jeg befinner meg, og hvor jeg er på vei. Jeg kan med andre ord verken se meg selv eller mitt ståsted i verden uten å bry meg om å finne ut hvordan jeg har kommet dit. Og hvordan jeg har kommet dit, henger sammen med både min egen historie, min slekts historie, og med verdens historie. Så er det vel også derfor, tenker jeg, at historieløshet er så skremmende, fordi vi uten vissheten om historien, både den lille og den store, blir fremmede for hverandre og oss selv. Fremmede og ensomme.

Taylor, tolket av Nyeng, er også opptatt av følelsenes betydning. Våre valg gir livet retning, og når vi står ved et veikryss, trenger vi ikke minst en emosjonell kompetanse. ”Fornuften eller viljen står hjelpeløst alene uten følelsenes gripeevne”. (Kanskje er det derfor Marta fra Nowa Ruda savner den digre dorske som sitter ved veikryssene om natta, om du husker henne fra *House of Day, House of Night*?)

Nyeng mener Taylor gir oss postmoderne mennesker en trøst. For Taylor viser oss hvordan veien til mening ligger der for alle som vil bruke sine evner til å se seg selv som en del av noe større.”I evighetens synsvinkel er vi ikke uendelig små, vi er i sannhet det største som er, fordi vi kan innlemme alt annet i vår verden – som betydningsfullt eller betydningsløst.”

Trøst. Et nokså pjuskete ord som får meg til å bli liten igjen, en jentunge på mammas fang. Trøst, er det noe å trakte etter som voksen? Hva betyr det egentlig? Etymologisk henger det sammen med ordet traust: pålitelig, stø. *Traust* og *trøst* er beslektet med *trygg* og *tro*. Kanskje er jeg også selv ute etter trøst, både ute etter å få, og å gi. For jeg skriver jo ikke om bokhandlene og hva jeg mener de kan være verdt, for å overbevise de som verken liker bøker eller bokhandler. Nei, jeg skriver for deg, og for meg, og for alle de andre. For at vi skal vite at vi ikke er alene.

Også Taylor påpeker at vi handler mer instrumentelt enn før, noen ganger direkte manipulerende. Han mener å se en økende narsissisme, skriver han - i sin *Autentisitetens etikk*, en tekst han skrev for mer enn tjue år siden.

”Bare dersom jeg eksisterer i en verden der historie, naturens krav, mine medmenneskers behov, medborgerlige plikter, kall fra Gud eller noe annet av tilsvarende karakter, har avgjørende betydning, er det mulig å definere en egen identitet som er noe mer enn triviell”. Skriver Taylor. Det er med andre ord ikke jeg som avgjør hvilke saker som er betydningsfulle. Dersom det var det, ville ingen ting være betydningsfullt.

Taylor har også trøst å gi til nostalgikeren. Han mener de utpregede narsissistene har en tendens til å betrakte motstanderne som ”nostalgikere som lengter etter en svunnen tid og mer undertrykkende tidsalder.” Og nyttetenkningen, det han selv kaller den instrumentelle fornuftens overhøyhet, hevder han at har ført til en uheldig avmystifisering av verden. Ja, nettopp, sier jeg til meg selv, og kan ikke dy meg, jeg assosierer, og tenker igjen på Pippi Langstrømpes kritikk av den overdrevne sunne fornuft, snusfornuften. Snusfornuften er uten fantasi, innlevelse og lidenskap, leser jeg i en helt annen bok: *Pippi og Sokrates. Filosofiske vandringar i Astrid Lindgrens verden* (av Jørgen Gaare og Øystein Sjaastad). Den sunne fornuften derimot, har en iboende naiv tillit til det gode i menneskene. Snusfornuften kan med andre ord være ødeleggende, direkte farlig, resonnerer jeg. For er det noe vår verden trenger, delt i to som den er mellom fåtallet, vi privilegerte rike, og flertallet, de fattige, så er det

evnen til innlevelse. Det er mer påtrengende viktig enn noen gang før, tror jeg, at vi gjør det vi kan for å sette oss i de andres sted. Og uten innlevelse og fantasi, er vi neppe i stand til det. Det er vel nettopp derfor bøker, fortellinger, romaner og dikt spiller en rolle. Fordi det er avgjørende at vi fortsetter å lese historier som handler om andre – og dermed om oss selv. Det er derfor det betyr noe at våre barnebarns barn fortsatt har bøker, og at de fortsatt leser.

Også samtidens teknologientusiaster har Taylor noe å si om. Han kaller dem ”den moderne teknologiske fornuftens disipler”, og han mener disiplene betrakter kritikere av den instrumentelle fornuften, altså meg selv inkludert, som ”reaksjonære tåkefyrster som konspirerer for å frata verden vitenskapens velsignelser.” Nåja. Det er sterk kost. Jeg tror neppe det fins noen som vil mistenke meg for å konspirere mot vitenskapen. Men mitt poeng er at Taylor uansett har et poeng. Det er fort gjort å bli stemplet som motstander av selve framskrittet, om man er åpent kritisk til teknologiske nyvinninger.

I vår tid, i vår vestlige kultur, har vi lett for å forestille oss som essensielt sett distansert fornuft, sier Taylor. Han mener det forklarer hvorfor mange synes det er helt uproblematisk å oppfatte menneskelig tenkning ut fra en digital computermodell. Med andre ord som om vi var bare hjerne, og ikke også kropp, og følelser. Det distanserte instrumentelle grepet på tingene gir oss dessuten en fornemmelse av makt, påpeker filosofen. Og denne fornemmelsen av makt styrker det bildet vi allerede har av oss selv som distansert fornuft.

Det høres ut som en ond sirkel. Og om det stemmer, om det er slik at nyttetenkningen truer med å ta over våre liv, ja, da må det være viktig å peke på og synliggjøre, viktig å artikulere, tror jeg Kierkegaard ville ha sagt – alt det som kan være en motvekt. Som historien. Fantasien. Litteraturen. Annerledesstedene, som Shakespeare and Company. I bokhandelen som Sylvia Whitman har tatt over etter George, er det fortsatt mulig å gjenfinne det mystifiserte, magien i tingene, troen på fortellingene, og engasjementet for både bøkene og en bedre verden, for de uoppnåelige horisontene, intet mindre.

***

Den 7.januar 2015 smalt det i Paris. Skarpe skudd. Terrorister angrep redaksjonslokalene til satiremagasinet Charlie Hebdo. Tolv ble drept.

Dagen etter var alle Charlie. Også Sylvia Whitman og de andre i Shakespeare and Company. Jeg ser dem stå ute på den lille plassen foran bokhandelen, med hver sin svarte og hvite plakat. Fjorten unge mennesker med alvorlige ansikter, og en hund.

Shakespeare and Company er på facebook, det er der jeg ser dem. Bildet med budskapet ”Je suis Carlie” får meg til å tenke på bokhandelens betydning for ytringsfriheten. Og da tenker jeg ikke bare på Shakespeare and Company, jeg tenker tilbake på Marga Schoeller Bücherstube, og på Massolit. Jeg tenker på bokhandelens historie, gjennom århundrene. Bokhandelen har alltid vært et sted for utveksling og handel av tidens nye ideer, ikke minst de kontroversielle.

Sylvia Beach gjorde for øvrig mer enn å utgi *Ulysses*. Hun sørget også for å få den smuglet ut, over havet til eget hjemland, USA. Lawrence Ferlinghetti, Georges gamle venn, ga i 1956 ut Allen Ginsbergs bok *Howl*, og ble arrestert og siktet for obscenitet, i likhet med en annen bokhandler. Men Ferlinghetti ble også tiltalt, og først frikjent i 1957, etter en lang rettssak.

Bokhandelen har ofte vist seg å være ”a stronghold in attacks against the rights of free speech”, skriver Lewis Buzbee i *The Yellow-Lighted Bookshop. A memoir, a history*. Buzbees bok handler også om hva en bokhandel kan bety. Bokhandelen er med på å forme den offentlige samtalen. Som fri og uavhengig kan den spille en vesentlig rolle. Hva da med bokhandelen som ”kjøpt og betalt”, som utsalgssted for bestselgerne og andre opplagt salgbare bøker? Hvilken rolle spiller den?

Kan hende gjelder det for bokhandelen som for oss: Når den glemmer horisontene, når den gjør seg selv mindre betydningsfull enn den kan være, og på den måten lar seg trivialisere, da mister den til slutt seg selv – og forsvinner.

BATH

Der en bok får sin sang er en ny tid på gang

Jeg har en avtale med Mister B i Bath. Hans bokhandel er en av de nye som har dukket opp. Knappe åtte og et halvt år gammel har den allerede lenge hatt ord på seg for å være en sjelden suksess. Det kan ha noe med navnet å gjøre: Mr B's Emporium of Reading Delights, et imperium, som attpåtil gir assosiasjoner til Turkish Delights, geléfrukter.

Jeg ankommer en sen lørdag kveld i november. Toget bringer meg inn til sentrum. Jeg har aldri vært i Bath før. Men jeg har dannet meg et bilde: Aristokratiske hus i gyllengul kalkstein, som på rekke og rad, og i klynger oppi åsen, kikker ned på elva Avon. Hus med fine fasader, de fleste med georgianske trekk. En kurbadeby. Et verdensarvsted bygget rundt Englands eneste naturlige varme kilde, og i noen hundre år en del av det romerske imperium. Jane Austen har også bodd her, i starten på 1800-tallet, og byen skal ikke ha forandret utseendet sitt stort siden da. Bath er fortsatt et yndet reisemål for folk fra fjerne strøk, men også en velstående idyll som londonerne valfarter til – for shopping, og for spa. Denne vinterkvelden i år 2014 tar det ikke mer enn to timer fra London med tog.

Mister B var en gang en advokat. Det var også hans kone, Juliette Bottomley. De jobbet begge som finansadvokater for et stort advokatfirma i London og i Praha. De tjente gode penger, og de trivdes.

Så hopper de av. I 2005 tar de Vlashka, en tsjekkisk hundevalp, med på flyttelasset, og starter sin egen bokhandel. Ingen særlig smart forretningsidé, får de høre. I UK dør det flere titalls uavhengige bokhandler hvert eneste år.

Mr B's Emporium of Reading Delights åpner dørene en dag i juni 2006. I John Street 14 og 15, bare hundre meter unna en filial av Storbritannias største bokhandlernetkjede Waterstone's – en utsatt beliggenhet, med andre ord. Men to år etter, i 2008 (og igjen i 2011), blir det nye stedet kåret til årets uavhengige bokhandel i UK og Irland. Mr B blir trukket fram som et forbilde. Mr B og hans team har en åpenbar lidenskap for bøker, heter det, dessuten har de en overbevisende måte å møte kundene på, de tar i bruk metoder som er tradisjonelle og moderne

på samme tid. Mr B er ikke helt som andre. Mr B holder hele tiden fast i det gamle, og finner hele tiden på noe nytt. Mr B må ansette flere. Mr B må ta i bruk en tredje etasje. Mr B er kommet for å bli.

Dét er historien, kort fortalt. Men Mr B's hjemmeside kan fortelle mer. Å klikke seg inn der, er litt som å gå inn i en virtuell bokhandel. En gammelrosa tapet er det første du støter på, og en innrammet hilsen skrevet med kritt på en tavle. Under tavlen venter en dyp lenestol i brunt skinn, og oppi stolen en bok eller flere, de aller ferskeste anbefalinger. Øverst oppe på veggen henger kalendre og annet du kan åpne, som emblemet merket med V.I.B. Et klikk der og du finner Very Important Book Lists. Bak et bilde av ekteparet Bottomley finner du derimot alle som jobber i bokhandelen, også Vlashka, som sier om seg selv: "I am a dog and therefore do not read. I am immensely keen on dog biscuits and can be found at the shop on most Wednesday afternoons."

Du kan også velge å åpne en blogg oppunder taket. Og aller lengst til høyre finner du hengende i en snor et bittelite badekar med bøker oppi. Reading Spas and Gifts dreier seg om spa i litteraturlig form. I et dertil egnet Bibliotherapy Room: "Your bibliotherapist will then gather and introduce you to a tower of books specially selected to suit your reading tastes". Men du kan også bli med i De Forente Bokelskeres Lesegruppe, eller en annen gruppe, det fins mange grupper, og enda flere lister over bøker verdt å lese, det fins hendelser som vil bli arrangert, forfattere som vil lese høyt i bokhandelen, men også utenfor, det fins en festival, og arrangementer i byens kongelige teater. Mer overraskende er det at du kan bestille et helt år med Mr B. Da vil en av bokhandelens bokterapeuter (les: ansatte) følge deg opp og sørge for at du hver måned får en bok du sikkert ikke visste at du ville ha – men det vil du.

Mr B's metoder ligger utvilsomt noe utenfor allfarvei. De har dessuten en karakteristisk britisk humoristisk snert. Snerten ligger selvsagt også i navnet Mr B's Emporium of Reading Delights. Og om navnesnerten har bokhandleren selvironisk skrevet i The Guardian: "I suppose I'm Mr B, although in my head he is an anonymous cane-wielding philanthropic book collector who searches the world for great books for our costumers while the shop is manned by his faithful assistant the Book Monkey (the character on our logo). Actually, I suppose that makes me the monkey."

Jeg skal treffe ham, Nic Bottomley, mandag morgen. Men hjemmesiden har fortalt meg at bokhandelen i John Street er åpen alle dager. Også på en søndag.

Déjà vu. Det kjennes ut som jeg har vært her før. Og det er ikke så merkelig, jeg har sett alt avbildet mange ganger, også i britiske aviser: Den georgianske bygningen med Mr Bs kremfargede fasade, og logoen i gammelrosa, en strektegning av en apekatt. Jeg kjenner også igjen de smårutete vinduene, og stuene der inne, med peis og bokhyller malt i samme kremfarge som veggene ute. Jeg gjenkjenner til og med mannen bak disken. Han heter Ed Scotland, og på hjemmesiden til Mr B sitter han i en sofa og leser en bok for tre små lyshårede døtre som han alle har på fanget. Her og nå er han i gang med å anbefale en bok til en kunde. Han smiler meg velkommen. Jeg smiler igjen og kaster et blikk bort på bordet bak meg. Bordet bugner av ukjente bøker. Men jeg bestemmer meg for at fristelsene får vente. Jeg har skimtet badekaret fra hjemmesiden, her er det stort og står på sine løveføtter, i barneavdelingen, under silkepapirpomponger som henger fra taket. Karet har fortsatt sine messinggule kraner i behold, men er fylt med billedbøker.

Det er lett å fortape seg i detaljer i imperiet, for de er mange og sjelden like. Her dukker for eksempel et nytt forseggjort skilt, gjerne skrevet med kritt på en tavle, opp hver gang jeg går fra en stue og inn i en annen. På en vegg henger et smijernshjerte, og hjertet holder noen dusin pastellfargede papirlapper fast. Jeg kan selv plukke en lapp som er blank, og fylle ut som de andre har gjort, med tittel og forfatter og: I love this book because... Eller jeg kan fortsette lenger inn og lese om Mr B's henrivende gavepakkeservice: Wrap it and stick it and mark it with B... som betyr at jeg kan velge en nostalgisk innpakning: klassisk tykt brunpapir med hyssing rundt – og deretter få bokpakken stemplet med Mr B's eget røde segl i voks.

På siste skilt før trappen opp står The Bibliotherapy Room. Og det er der oppe, i avdelingen for spesialbehandling, jeg finner igjen, fra hjemmesiden, den brune lenestolen i skinn og den gammelrosa veggen. Ved siden av lysegrønne bokhyller merket med Mr B's Delightful Lists. Men her gjelder det å røre, ikke bare å se.

***

Presis klokka halv elleve, mandag formiddag, er han der, en ung, blond fyr, litt guttaktig, og med et blikk som sier: Jeg har bare noe jeg må ordne først. Han unnskylder seg, og lover å være tilbake om fem minutter. Men jeg må gjerne gå i forveien, opp i spa-avdelingen.

Han skal ha en biblioterapitime med en kunde rett etterpå, forklarer han, da han litt senere dukker opp i andre etasje. Alt må være klart til timen, og det var noen bøker han manglet på listen. Men nå er han ferdig. Vil jeg ha kaffe eller te?

Nic Bottomley serverer og smiler avventende. Jeg sier jeg gjerne vil vite om han hadde trodd, da de startet, at bokhandelen skulle bli en sånn sann suksess. Klart det! Hvis ikke, hadde de ikke gått i gang. Det stemmer at mange kom med advarsler, mange sa at det ikke ville gå. Men det gjorde det altså. Det gikk. For denne teorien om at folk ikke lenger vil ha bøker og bokhandler, den teorien holder jo bare ikke stikk. "Nonsense", sier han. "The book is not dying". Ikke bokhandelen heller. I hvert fall ikke i nærmeste framtid. Han tror heller ikke om femti eller hundre år. Selv om han selvsagt kan se at det fins skjær i sjøen, spesielt når det gjelder seilasen for mindre, uavhengige bokhandler som hans egen. Ingen kan med hundre prosent sikkerhet si at de frie og uavhengige fortsatt eksisterer om hundre år, men selv tror han det. Og når han tror det, er det først og fremst på bakgrunn av det han erfarer.

"A huge love", sier han og sikter til kjærligheten folk viser at de har, ikke bare til bøker, men også til det fysiske stedet. Folk vil ha det fysiske, sier han og fortsetter å snakke om det han har registrert som et sterkt engasjement, både for det lokale, fysiske stedet, men også for boka som objekt. E-boka og papirboka vil komme til å leve side om side, for det dreier seg om to ulike måter å lese på, ikke sant, sier han, og overbeviser med å bruke norske eksempler: Hvis man vil lese en krimbok av Jo Nesbø, for eksempel, da er det greit å velge en e-bok, for den type krimfortelling leser du sannsynligvis bare én gang, den er ikke noe du føler du må vende tilbake til. Leser du derimot en bok av Knausgård, ja, da vil du ønske å forstå dypere, og da velger du papirboka. Sier Nic Bottomley. Som for tiden leser en bok av Tore Renberg.

Han har en datter, sier han og smiler. Hun er fem år og "completely in love with the book". Altså papirboka. Min femåring, sier han, forbinder bøker med å sitte lunt i armkroken og ha en hyggestund. Og sånn er det, sier han, med barn og bøker, "the physical thing" er uhyre viktig, han ser det ikke minst i bokhandelen, hvordan barna bruker billedbøkene, hvordan de kan gå opp i dem, bokstavelig talt, med hele seg.

Han mener mange briter, og stadig flere, særlig innenfor middelklassen, er bekymret over utviklingen. De ønsker å begrense tiden barna sitter foran en skjerm. De vil at barna skal vokse opp med bøker, at de ikke bare skal lese digitalt. Siste tall fra USA viser dessuten at e-

boksalget flater ut, påpeker han. Men mer interessant syns han det er å observere at e-boka har gjort mye godt for papirboka. Han ser det tydelig på bøkene han selv tar inn, mange er utpreget forseggjorte. Papirboka har fått en renessanse.

Likevel, sier han, må en bokhandler av i dag jobbe hardt for å gjøre det godt. Nå er de i alt ni som lever av imperiet. Det syns han er meget bra. Og det har faktisk alltid vært sånn, at de har solgt flere bøker for hvert eneste år. Bokhandelen er blitt viktig for lokalsamfunnet, den har også blitt en av Baths store turistattraksjoner.

Men jeg er ikke alene om dette, sier han.

Om hva? Spør jeg.

Om å gjøre det godt. Flere enn ham har sett at det gjelder å gjøre bokhandelen til ”more of a place for discovery”. For det har altså skjedd et skifte, sier Nic Bottomley. Han mener det startet for omtrent fire år siden. Han husker godt den siste årlige konferansen da stemningen blant de uavhengige bokhandlene i UK fortsatt var dårlig. Nå er optimismen tilbake, stemningen har snudd. Nå dukker det hvert år opp nye uavhengige bokhandler som vil noe, som arrangerer og involverer. For det gjelder å skille seg ut. Det gjelder å være kreativ og gjøre bokhandelen til et annerledes og uunnværlig sted, sier han. Særlig i småbyene, ute på den engelske landsbygda, er det avgjørende å bety noe for lokalsamfunnet. Det er lettere å være bokhandler i en større turistby som Bath. Det var også derfor de valgte å slå seg ned her. Opprinnelig er han fra Norwich, lenger nord. Men han var mye i Bath som barn, og foreldrene flyttet hit for flere år siden. Han er glad de landet på Bath, etter mange måneders research.

I åtte år jobbet han som advokat. Han tenkte tidlig at han ikke ville være advokat for resten av livet. Men hva han skulle velge i stedet, visste han ikke. Han visste bare at dersom han sluttet som advokat, måtte det være for å gjøre det riktige.

Så giftet jeg meg, sier han, og ender opp ytterst ute på lenestolen.

Og allerede andre dagen på bryllupsreise, i Seattle, er det at de oppdager denne bokhandelen: Elliot Bay Book Company, startet tidlig på 70-tallet, diger, med mer enn 150.000 titler, men like fullt med sjarm og sjel, en ubeskrivelig bokhandel. En åpenbaring. ”I loved it”, sier han

og forteller om kvelden etterpå, da de sitter der med hver sin gin and tonic på en veranda, med sundet og øyene framfor seg, mens de gjengir for hverandre hva de har sett: Wow!

Da de neste dag lander i Alaska, tar de opp tråden. Om de skal slutte som advokater, kanskje det er nettopp dét de skal gjøre i stedet, starte en egen bokhandel, som den i Seattle? Kan de, kan vel vi, sier Nic, så hvorfor ikke? Ja, hvorfor ikke, sier hun.

Bokhandleren ler. Det utrolige skjer, at etter tre ukers bryllupsreise er de like oppsatt på ideen. De går umiddelbart i gang med planleggingen. De sier opp jobbene sine. De flytter. De finner et lokalt sentralt i Bath, slitent, men fint, det er tidligere brukt som utstillingsrom for antikviteter. De tar opp lån. Bestiller bøker. De går i gang. "A lifestyle decision", sier han. Han har aldri angret. Det de ønsket for seg selv da de først tenkte tanken, var å få drive med noe de begge virkelig er interessert i, ja, mer enn det, noe uløselig forbundet med glede og mening, altså bøker. Samtidig måtte det være noe de kunne leve av, ikke sikte mot å tjene store penger (det er aldri derfor folk velger å bli bokhandlere, påpeker han), men kunne tjene nok, ikke bare nok til å overleve, men nok til å trives og vokse.

Mr B har nylig ekspandert. De har gått i gang med å gi ut egne bøker, gjentrykk av gamle utgivelser, på eget forlag: Fox, Finch & Tepper. Navnet har sin litteraturlige forklaring. Men Nic Bottomley har dårlig tid. Klokka har sagt ti minutter igjen. Og en eldre distingvert herre i brun tweed har nettopp vist seg i naborommet. Det er han som skal ha terapi. Vi må hoppe over navneforklaringen og ta bøkene i stedet. To romaner. Det er bare fire dager siden de fikk dem og kunne begynne å selge, men bøkene er allerede tatt inn av Waterstone's. Bra, hva? Den nyeste boka er fra 1998, *The Next Step in the Dance* av Tim Gautreaux, amerikaner. Den eldste boka, den første de tenkte på å utgi, er fra 1955, *The Shiralee*. En australsk klassiker. Av D'Arcy Niland. Den foregår ute i bushen, en far og en fire år gammel datter vandrer på støvete veier i New South Wales. Hun er hans "Shiralee", en bør og en byrde. Det er en fortelling det er umulig ikke å bli grepet av, sier han. Kanskje særlig for en far, med en datter. Det fins så mange gamle bøker der ute som ikke trykkes lenger, bøker som fortjener å få mange flere lesere, det er derfor de har startet forlaget, for å kunne dele med flere disse bøkene de selv har lest og elsket. "The strong sense of place", sier han. Alle bøkene fra Mr Bs nye forlag skal ha det, de skal vitne om et sted, et landskap du kan kjenne på kroppen, det skal være bøker du kan reise langt med.

I kjedebokhandlene, fortsetter Nic Bottomley, er de fleste bøkene britiske, men det fins jo en hel verden vi kan lese. Imperiet skal være et sted der du kan oppdage noe nytt som er nytt, og noe nytt som er gammelt. Hvis en kunde sier han liker Hemingway og Steinbeck, da foreslår Nic ofte Pietro Grossi. I italienerens bøker kan du finne både noe av det hemingwayske, og Steinbecks humanisme, mener han. For øvrig er han ikke bare glad i bøker som tar ham med til uforliknelige steder, han ser gjerne at de er befolket med skakkjorte og eksentriske typer. Som for eksempel i bøkene til Annie Proulx, Cormac McCarthy og John Fante.

Nå vinkes det fra naborommet. På høy tid med terapi. Bare noen ord først om bokhandelen som sted. Nic Bottomley tror bokhandelen som møteplass for folk er i ferd med å bli stadig viktigere. Jo mer digitalt samfunn, jo større behov for det analoge, det virkelige, sier han. Derfor betyr det også mye hvordan møteplassen er, hvordan den ser ut, tar imot, og formidler sine bøker. For fire år siden fikk han ideen til The Bookshop Band. Jeg har kanskje hørt om dem, en trio som nå reiser rundt fra bokhandel til bokhandel i UK? Vel. Kjapt fortalt startet det da han spurte noen musikervenner i Bath om de kunne tenke seg å lage og framføre en sang basert på en bok, til et forfatterarrangement. Det var altså her oppe, i imperiets andre etasje, at de spilte og sang første gang. "An amazing song", sier han og reiser seg. En sang som rørte forfatteren til tårer. Og sånn er det, har det senere vist seg, sier han, når noen tar boka og synger den som bare de har sett den, da skjer det noe. Noe utenom det vanlige.

”You see, that’s what good bookshops do: they work against the grain. They don’t accept the pessimism, and they carry on with what they believe in. (...) They are a cultural force. (...) A good bookshop is not just about selling books from shelves, but reaching out into the world and making a difference. People never lose the sense of bookshop as a place where you can discover something.”

David Almond intervjuet av Jen Campbell, *The Bookshop Book*

V

Det har åpenbart skjedd en hel del i løpet av disse årene som har gått siden Greene's ble borte på et lager og Dublin mistet en bit av seg selv. I hvert fall i UK. Om vi tar bokhandler Nic Bottomley på ordet. Og det syns jeg vi skal gjøre. Det gjorde jeg, da jeg dro fra hans imperium. Faren er over, tenkte jeg, overmodig, og kjente gleden risle som en bekk om våren, et glimt av lys i novembermørket. Det var attpåtil tett tåke da jeg tok toget tilbake til Victoria Station.

Vi trenger ikke lenger frykte en framtid uten bøker og bokhandler, for det fins folk nok som fortsatt vil ha dem, både bøkene og stedene, i hvert fall i UK, tenkte jeg, der jeg satt i min togkupé med de to bøkene fra bokhandlerens nystartede forlag på fanget.

Fox, Finch & Tepper viste seg å være en hilsen til tre fiktive karakterer. Til Fox, reven i Roald Dahls *Fantastic Mr Fox*, fordi han alltid er så lur. En hilsen til Finch, den smarte jenta Scout Finch i Harper Lees *To Kill a Mockingbird*, fordi Finch stiller spørsmål andre ikke våger stille. Og Tepper? Murray Tepper i *Tepper Isn't Going Out* er en snill mann og kjærlig far, som hver natt finner stor glede i å finne en ledig parkeringsplass i New York. Tepper hilses fordi han er hovedperson i en briljant roman, av Calvin Trillin, og fordi han gjør det han gjør, sitter og leser i sin bil, på sin gode parkeringsplass, mens folk omkring ham raser.

Ifølge Nic Bottomley ble navnet også valgt fordi det er langt og lite opplagt. Dessuten klinger Fox, Finch & Tepper gammelmodig. Og det passer jo godt, sa jeg i mitt stille sinn til de to gamle i mitt fang om bord i British Rail. To bøker fra en verden av i går, til glede og gevinst for verden av i dag. To kledd på ny, med omhu og omtanke. Jeg plukket opp den eldste først. Det blanke omslaget viste seg å være til å brette ut, og i den ene enden ventet en stripe på å bli revet av. En stiplet linje fortalte hvor. Så jeg rev. Forsiktig. Og puttet bokmerket inn i *The Shiralee*, på plass i forordet til Nic.

Det har snudd, sa han. Når mange nok finner ut at nok er nok, da snur det, er det sånn det er? Når bare det fysiske savnet blir stort nok, for mange nok, når bokhandel etter bokhandel blir lagt ned, og by etter by mister den ene som var igjen, og folk begynner å bli trøtte av å klikke for å kjøpe, og peke for å lese, i stedet for å møtes og få en bok og en klem et sted, da svinger

pendelen tilbake. Er det sånn det virker? Er det sånn vi er? Når forholdene bare blir ille nok, og folk kjenner det på kroppen, da snur det. Da kommer det en motreaksjon. Og folk engasjerer seg. Fordi, som Charles Taylor har sagt det, å være menneske, er å være engasjert.

Kanskje er det på tide å la være å betrakte bokhandelen som en truet art på en rødliste, filosoferte jeg, der jeg satt i min vogn på tilbakeveien. Og det kan synes som om London forsøkte å svare, da jeg kom dit.

Det startet likevel med en skuffelse. Jeg ville besøke ærverdige Foyles i Charing Cross Road, selve bokhandlergata i London. Men Foyles var ikke der lenger. Lokalet sto tomt. Ikke en bok igjen. Bare nakne vegger, murpuss, og noen pappesker på gulvet. Jeg ble stående lenge å stirre inn. Lenge nok til å innbille meg at jeg forsto hvordan Helene Hanff må ha kjent det, da hun for snart femti år siden sto i samme gate og stirret inn på et annet forlatt lokale. Marks & Co holdt til i Charing Cross Road nummer 84, og i tjue år fikk newyorkeren Helene Hanff tilsendt bøker derfra. Like lenge brevvekslet hun med bokhandleren Frank Doel og drømte om å ta reisen over. Da hun endelig gjorde det, i forbindelse med at hennes berømte brevbok *84, Charing Cross Road* ble utgitt i England, var Frank Doel død, og antikvariatet nedlagt.

Men Foyles var ikke borte. Bokhandelen befant seg fortsatt i Charing Cross Road, som den har gjort helt siden 1906. Den hadde bare flyttet noen meter lenger ned i gata. Og der hadde den gjenoppstått, i en ugjenkjennelig utgave av seg selv, designet med et atrium i midten, med kafé og galleri og et enormt bokutvalg, som jeg siden har lest består av mer enn to hundre tusen ulike titler. I ettertid har jeg også notert meg andre tall: 6,5 kilometer med bokhyller, og mer enn åtti ansatte bokselgere, eksperter selvsagt, på hver sine områder.

Nye Foyles struttet av selvtillit. Bokhandelen virket nærmest sprekkferdig av framtidsoptimisme, både på bokas og egne vegne. Og det er jo interessant, verdt å ta med seg hjem, at det i Londons gamle bokhandlergate nå ligger en bokhandel som sies å være skapt for framtiden, ja, de kaller den det: "The Future Bookshop". Ærverdige Foyles som inntil Christopher Foyle overtok i 1999, ble drevet av Christina Foyle, hans eksentriske tante som hatet forandring og nektet å installere telefon i butikken. Under Christina måtte kundene stå i tre ulike køer for å få betalt en bok, ikke rart de ansatte gikk til streik mer enn én gang. Og selveste Paven skal visstnok en dag ha blitt saksøkt, for ikke å ha betalt en regning. På Christinas tid kunne du dessuten støte på en ansatt i seksjonen for okkult litteratur som alltid

gikk omkring med en papegøye på skulderen. Det kunne jo ikke fortsette sånn. Det har det altså heller ikke gjort. Under Christophers ledelse har Foyles ekspandert og blitt til fem. Tre filialer, i tillegg til flaggskipet, ligger spredt i London, en ligger i Bristol.

Flaggskipet Nye Foyles var et sted så hvitt og så lyst at det skar seg. Jeg fikk vondt i nakken av å se opp. Det ble simpelthen for mye av det gode. Så jeg gikk. Det var antagelig nostalgikeren i meg som ville videre. Skammelig, vil sikkert noen mene. Men jeg hadde ventet meg noe helt annet, det var det, jeg hadde forventet et sted der det fortsatt var mulig å se for seg Christopher Foyles eksentriske tante bak et skrivebord, og kanskje også en seksjon for det okkulte, med rom for papegøyesnakk.

Jeg stanset da jeg kom til nummer 84. Det fins en plakett der, som holder minnet om Marks & Co fast. Helene Hanff har i en oppfølger til sin berømte brevbok fortalt om reisen til London. I *The Duchess of Bloomsbury Street* skriver hun om hvordan det var endelig å være der. Begge bøker er samlet i den norske *84, Charing Cross Road. To bokelskeres brevveksling*. Noen setninger derfra har festet seg. Som disse, der Helene i et brev takker alle i bokhandelen for boka hun har fått til jul, en bok med gullsnitt og gullgravert skinnbind, Hun skriver at det er den vakreste boka hun noensinne har eid, hun vil ha den til sin dødsdag. ” – og dø i lykkelig forvissning om at jeg etterlater den til en annen som vil sette stor pris på den. Jeg skal drysse bleke blyantstreker over boken og peke ut de beste partiene for en bokelsker som ennå ikke er født.”

Som ennå ikke er født... Den fysiske boka peker også framover. Den er like framtidsrettet som den er del av en arv, også del av en verdensarv, men samtidig en gave til dem som ennå ikke er født. Det er verdt å dvele ved, og det var det jeg gjorde, først i bokhandlergata, og deretter i Piccadilly. For i Piccadilly Street ligger Londons eldste bokhandel, Hatchards, fra 1797, og der, hvor grunnleggeren, John Hatchard, fortsatt følger med på alt som skjer (et portrett av ham henger på veggen), der var det også åpenbart at boka og bokhandelen hadde fått en renessanse. Hatchards struttet som Foyles av selvtillit, men mer av selvbevissthet, en bevissthet og stolthet knyttet til egen historie. Den gode, gamle hadde opplagt fornyet seg, men den hadde gjort det ved å framheve det gamle. Blant annet gjennom sitater, som dette i gyllen ramme: ”Hatchards stands like an Enchanted Island in the sea of noise”. Signert Sir Alan Herbert. Ja, til og med Sokrates var hentet fram og sirlig presentert (det var sitater på

alle bord): ”Wonder is the beginning of wisdom”. Jeg merket meg dessuten en hel vegg med førsteutgaver av gamle bøker, og nye eksklusive praktutgaver av klassikere.

Det fysiske... hva betyr det? Boka er også en ting, men hva slags? Hva boka har betydd, hvilken innflytelse den har hatt på historien, på oss, og på vår oppfatning av tekster, vår måte å lese på, det begynner vi sannsynligvis først nå så smått å forstå. Boka er den eldste teknologien for konservering og spredning av ideer som er i bruk, påpeker en professor på Kunsthøgskolen i Oslo, Martin Lundell. Vi har fortsatt bøker som har vart i tusen år, påpeker han, og spør: Vil det være sånn med Kindle-filene? ”Si vår sivilisasjon går under og noen finner en Kindle – vil de kunne bruke den til noe?” Vi har ti år gamle filformater som er uleselige allerede i dag, minner professoren om.

Boka kan med andre ord ikke erstattes av e-boka. Digitaliseringen av all verdens bøker kan sikkert være både nyttig og nødvendig, tenker jeg, men ikke på bekostning av papirboka. Vi må ikke tro at en digital tekst er det samme som en bok. ”The medium is the message”, skrev medieteoretikeren Marshall McLuhan allerede tidlig på 1960-tallet. Mediet er budskapet, mente han. Med andre ord: Medienes fysiske, teknologiske strukturer påvirker oss mer enn innholdet de formidler. Mer eller mindre kan selvsagt diskuteres. Men poenget er at mediet i seg selv gjør noe med oss og måten vi leser på. Derfor er det også skremmende lesning å følge med på hvordan biblioteker verden over kvitter seg med boksamlinger som man hittil har trodd var trygt bevart for framtiden. Disse gamle bøkene er vår kollektive hukommelses forråd. Og når de blir scannet, og så brent og kastet, for å frigi plass og kutte kostnader, da mister vi noe verdifullt som vi likevel ennå ikke riktig vet hva er.

Det fins ingen rett fram oversettelse fra bok til skjerm. En leser som ikke vet hva en fysisk bok er, vil ikke helt kunne forstå hva som gjengis på skjermen. For alt av mening som en gang fløt gjennom det som var bokas kropp, papirstrukturen, fargen og vekten, vil være borte. En scannet bok er ribbet, den er lik alle andre. En scannet bok er en bok som har mistet seg selv.

Jeg tenkte mye på det da jeg her en dag fikk tilsendt en bok fra Nasjonalbiblioteket. Jeg ville vite mer om bokhandlere i tidligere tider. Det var derfor jeg ba om Henry Curwens *A History of Booksellers, The Old and The New*. Og jeg fikk det jeg ønsket meg, en beretning som gikk helt tilbake til manuskriptselgerne i oldtidens Hellas, om romerne som hadde både billige og gode bøker, men brukte slaver til å skrive av, om bokselgerne i middelalderens Paris, og om

en lang rekke navngitte engelskmenn som la mangfoldige mil bak seg på vei til bokelskere i by etter by. Men jeg fikk mer. For boka var fra 1873. I brunt skinn. Rikt illustrert, med tegninger og trykk, og silkepapir til beskyttelse. Boka hadde tykke sider som var rufsete i kantene, den luktet vanilje, og jeg leste den med andakt. Bakerst var listet opp 48 sider med andre utgivelser fra forlaget: Chatto & Windus. En historie i seg selv, som handlet om det meste fra *Popular American Happy Thoughts* til *Warrant to Execute Mary Queen of Scot*.

Den fysiske boka er synlig og varig på en måte som gjør at den minner oss om tidligere lesninger. Boka er dessuten en synliggjøring av kunnskap, og i vår flyktige tid, der kunnskap har en tendens til å forsvinne i et hav av informasjon på nettet, blir boka en måte å holde fast på. Og jeg tror vi trenger å holde fast, mer enn før, i noe.

Varighet, hva er det verdt? Det varige er i hvert fall sjelden vare i vårt forbrukersamfunn. Planlagt foreldelse. Hørt om det? Det betyr at en vare blir produsert på en måte som sikrer at den ikke varer altfor lenge. Sikrer ny produksjon og økt forbruk. Som om det mest naturlige er å forbruke stadig mer. Hvor har vi fått det fra? Fra teknologioptimistene? Fra teknologiprodusentene og programleverandørene som har fått stadig større makt?

For det handler også om makt. Det gjør alltid det. Det er bare ikke alltid like lett å se. En av dem som har identifisert makten og gransket hvordan den virker til fordel for teknologiprodusentene, er Evgeny Morozov. I et intervju i Morgenbladet presenteres han som en ledende kritiker av vår tids teknologioptimisme. Morozov, spesielt kritisk til Silicon Valley, mener teknologien fortrenge det viktige, som politiske debatter og spørsmål om moral og rettferdighet. Det handler om ”konsekvensene av teknologenes lengsel etter et effektivt og friksjonsfritt liv”. Det er jakten på ”quick fixes” på alt, også samfunnets utfordringer, som har en tendens til å fortrenge det viktige, mener Morozov. Og ”gutta” i Silicon Valley tjener godt på å få oss til å tro at internett og algoritmer kan løse det meste.

Morozov, opprinnelig hviterusser, peker også på at teknologien former vår selvforståelse. Han sier: ”Denne ideen om at vi er helt ut uavhengige subjekter som velger uten å bli påvirket av penger og makt og kamp, gir en veldig fattig forståelse av virkeligheten og av livet.” Nok så selvsagt kanskje. Men hvor ofte har vi det i bakhodet?

Våre forestillinger om hva internett er for en idé, er nærmest religiøse, mener hviterusseren, som også understreker at internett ikke er et medium tilsvarende boktrykkerkunsten. Internett har ikke bestemte kvaliteter som vi må forstå og tilpasse oss, mener han.

Morozov har dessuten i sine bøker vist hvordan digitale plattformer gir uante muligheter for overvåkning og manipulasjon av brukerne. Når vi leser digitalt etterlater vi oss elektroniske spor. Det er nok en god grunn til å velge boka og bokhandelen. Det er de også klar over, de som engasjerer seg i kampen mot Amazon, og for de uavhengige bokhandlene.

Det har snudd, sa Nic Bottomley. Og jeg syns jeg ser det overalt nå, tegn på at stadig flere er opptatt av den fysiske boka og bokhandelen. Ett slikt tegn er boka som kom ut samme år som jeg kom til Bath: *The bookshop book* av Jen Campbell. Bokhandelboka forteller om mer enn tre hundre forunderlige, ennå eksisterende bokhandler rundt om i verden. Jo, noe har skjedd.

Men det dør fortsatt mange uavhengige bokhandler. Det er derfor folk engasjerer seg, derfor det blir satt i gang kampanjer. Indie Book Day, en kampanje for uavhengige bokhandler som selger de uavhengige forlagenes bøker, ble først lansert i Tyskland i 2013, men har siden spredd seg til flere land i Europa. Independent Bookshop Week er en annen. Books Are My Bag en tredje. Alle kampanjene dreier seg om å få folk til å støtte opp om de uavhengige. I løpet av ni år, fra 2005 til 2014, forsvant en tredel av alle uavhengige bokhandler i UK. Mer enn fem hundre ble borte. Nå er det i underkant av tusen igjen. Hvem kan si om optimismen i bransjen er nok for å redde boka og bokhandelen for godt. Kanskje må det mer til?

James Patterson, amerikansk krimforfatter, mener det. I 2013 donerte han en million dollar til uavhengige bokhandler i USA. Året etter donerte han også til ”indies” i UK. Og i 2015 står Australia og New Zealand for tur. Hvorfor? Fordi forfatteren er bekymret, særlig for barna som vokser opp på steder uten bøker, uten bokhandel, uten bibliotek. ”These are people who are going to grow up who never have access to that world of potential and creativity that books open up for them”, sier Patterson.

”In the States we have so many people who see things in black and white terms, which is a disaster. You need to read a lot to begin to understand the world and if young people don’t read, we are going to have a world of knuckleheads.”

OSLO

Det fins et sted – fra Gallia til doktorens kontor

Det er vår der jeg går, fra det ene universitetet til det andre. Fra den gamle universitetsbygningen på Karl Johan, gjennom bakhagen, der syrinene er i ferd med å springe ut, tvers over Tullinløkka, og inn. Nei, det er ikke helt riktig. Jeg går ikke rett inn i bokhandelen. Jeg blir stående der, i kanten av løkka, en liten stund, med trikkeskinnene og resten av Kristian Augusts gate foran meg. Jeg står der og ser Tronsmo skinne i vårsola, i rødt og gull med store bokstaver, og det er da jeg tenker på Per Petterson, og det han har sagt, at Tronsmo var hans universitet. I forordet til essaysamlingen *Månen over porten*, der Petterson litterært og personlig forteller om hva han har lest og hvorfor og hvordan han ble en forfatter, sier han det sånn:

”Jeg har ikke skrevet om de tolv åra jeg jobba i Tronsmo Bokhandel, mitt eneste universitet; tolv år i konstant dialog med bøker og kloke kunder. Det er ei god og omfattende og kanskje viktig historie, og jeg burde ha skrevet den.”

For snart er Tronsmo borte. Det er bare et tidsspørsmål før hele Per Pettersons universitet i Kristian Augusts gate er jevnet med jorden, og det er tungt å ta inn der jeg står og ser Tronsmo skinne i rødt og gull, at det ikke vil være noe igjen. Ingen svarte markiser med hvit tekst som forteller hva for et sted dette er. Ikke noe bokstativ ute på fortauet som frister med kjente og ukjente titler. Ingen tegneseriebøker i kjellerdypet. Ingen kjeller. Ingen streker av Nemi oppunder taket. Ingen vegg tapetsert med alvor inne på gateplan heller, ingen kritiske bøker om globalisering og storpolitikk, og politiske klassikere. Ikke en hyllemeter igjen av rekken med sakprosa og skjønnlitteratur fra Midt-Østen, Afrika, Asia og Mellom-Amerika. Ikke en eneste bok igjen, ikke en gang av Charles Bukowski.

Tronsmos store utvalg av Bukowski har overrasket og gledet mange gjennom årene, men kanskje Cornelis Wreeswijk mest. Per Petterson har selv fortalt historien noen ganger:

Wreeswijk er i byen med sitt band, ser en bok i vinduet, og kommer inn. Svensken spør importsjefen, altså Per, om de muligens har noe av Bukowski, og Per svarer som sant er, at jo,

det er de som har ham, omtrent førtifem bøker, tror han, og får Wreeswijk til å sperre øynene opp og gå inn og kjøpe en bunke. På veien ut spør Wreeswijk Per igjen, om de kanskje har noe av Raymond Carver? Å, jo, sier Per, det er nå de som har ham. Sånn fortsetter det enda en gang, mens musikerne står ute på gata og fryser. Og før Cornelis Wreeswijk forlater Tronsmo, så forbanner han tiden, han forbanner at han ikke har visst om denne bokhandelen før. Wreeswijk er alvorlig syk på dette tidspunktet, og et halvt år etter er den svenske trubaduren død.

Wreeswijk forbannet tidens elv, som Per skal komme til å gjøre det mange år senere i en av sine romantitler, sier jeg til meg selv, i kanten av løkka, der jeg helt har stoppet opp. *Jeg forbanner tidens elv*, når var det Per Petterson lanserte den på Tronsmo? For han har alltid lansert romanene sine på Tronsmo, i hvert fall siden *Ut og stjele hester*, han har lansert dem der også etter at han ble verdensberømt, nå er bøkene hans oversatt til 49 språk. Hvor skal han lansere den neste?

Kanskje vil Tronsmo forsvinne for aldri igjen å dukke opp, ingen vet, det man vet, er at denne frie og freidige bokhandelen, som har holdt til i samme lokale i nummer 19 siden 1973, da Ivar Tronsmo, grunnleggeren, fikk tak i det som før hadde vært hans mors kjolebutikk, det man vet, er at dette sjeldne eksemplaret av det som kanskje fortsatt er en truet art, og kanskje særlig truet i dette rike riket, i de rikes Oslo, for hvem kan med sikkerhet si noe annet, vel, faktum er at denne røde bokhandelen, en rød klut i ansiktet på dem som mener denne delen av byen henger etter i utviklingen, denne bokhandelen som startet som et rødt radikalt politisk prosjekt og i dag antagelig mest oppleves som en oase i en ørken, en oase av mening i en ørken av utenomsmakk og kalde beregninger, de besattes ørken, er det fristende å si, og da er det de bestselgerbesatte jeg tenker på, men butikkene, ikke de ansatte, det blir helt feil å skyte på de ansatte i kjedebutikkene, for de er antagelig like frustrerte som alle andre alvorlig bokelskende, det sier jeg ofte til meg selv når jeg går inn i en kjedebokhandel og kommer fort ut igjen, vel, denne kort sagt sjeldent gode bokhandelen, Tronsmo, den skal bort fra gata, fra denne bygården, for bygården er gammel og ubrukelig og helt ute av tiden, sier de som mener å ha greie på slikt, derfor skal gården, ja, hele kvartalet rives, sier eieren Entra, som selv også eies av staten, men det har ikke så mye å si i denne sammenheng, for Entra er ett av landets store eiendomsselskaper, og eiendomsselskapet er børsnotert og har mange ganger vist at det gjør som det vil, og det gjør det sannsynligvis også i denne saken, og det vil si at det er vanskelig å spå hvilken vei det vil gå.

Denne saken, Tronsmo versus Entra, er det jeg tenker på da jeg sjekker tiden og ser at det er fem minutter igjen til jeg skal treffe henne, hun som har drevet bokhandelen de siste tjue årene sammen med Terje, mannen hun er gift med og som dessuten er lyriker på si og skriver dikt nedi kjellerdypet. Denne saken som er en Davids kamp mot Goliat (der David som kjent vant, fordi han var smartest!), eller mer treffende gallernes kamp mot romerne, fordi det er typisk Tronsmo å ta Asterix og Obelix og andre sterke tegneseriekarakterer på alvor, dessuten kan det hele beskrives på denne parallelle måten: ”Hele Gallia er erobret av romerne. Hele? Nei! En liten landsby gjør fremdeles motstand. De strie, ukuelige innbyggerne – gallere, selvsagt! – lar seg ikke knekke.”

Uansett, det ironiske i denne saken, er at Pettersons universitet må vike plassen for det andre, for det store i hagen der syrinene snart vil springe ut. Det juridiske fakultet trenger mer plass. Jusstudentene skal samles under ett tak, og det taket skal være nytt, sier Entra, som derfor har sett det som nødvendig å gi Tronsmo en såkalt utkastelsesordre.

Da den blå trikken har passert og lagt bokhandelen bak seg, krysser jeg gata og går inn. Eva, Stenlund Thorsen, venter nede i kjelleren, i rommene innenfor tegneserieavdelingen som beatpoeten Jon Sveinbjørn Jonsson bygget opp i sin tid, og som sies å være legendarisk. I rommene innenfor har de ansatte kontor og i en krok et bord med mønstret plastduk på. Og et glass vann kan jeg få, om jeg vil ha, sier Eva glad.

For Tronsmo har fått utsettelse. De blir ikke kastet ut til sommeren likevel. De kan bli noen måneder lenger. Og de, det er ikke bare hun og Terje og bøkene, men også rundt tolv, femten andre ansatte, seks på fulltid, for sånn skal det være i en bokhandel som er opptatt av kvalitet, nok dyktige og dedikerte folk som kan sine saker, er en nødvendighet, sier Eva.

Tronsmos sjef er lettet og glad, men det er kundene som har gledet henne, Tronsmos venner, alle de som har engasjert seg, ikke minst på sosiale medier, med støttegruppe på facebook og støtteerklæringer fra forfattere og forlag, og en egen fest til ære for Tronsmo på det alternative kulturhuset Blå. Nå tror hun på fortsettelse, sannsynligvis et annet sted i byen. Det må vi, sier hun, med all denne støtten, alle som tror på bokhandelen, alle de som ser, som hun ser, at man som bokhandler har et samfunnsoppdrag. Tronsmo må leve videre. Et demokratisk land må ha bokhandler der folk kan finne kunnskap, sier Eva og ler da jeg spør om folk ikke like så godt

kan gå inn på nettet. Det er selvsagt ikke nok å lese på wikipedia om du vil forstå, om du vil vite hva frigjøringskampen i Afrika dreier seg om, for eksempel, ja, da må du lese mange bøker.

Før hun kom til Tronsmo, jobbet hun i åtte år på Norli, i Universitetsgata, den gangen Norli bare var Olaf Norlis bokhandel i Universitetsgata, grunnlagt i 1890. Hun jobbet i importen, og når hun tenker på hva som har skjedd med bokhandelen, hennes gamle arbeidsplass, etter at den ble del av en kjede, og særlig etter at omtrent en fjerdedel av de ansatte måtte gå, blir hun trist. All denne fagkunnskapen, alle de gode bøkene som er borte. Tragisk, sier Eva.

Dagens mantra, at alt skal være så billig, er ødeleggende, påpeker hun, for ingen snakker om kvalitet lenger. Selv pleide hun som jentunge hjemme i Värmland å kjøpe den nye kioskromanen på snabbutikken, den kostet fire kroner og 75 øre. Hun kjøpte den hver måned. Inntil hun tilfeldigvis begynte å lese *Utvandrerne*, av Vilhelm Moberg. Da ble hun hektet. Hun kjøpte neste kioskroman som før, men det gikk ikke å lese den som før. Den var for dårlig.

Astrid Lindgrens Pippi var hennes første store leseglede. Mormor leste. Og datterdatteren har siden aldri glemt den scenen der Pippi går baklengs og blir spurt om hvorfor. ”Lever vi inte i et fritt land kanskje? Får man inte gå hur man vill?”

Eva leser hva hun vil, og det syns hun også at andre skal få gjøre. Hun vil ikke tvinge noen til å lese gode bøker, men det går jo an å opplyse folk, sier Tronsmo-sjefen. Og når andre bokhandlere sier at lyrikk ikke selger, så sier hun at det er klart lyrikk ikke selger når du ikke har noe. På Tronsmo har de nylig byttet ut en hel hylle med krim og fylt den med lyrikk i stedet, fordi det er så mange unge som kommer inn og vil ha dikt.

Tronsmo er et motkulturfenomen, sier jeg. Nei, Tronsmo er en bokhandel, sier Eva. En bokhandel som følger med i tiden, understreker hun, som tar inn nytt og gammelt og bredt, for eksempel boka til Jane Jacobs *The Death and Life of Great American Cities*. Byplanlegging, sier Eva, er hva det handler om. Også i Tronsmo-saken. Mange er som henne interessert i byplanlegging, og mange misliker det som skjer. For hvem bestemmer hvordan byen skal se ut? Jo, det gjør eiendomsselskapene. Men hvorfor? Hvorfor får de styre? Jo, sier Eva, og har svaret igjen: Fordi det er politisk enighet om at markedet skal styre. Men hva vil egentlig folk

flest? Vil de bare ha kjøpesentra og høyhus? Nei, Eva tror folk vil ha fellesskap og mangfold, de vil ha butikker å gå til på gateplan, og de vil ha bokhandler som viser hvordan verden henger sammen.

Vi har et slagord, minner hun om: Se verden gjennom Tronsmo!

Det är inte så dumt...

***

Noen kvartaler lenger øst i byen har en ny bokhandel dukket opp. Cappelens Forslag. Landets mest uavhengige bokhandel, ifølge de to som står bak og har ingen i ryggen, verken forlag, investorer, Fritt Ord eller forlagssentral. Så lever de to, Andreas Cappelen og Pil Cappelen Smith, da heller ikke av bokhandelen, de lever *for* den. Pil er for øvrig animatør, vigsler og gravferdstaler, men akkurat nå, denne ettermiddagen i mai, står han med åpen dør ut mot gata og lager kaffe på bakrommet som snart skal bli Forslagets kafé. Gata er Bernt Ankers. Og nummer 4 tilhørte en gang Primarius Dr. Franjo Pestotnik. Navnet står fortsatt på glassdøra inn til bakrommet. Og på veggen over kaffebenken henger et portrett av en stram eldre herre, som kanskje er doktoren, kanskje ikke, det avhenger av hvem som spør, sier Pil, og setter seg i en av de to tannlegestolene som doktoren har vært så vennlig å etterlate seg. Den andre stolen står på venteværelset, det som i dag er selve bokhandelen, innredet som en intim, liten stue, med sofa, bord og stoler, selvsagt bøker i alle hvitmalte hyller, et bokskap for klenodiene, for her er både gamle og nye bøker, flest gamle, og flest på engelsk, fordi bøkene er funnet i andre bokhandler og antikvarier i andre byer i Europa, og i USA. For øvrig ryktes det at Primariusen var en lite vennlig mann. Sier Pil med et smil.

Det startet i grunnen i Stavanger, der Andreas og Pil vokste opp. For opp en bakke og inn en dør i oljebyen fantes et liknende boktempel. Stavanger Antikvariat. Det fins fortsatt. Men han som fant det opp, eide og drev det, og som alltid tok i mot de to tenåringsguttene med åpne armer og fyr på peisen når det blåste surt utenfor, og som gjerne ga solide rabatter om han likte bøkene de ville ha, han er død. Odd Noreger het han. En sjeldent romslig mann, som skjønnte hva guttene trengte. En frisone, sier Pil, og minnes timene da de satt og leste inne hos Odd, og røykte sigarillos. Da hadde Pil visst det lenge, at bøker kan være depoter for ting, for alt, det merkeligste, det mørke, og det mulige umulige. Hans mor plasserte forbudte bøker oppunder taket, *Men tankene mine får du aldri* for eksempel, av Sverre Asmervik, og noen

årganger av *Nordisk kriminalkrønike*. Og dit, helt opp til øverste hylle, pleide han å klatre. Siden, med tiden, fant han nye depoter på bunnen av de gamle, stadig nye innsikter å vokse på. Han var fjorten da han ønsket seg i gave fra Odds antikvariat *Før hanen galer* av Jens Bjørneboe. Han ønsket seg førsteutgaven til 350 kroner, og han fikk den. Han har den fortsatt.

Så er det altså sagt, over og mellom linjene, at det var Odd og hans antikvariat som inspirerte kameratene Cappelen til å starte Forslaget. Sommeren 2011. Nå har de klort seg fast i fire år, og Forslaget huser også et lite forlag (som bare heter *stort forlag*, med små bokstaver). Og det er takket være forlagets utgivelse, en ren og skjær hyllest til papirboka, håndbundet i preget skinn, at de fortsatt holder det gående.

Boka, et leksikon for vår tid, laget for å vare i noen hundre år, kjøpte dem handlefrihet og husleie, sier Pil. *Cappelens Forslags Konversasjonsleksikon*. En subjektiv encyklopedi, som egner seg bedre til å starte en samtale enn til å avslutte den, med fakta, slik leksikon gjerne gjorde før. 516 artikler. Om alt fra A til Åndsnærværelse. Skrevet og illustrert av 87 skandinaviske forfattere, musikere og andre kunstnere. Tekstene, skriver Forslaget på egen nettside, snur gjerne en definisjon på hodet, eller belyser den fra en ny vinkel. Tekstene forårsaker ofte undring og latter. Og boka er en suksess. 450 bokentusiaster forhåndsbestilte den, usett (såkalt crowdfunding, en slags folkefinansiering). Førsteopplaget på 1010 håndinnbundne eksemplarer i skinn av steinbitt, bøffel eller kalv, ble utsolgt i løpet av åtte dager.

En politisk handling, sier Pil. Når du bestiller en bok som koster en tredel mer enn en vanlig innbundet bok, da er det en bokpolitisk handling, og handlingen signaliserer at dette gjør man fordi man mener boka, og kvaliteten på boka, har en stor verdi. For det handler om verdier, sier Pil. Og om politikk.

Bokhandelen har en voldsom teoretisk oppslutning, sier han og kaster et blikk ut gjennom de to åpne dørene ut til gata. Teoretisk, forklarer han, fordi alle er for den, men ikke like mange går til den. Og en del av de som går til den, gjør det for å sjekke ut titler. Etterpå går de hjem og bestiller på Amazon, og sparer kanskje tjue kroner per bok på det.

Rent forræderi?

Det er utbredt og kalles warehousing, sier Pil og heller kaffe i hvite krus med skår.

Jo, han undres ofte på hva han skal leve av når han en gang blir pensjonist. For han får jo ingen pensjonspeng av å leve *for* en bokhandel. Når Andreas og han likevel driver på, er det fordi de mener det er så viktig at slike steder fins. Han er redd folk i Oslo ikke har forstått alvoret, de har ikke tatt inn over seg konsekvensene av at vi har en monopolsituasjon her i landet (der det er bokhandelkjedene, eid av de store forlagene, som i stor grad bestemmer hvilke bøker du og jeg skal finne i bokhandlene). Folk i Oslo er kanskje litt dovne, han lurar på det, om det er en av grunnene til at de finner seg i det, at kjedebokhandlene blir dårligere og dårligere, og mer og mer kommersielle. Kan hende er det først når alle uavhengige bokhandler er borte, ja, for det er jo fortsatt noen få igjen, men kan hende er det først når alle er borte, at folk forstår, undrer han. For når det ikke lenger fins noen uavhengige igjen som er mer opptatt av bøker enn av penger, da ser Pil for seg at kjedebokhandlene dropper det lille de har igjen av utvalg utenom bestselgerne. Og da er bokhandlene i grunnen ikke bokhandler mer. Da fins de bare på nett, der smarte algoritmer regner ut for deg hvilke bøker du vil ha.

Cappelens Forslag er vårt bud på hvordan en bokhandel må være, sier Pil, som ikke er særlig lysten på å kalle stedet et motkulturfenomen.

Men et sted for nostalgikere, sier jeg.

Nei, sier han. Et anstrøk nostalgi er nok innblandet. Men slik han ser det, er det tvert imot sånn at Forslagets kunder ved å komme hit viser at de har tenkt, og at de gjør noe, aktivt. De viser gjennom handling at de har et bevisst forhold til boka og til den delen av kulturen som den fysiske boka representerer, sier han. De ser det som viktig å føre videre denne delen av vår kulturarv, og de snakker ikke bare om det, de gjør noe for det selv, sier han. Og når han, med *stort forlag*, velger å gi ut en håndbundet bok i kalveskinn, er ikke det fordi han higer etter den tida da alle bøker var sånn. Det er simpelthen fordi boka er av overlegen kvalitet, fordi den vil vare så jævlig mye lenger enn en vanlig bok. Sier Pil. Nei, nei, han drømmer ikke om gamle dager. Han elsker internett. Han driver jo med animasjon. Han har jobbet på digital plattform i mer enn ti år.

Forslagets typiske kunde, hvem er det? Nei, det går det altså ikke an å si. Det er kids med skateboard for eksempel. Her en dag, forteller Pil, kom en gutt innom, med brettet vippet

oppunder armen, og ønsket seg *Les Enfants Terribles*, en fransk roman fra 1929 av Jean Cocteau. En annen dag trådte en vekter i full uniform over dørstokken og gjorde ham en tanke nervøs. Men vekteren var bare ute etter Peter Wessel Zapffe.

Også Byantikvaren liker stedet, sier Pil. Det er faktisk slik, sier han, at de andre butikkene i gården er blitt pålagt å forholde seg til Forslagets mal for utforming av fasaden. De har dessuten en meget forståelsesfull huseier, forteller han. Og det betyr mye. Før suksessen med konversasjonsleksikonet var de som regel to, tre måneder på etterskudd med husleien.

På toppen av det hele har nå nylig en takstmann vært på befaring, og han mener, sier Pil, at hele gården stiger i verdi når den huser et slikt sted som Forslaget.

Et slikt sted?

Ja, et sted med en slik tydelig identitet.

”Det som hela världen dömer
reder sig ibland rätt väl.
Fågelfri var mången,
vann sin egen själ”

Karin Boye, *Du ska tacka*

VI

For et sted er ikke bare et sted. Hva er et sted?

Vi er alltid et sted, minner Per Thomas Andersen om. I boka *Til stede* går han så langt at han foreslår å bytte ut begrepet eksistens med eksisted. For stedet er ikke noe som kommer i tillegg til det å være. Stedet er en måte å være i verden på. Folk skaper steder. Men steder skaper også folk, påpeker litteraturprofessoren.

Så hva slags folk blir det skapt av oss på disse gjennomkommersialiserte kjedestedene fylt med bestselgere og nips, med stadig flere bøker som handler om krim, koking og baking, selvhjelp og interiør? Det er et betimelig spørsmål, derfor spør jeg: Hvorfor undrer vi oss ikke mer over det, hva strippede, strømlinjeformede og sjelløse omgivelser gjør med oss?

Den norske bokhandelen var en gang et sted for åndsliv og dannelses. ”Utbyggingen av bokhandler i Norge må ses som et ledd i den store dannelsesrevolusjonen som det norske samfunnet gjennomgikk på 1800-tallet”, heter det i Bokhandlerforeningens egen historiebok *Bøkenes fotfolk. Norsk bokhandel 1940-2003*. ”Bransjens egne pionerer viste også ekte tro på litteraturens mektige evner og på bokhandelen som katalysator for disse evner”, leser jeg videre. Historien handler mye om bokhandelens rolle i samfunnet, dens ansvar og plikt til å sørge for spredning av kvalitetslitteratur. Litteraturen må ut til folket, for folkets skyld. Norsk bokhandlerhistorie handler også om bokhandler som ble bombet i stykker under andre verdenskrig, om sensur, om motstandskamp, og om salg av forbudte bøker under disk. Mange bokhandlere saboterte også salget av NS-litteratur. Johan Grundt Tanum, en ledende skikkelse i norsk bokbransje gjennom en stor del av 1900-tallet, ble bokhandlernes fremste mann i kampen mot okkupasjonsmakten. Tanum var sterkt opptatt av bokhandelens framtid. Han skrev også bok om det, *En bedre bokhandel*. Jeg skulle gjerne visst hva han ville ha sagt om den norske bokhandelen i dag.

Tanums far, Sigurd Pedersen, var også bokhandler, og i *Bøkenes fotfolk* gir han et kostelig gløtt inn i en annen tid, en ganske annen type bokhøst. Pedersen forteller om den store begivenhet det var når kassene med nye bokutgivelser av Ibsen eller Bjørnson kom med dampskipet ”Baldur” fra København til Kristiania. Da sto gjerne representantene for de store

bokhandlene, sammen med anmeldere og andre litterater, klare på bryggen lenge før skipets ankomst. De kunne visstnok stå der i timevis og speide. Det gjaldt å finne ut når skipet hadde passert Drøbak, for da måtte man stå klar ved bua, der det var telefon, og så fikk man gå ned i lasterommet, til bøkene, og få dem gjennom tollen. Det var et kappløp. Med febrilsk utpakking i bokhandlene. En halvtime deretter kunne man se alle byens bud og visergutter på vei i drosjer for å tilby folk bøkene på dørene.

Fag og kvalitet er to ord som ofte dukker opp i De norske bokhandlernes historie. Ord til ettertanke. Her en dag fant jeg også *Ettertanker* i bokhylla, en samling etterlatte essays og artikler av Sigurd Hoel. Det viser seg at han, forfatteren, litteraturkritikeren og forlagskonsulenten, drømte om å bli bokhandler. Så sier han i hvert fall, i en tekst, som en gang har vært en tale. Der sammenlikner han bokhandleren med tømmerfløteren. Bokhandlerne er åndslivets tømmerfløtere, sier Sigurd Hoel, de er de gode hjelperne i livet, der livet selv er en tømmerelv.

Nå er det noen år siden det ble slutt på tømmerfløting i Norge, det er ikke lenger mange, om noen, som vet hvordan det gjøres, og kanskje gjelder det samme for bokhandlerfaget, at det er i ferd med å forsvinne, at det bare er et lite fåtall igjen som faktisk utøver det her til lands, slik det en gang var ment, til beste for samfunnet, for åndsliv og dannelse. Kanskje er det snart bare i de få uavhengige bokhandlene som fortsatt fins, at det er rom for å være en åndslivets tømmerfløter i Norge. Jeg tror kanskje det. Men jeg tror ikke det *må* være sånn. Da jeg besøkte Mr. B i Bath, og deretter London, var jeg til sist innom flere filialer av Waterstones, Storbritannias største bokhandlerkjede, og til min forbauselse, så hadde det snudd der også. Optimismen var tilbake, men det hadde skjedd noe mer. Jeg kunne lese om det i The Guardian, i et intervju med Mr. Daunt, Waterstones' relativt nye sjef, for øvrig en stor bokelsker selv, som helt sikkert ikke er uvesentlig, og når jeg sier bokelsker mener jeg ikke bare en som elsker litteratur, i ordet bokelsker ligger også en kjærlyhet til boka, og da tenker jeg særlig på det kjedesjefen sier her: "The pleasures of reading morph into the aesthetic delights of print and paper. Reading a favourite novel on screen is like tasting a vintage wine through a straw", som jeg synes er en god metafor, vel, Mr. Daunt forteller i intervjuet om en ny måte å tenke bokhandel på, en ny måte som har i seg det gamle: Tilbake til bokhandelen med særpreg og lokal tilknytning. Tilbake til bokhandelansatte med større innflytelse og eget ansvar for bokutvalget. Tilbake til boka. "Looking into the crystal ball three years ago, a lot of us feared for the future. Now there's a future in which even the hardback has a role." Sier Mr.

Daunt (også grunnlegger av Daunt Books).

Nå er det selvfølgelig ikke det samme å være bokhandler i Norge som i UK. Vi er blant annet en god del færre mennesker her i landet. Men ikke *så* få at vi ikke er mange nok som fortsatt ønsker å ha ekte bokhandler å gå til. Eller? Kanskje er vi bare for dovne, som Pil snakket om. Kanskje har vi bare ikke tatt inn over oss alvor, at den norske bokhandelen, som ekte bokhandel, står i fare for å forsvinne for godt.

Eller som en bekymret forfatter uttrykte det for ett års tid siden i et essay, at fordi bokhandelen har blitt det svake leddet i den blomsterkransen som bokbransjen en gang var, så slipper vi alt som er oss kjær, fordi vi ikke ville nok, og fordi vi trodde vi var trygge, og dermed er det fritt fram for Amazon.

Jeg tenker på Tronsmo, og på Forslaget, og på de andre uavhengige og sjeldne bokhandlene som tross alt fortsatt fins, og jeg spør meg hva som har skjedd med dem om et år, eller to, eller ti, og når jeg gjør det, da dukker Miraculix opp, han som brygger styrkedrikken Asterix og Obelix og de andre i Gallia trenger for å holde stand mot romerne.

For hvis du, som jeg, en bokelsker... er det ikke vi som må være Tronsmos og alle andre galleres styrkedraper? Er det ikke det vi *er*, om vi vil nok, og gjør nok, og handler, og når vi blir mange nok, da kan alle åndslivets tømmerfløtere hente styrke fra oss, de kan fortsette å være våre gode hjelpere på livets tømmerelv, og kanskje til og med være det mer enn før, fordi de vet at vi er der, og blir der, fordi vi viste at vi kjente vår besøkestid?

Kanskje tenker vi heller ikke nok over tingene, som hva for et sted en bokhandel kan være. Kanskje har vi glemt noe som de gamle, de før oss, alltid har visst. Glemt det, fordi vi ikke snur og ser oss tilbake.

I *Ettertanker* snakker Sigurd Hoel også om trivselen knyttet til selve tingen. Og tingen han snakker om, er bokhandelen. Han sammenlikner fellesskapet blant bokhandlerne som samles og diskuterer fag, med tømmerfløterne som samles rundt leirbålene etter dagens fløting.

Vi må ha omsorg for stedets egenart, om vi skal finne fotfeste i tilværelsen, sier en annen professor, Christian Norberg-Schulz, i *Mellom jord og himmel. En bok om steder og hus*.

Norberg-Schulz var arkitekt og verdenskjent for sine arkitekturteoretiske bøker, og nå har jeg endt opp med å lese tre av dem, fordi de alle handler om stedets betydning, om hva et sted er for noe, og hvorfor det er viktig at vi bryr oss om stedets ånd, *genius loci*, et latinsk begrep med opphav i urgamle forestillinger om stedet som noe levende, virkende virkelig.

Hus og steder betinger vår identitet, sier Norberg-Schulz. Men et sted er verken et matematisk rom eller en samling mennesker, påpeker han, stedet er konkret og kvalitativt, som tingene er det. I *Øye og hånd*, en samling essays, skriver han:

”I dag har vi jo glemt at tingene er noe og at det er derfor de har et navn. Isteden abstraherer vi, og reduserer alt til data og ressurs. Resultatet er en verden uten kvaliteter, en verden uten karakter og mening. Men tingene selv er der fremdeles, og venter på å bli gjenoppdaget og forstått.”

Om jeg forstår ham riktig, arkitekturteoretikeren, og det er jo ikke sikkert jeg gjør, men slik jeg forstår ham, så handler det om å forstå verdien i det bestandige, det som varer, som de gamle bøkene gjør, og som bokhandelen gjør, om man respekterer dens egenart. For Norberg-Schulz snakker også om behovet for *stabilitas loci*, som innebærer at stedet må bevare sin identitet gjennom historiens omskiftninger. Det betyr ikke en fastfrysing, påpeker han, men en slags skapende tilpasning, der det lokale forbindes med det allmenne, og det flyktige og det bestandige virker sammen. ”Å ha omsorg for stedet, betyr altså ikke å stoppe utviklingen, men å være var for de skiftningene som utgjør stedets liv. Å være var for skiftninger forutsetter å forstå det bestandige.”

Så har vi kanskje litt vondt for å forstå? Ja, sier Norberg-Schulz, vi har det. Selve ordet *forstå* betyr egentlig ”stå blant tingene”. Og når han oppfordrer oss til å ta stedet og tingene på alvor, så ber han oss samtidig om å forstå verden på en poetisk, skapende måte. En gang var denne poetiske holdningen allemannseie, sier han, men i vår tid er den svekket. Og svekkelsen har med den instrumentelle fornufts overherredømme å gjøre, den tidligere omtalte tidsånden som helst ser at alt skal kunne telles og måles, tenker jeg, da jeg leser videre:

”I vår tid er den analytiske eller vitenskapelige forståelse blitt nær sagt enerådende. Tidligere var en poetisk forståelse viktigere. Således fastholdt en omverdenen i ’bilder’ som grep dens kvalitative snarere enn kvantitative (målbare) aspekter.”

Norberg-Schulz snakker om en krise, fordi stedet er i ferd med å forsvinne for oss. Jo, livet finner selvsagt fortsatt sted, men vi er blitt fremmedgjorte gjennom tap av respekt og omsorg for omverdenen, mener han, og får meg til å tenke på mer enn bøker og bokhandler, og det er ganske sikkert også hans intensjon, å bringe inn tanken på klimaet, på naturen omkring oss, og miljøet i videre forstand.

I en annen essaysamling, *Et sted å være*, forteller Norberg-Schulz at han selv lenge var offer for det han kaller tidens pseudovitenskapelige abstraksjoner, han så virkeligheten som en samling av elementer og strukturer i stedet for en helhet av ting og steder. Vi lærer at vårt forhold til verden kan dekkles av begrepene teori og praksis. Men det stemmer ikke, sier Norberg-Schulz. For det kvalitative, alt som virkelig betyr noe, både som mening og verdi, faller utenfor den teoretiske og praktiske forståelse. Og det er her poesien kommer inn i bildet, forklarer han. For den poetiske forståelsesform, som verken har ferdighet eller kunnskap som mål, gir oss bilder av virkeligheten. Og det poetiske er ikke et personlig påfunn, presiserer han, men noe som alltid var. Det poetiske har røtter i hverdagen, og tror du det ikke, så er det i grunnen bare å lese dikt av Hans Børli. Som diktet ”Redskap” i *Vinden ser aldri på veiviserne*. Jeg fant diktsamlingen i bokhylla. Den sto godt gjemt, en vennlig, gulnet hilsen som jeg en gang for lenge siden brukte kniv på, for å sprette opp sidene. Diktet slutter slik:

(...) ”Det duver
en takt gjennom alle ting, en rytme
du lytter deg inn i
med hjertet og fingertuppene.
Og har du først funnet denne solrytmen,
da er det ikke lenger mulig
å bli helt ensom.”

For kreativitet betyr ikke å finne på noe nytt, men å avdekke noe som er, gjennom språket. Den poetiske formen for forståelse griper selve tingenes vesen, påpeker Norberg-Schulz, den tar tak i sammenhengene. Og tingenes sammenhenger er deres mening. For ingenting eksisterer i isolasjon, understreker arkitekturteoretikeren. Det er sånn det faktisk er, at alt henger sammen med alt, og når det gjelder tingene, så henger deres kvalitet sammen med deres vesen. Ordet *kvalitet* betyr opprinnelig egenskap eller beskaffenhet. Kvalitet står altså for *hva* noe er. Det er når tingen er av høy kvalitet den er fullt ut seg selv, ifølge Norberg-Schulz. Og prosessen når kvalitet utvikles, det vil si forbedres og forfines, kalles å kultivere. Kultur og kvalitet er altså på sett og vis det samme. Kultur er det som er rendyrket og fint.

Ordet *fin* fra latinske *finis* betyr sluttresultat, og før var det en selvfølge at ethvert resultat burde være så fint som mulig.

Forståelse har med andre ord mye med språk å gjøre. Og jeg undres på om ikke kampen for bøkene og bokhandlene også er en kamp om ordene. Når norsk bokbransje debatteres, er det stort sett det økonomifikserte språket som brukes. Det er et språk som teller og måler og konkluderer, et språk som vil ha oss til å tro at det sanne er det klinkende klare. Men sånn er det jo ikke, er det vel?

Vissheten er i bunn og grunn dogmatisk, sier den danske psykologen Svend Brinkmann i *Stå fast: et oppgjør med tidens utviklingstrang*, en antiselvhjelpsbok til den som søker et motspråk til samtidens ”maniske utviklingsimperativ”. I vårt samfunn skal man være skråsikker for å bli hørt, påpeker Brinkmann, og hyller tvilen. Tvilen inneholder en vesentlig etisk verdi, fordi den åpner for andre måter å handle på, og forstå verden på. Visshet kan gjøre blind. Brinkmann mener vi også burde tvile mer på hvem vi selv er, og at coacher og andre i hvert fall ikke kan fortelle oss det.

Vi burde tvile – fordi vi er mysterier, sier psykologen. Det synes jeg er fint å bli minnet på. Livet er et mysterium, og det er vi også. Det er med andre ord mye vi aldri vil finne ut av, og det er helt greit, mer enn greit, så lenge vi fortsetter å lete og stille spørsmål. Lete, tvile og undre oss, slik filosofer har gjort det gjennom århundrene. Brinkmann påpeker det utrolige, at vi kan sitte her i vår tid og ha samtalepartnere som er århundrer og årtusener gamle. De for lengst døde, kloke filosofene, som Seneca og Epikur og andre, strevde alle med livet som oss, det er mye trøst å hente hos dem. Det er også påfallende hvordan de selv dvelte ved egen fortid for å finne ut om egen samtid. Å kjenne og kunne dvele ved egen fortid er faktisk en forutsetning for å kunne ha en noenlunde stabil identitet, bemerker den danske psykologen. Dessuten, påpeker han, er selvet i seg selv en konstruksjon. Vi har aldri før snakket så mye om selvet, om selvets egenskaper, selvtillit og selvutvikling, eller hatt så mange måter å måle og utvikle selvet på. Men vi vet altså ikke riktig hva dette selvet er. Derfor bør målet heller ikke være å finne sannheten om seg selv, men å leve sant. Og poenget er ikke å finne seg selv, men å avfinne seg med seg selv. Og når jeg leser det i danskens bok, er jeg brått tilbake der jeg startet, som nostalgiker.

Og kanskje er jeg det, en nostalgiker, eller kanskje ikke. Det er ikke lenger så viktig å slå fast.

Viktigere er det å spørre hva nostalgi er, og hva nostalgien kan utrette.

Ordet *nostalgi* er satt sammen av de greske ordene *nostos*, som betyr hjemkomst, og *algos*, som betyr smerte. Altså en smertelig hjemlengsel. Begrepet ble skapt i 1678 av en nitten år gammel legestudent, Johannes Hofer, i hans avhandling *Dissertatio medica de Nostalgia oder Heimwehe*. Nostalgi ble dermed en medisinsk diagnose. Man kunne dø av nostalgi. Og mange gjorde det, mente man. Unge sveitsiske soldater viste seg å være særlig utsatt for sykdommen. De lengtet så sterkt at de ble syke, mistet appetitt, ble avkreftet, hallusinerte, og i verste fall døde. Eneste botemiddel var å reise hjem. Karin Johannisson, svensk professor, og spesialist i medisinsk historie, har skrevet en hel bok om begrepet. I *Nostalgia* forteller hun om hvordan denne følelsen, nostalgi, har endret betydning og ikke minst status gjennom historien. På 1800-tallet var ikke lenger nostalgi en lengsel etter barndommens grønne dal, men en lengsel etter selve barndommen. Nostalgi endret seg fra å være en lengsel etter et sted til å bli en lengsel etter en tid. Dermed mistet også nostalgien status som diagnose. I det moderne samfunnet, med industrialisering og troen på framskrittet, på vitenskap og teknologi, passet nostalgikeren som lengtet tilbake til fortiden, dårlig inn. Nostalgi ble betraktet som en manglende evne til å følge med i tiden.

Og i dag, da? Fenomenet (følelsen) og ordet (navnet) har for lengst skilt lag, sier Karin Johannisson i sin bok. Nostalgi er ikke lenger noe enhetlig begrep. ”Det har inte längre en bestämd synonym (hemlängtan) utan måste nydefinieras (det känslosamma minnet) för att kunna återskapas”, skriver hun.

Nostalgi er ofte blitt forbundet med eskapisme, og med mangel på handlingskraft, påpeker svensken. Spesielt tankevekkende syns jeg denne beskrivelsen er: ”Det förgångnas mytiske kvaliteter – familjens närhet och intimitet, den goda modersfamnen, den orörda naturen, solidariteten och gemenskapen – var illusioner för att slippa ta itu med nuets brutalitet, ojämlikhet och komplexitet.”

Men disse bekymrede tolkningene av nostalgi forveksler historie med minne, sier Johannisson. Nostalgien blir dermed behandlet som et kulturelt og sosialt fenomen, og ikke som en individuell erfaring. Og enda mindre som en egen form for kritikk av det moderne. Johannisson mener nostalgien som ”det känslosamma minnet” er viktig, fordi det handler om identitet.

Nostalgi kan altså, sier jeg til meg selv, være noe vi trenger, og trenger mer enn før. Fordi vi lever i et samfunn der alt endrer seg så raskt. Det er lett da, å bli hjemløs i tiden. Nostalgien vil ha oss til å lete i egen fortid og finne fortellingene om oss selv.

Kanskje bør vi ta nostalgis opprinnelige betydning tilbake? Ikke som medisinsk diagnose. Men som lengsel etter stedet. Kanskje trenger vi lengselen etter stedet for å forhindre det stedstapet Norberg-Schulz snakker om.

Tilhørighet. Dét er poenget. De særegne bokhandlene er steder der vi kan finne fotfeste. De er steder med en tydelig identitet, en egen kvalitet, og det faktum at de har det, gjør noe med hvordan vi forholder oss til dem. Et steds egenart er bestemt av de ting stedet består av, ifølge Norberg-Schulz. Og i den opprinnelige betydningen av ordet ting, ligger at den ”samler verden”. Boka er også en ting som samler verden, på sin særegne måte, slik jeg ser det. Og når vi erkjenner hvordan tingen samler verden, da blir tingen meningsfylt, og behovet for mening er det grunnleggende i våre liv, minner Norberg-Schulz om.

Noen bokhandler er umistelige. Så mister vi dem likevel. Og først da, når bokhandelen er borte, forstår vi hva det er vi har mistet, og at det ikke alene er bokhandelen, vi har også mistet den vi var, når vi var der. Vi har mistet en måte å være til stede i verden på.

Likevel har vi mistet mer. For det virkelig gåtefulle er at bokhandelen bringer oss hjem og ut i verden på samme tid. Det er jo ikke sånn at litteraturen er noe. Og så er livet noe annet. Med litteraturen dras vi inn i livet, og livet er mer enn vårt eget.

Men vi trenger ikke miste. Det går an å stå imot. ”Det som hela världen dömer reder sig ibland rätt väl.” Sa Karin Boye.

For det er vi som bestemmer. Og kanskje, når flere forstår, som vi gjør nå, kjenner vekten av det som er blitt og vil bli fortalt, kanskje da, at det kom en dag, og vi kom med den.

FINIS

LITTERATURLISTE

- Andersen, Per Thomas (2013): *Til stede*. Bergen. Vigmostad & Bjørke
- Anonym (2006): *En kvinne i Berlin. Dagboknotater fra 20.april til 22.juni 1945*. Oslo. Damm & Søn.
- Beach, Sylvia (1991): *Shakespeare & Company*. Lincoln, NE, USA. University of Nebraska Press.
- Brinkmann, S. (2014): *Stå fast: et oppgjør med tidens utviklingstrang*. København. Gyldendal Business
- Boye, Karin (1998): *Samlede dikt*. Kagge forlag.
- Boyne, John (2008): *Gutten i den stripe pyjamasen*. Oslo. Cappelen Damm
- Bulgakov, Michail (2005): *Mesteren og Margarita*. Oslo. Document forlag
- Buzbee, L. (2006): *The Yellow-Lighted Bookstore*. Minneapolis. Graywolf Press
- Børli, Hans (1976): *Vinden ser aldri på veiviserne*. Oslo. Aschehoug
- Calvino, Italo (1985): *Hvis en reisende en vinternatt*. Oslo. Aschehoug
- Campbell, Jen (2014): *The Bookshop Book*. London. Constable
- De Caprona, Yann (2013): *Norsk etymologisk ordbok*. Oslo. Kagge forlag
- Dostojevskij, Fjodor (2001): *Idioten*. Oslo. Solum
- Eco, Umberto og Carrière, Jean-Claude (2012): *This is not the end of the book*; London. Vintage Books
- Falkeid, Kolbein (2004): *Samlede dikt*. Oslo. Cappelen
- Foucault, Michel (1999): "Forskjellige rom. Heterotopier eller steder som snur hverdagen på hodet" i *Sosiologisk årbok 1999.2*, 1-14.
- Gaare, Jørgen og Sjaastad, Øystein (2000): *Pippi og Sokrates. Filosofiske vandringer i Astrid Lindgrens verden*. Otta. C. Huitfeldt forlag
- Hjorth, Vigdis (2012): *Leve posthornet!* Oslo. Cappelen Damm
- Hanff, Helene (1991): *84, Charing Cross Road. To bokelskeres brevveksling*. Oslo. Bokvennen forlag
- Hemingway, Ernest (2003): *A Moveable Feast*. New York. Scribner
- Hustvedt, Siri (2013): *Livet, tanken, blikket. Essays*. Oslo. Aschehoug forlag
- Johannisson, Karin (2001): *Nostalgia.En känslas historia*. Sverige.Bonnier Essä
- Kästner, Erich (2013): *Emil og detektivene*. Oslo. Transit/Bokvennen
- Kjetsaa, Geir (1977): *Dostojevskij og Tolstoj. Essays*. Oslo. Gyldendal

Lifton, Betty Jean (1988): *The King of Children. A Biography of Janusz Korczak*. New York. Farrar, Straus and Giroux

Manguel, Alberto (2009): *En historie om lesning*. Oslo. Aschehoug

Niland D'Arcy (2014): *The Shiralee*. Bath. Fox, Finch & Tepper

Norberg-Schulz, Christian (1986): *Et sted å være. Essays og artikler*. Oslo. Gyldendal.

Norberg-Schulz, Christian (1992): *Mellom jord og himmel. En bok om steder og hus*. Oslo. Pax forlag

Norberg-Schulz, Christian (1997): *Øye og hånd. Essays og artikler. Ny rekke*. Oslo. Gyldendal

Pettersen, Per (2004): *Månen over porten*. Forlaget Oktober. Oslo

Rem, T. (red.) (2003): *Bokhistorie*. Oslo: Gyldendal

Schwarz, Chris (2006): *Photographing Traces of Memory: A Contemporary View of the Jewish Past in Polish Galicia*. Krakow. Galicia Jewish Museum

Seiffert, Rachel (2002): *The Dark Room*. London. Vintage

Stein, Gertrude (1977): *Alice B. Toklas' selvbiografi*. Oslo. Cappelens forlag

Storsveen, Odd Arvid (2004): *Bøkenes fotfolk. Norsk bokhandel 1940-2003*. Gjøvik. Den norske Bokhandlerforening

Tokarczuk, Olga (2002): *House of Day, House of Night*. London. Granta Books

Wegner, Bärbel (2001): *Die Freundinnen der Bücher. Buchhändlerinnen*. Tyskland. Ulrike Helmer Verlag

Zafon Ruiz, Carlos (2008): *Vindens skygge*. Trondheim. Gyldendal

Bokhandlene:

OSLO: Tronsmo <http://www.tronsmo.no/> Cappelens Forslag <http://www.cappelensforslag.no/>

BATH: Mr Bs Emporium of Reading Delights <http://www.mrbsemporium.com/>

PARIS: Shakespeare & Company <http://shakespeareandcompany.com/>

KRAKOW: Massolit Books <http://www.massolit.com/>

BERLIN: Marga Schoeller Bücherstube <http://235750.umbreitwebshop.de/>

Øvrige internettkilder:

http://www.pegasusarchive.org/arnhem/louis_hagen.htm (Sist lest 15.6.2015)

The Guardian, 22.sept. 2000

<http://www.theguardian.com/news/2000/sep/22/guardianobituaries.filmnews> (Sist lest 15.6.2015)

Forskning.no 12.mars 2013: <http://forskning.no/menneskekroppen-hjernen-media-sprak-psykologi/2013/03/skjonner-mindre-og-leser-darligere-pa-skjerm> (Sist lest 15.6. 2015)

The Guardian, 19.aug. 2014:

<http://www.theguardian.com/books/2014/aug/19/readers-absorb-less-kindles-paper-study-plot-ereader-digitisation> (sist lest 15.6.15)

BLOGG OM George Whitman og hans begravelse:

<http://parisadele.blogspot.no/2011/12/three-books-and-funeral.html> (sist lest 15.6. 15)

Jeanette Winterson i The Guardian:

<http://www.theguardian.com/books/2011/dec/15/jeanette-winterson-george-whitman-shakespeare> (sist lest 15.6.15)

The Guardian: Om James Pattersons donasjoner:

<http://www.theguardian.com/books/2014/jun/25/james-patterson-crime-writer-grants-independent-bookshops> (sist lest 15.6. 15)

Om kampanjene:

<http://www.theguardian.com/books/2014/feb/21/independent-bookshops-campaign> (sist lest 15.6.15)

Om hytta som heterotopi:

<http://www.hf.uio.no/iln/forskning/aktuelt/aktuelle-saker/2013/hytta-litteratur.html> (sist lest 15.6.15)

Nic Bottomley i The Guardian:

<http://www.theguardian.com/books/2006/jul/12/bestukbookshops> (sist lest 15.6.15)

Intervju i The Guardian: <http://www.theguardian.com/books/2014/dec/14/book-revival-james-daunt-waterstones> (sist lest 15.6.15)

Sluttnoter:

SITATSIDE:

s.5: ”Ja, når du tenker etter, vil du helst ha det på denne måten, (...)” (Calvino 2000 s.9)

s.5: ”Jeg kunne ikke la være å tenke at når jeg ved en ren tilfeldighet hadde oppdaget et helt univers i (...)” (Zafón 2004 s.74-75)

Kap. I

s.6-8: Greene’s bookshop i Dublin: Informasjonen er hentet fra

<http://www.independent.ie/irish-news/new-chapter-begins-for-bookstore-as-landmark-greenes-goes-online-26291252.html> (sist lest 15.6.15)

og fra bloggen Behind Door 32: <https://door32.wordpress.com/2007/05/25/the-high-price-paid-in-the-name-of-development/> (Sist lest 15.6.2015)

s.10: Man skal velge seg selv, den man er. Sløk utdyper det slik: ”Man skal velge helt nøjagtig det, som man faktisk er. Enhver vil formodentlig her være fristet til at gjøre nogle undtagelser. Der kan jo være så meget, man ikke vil, både i ens livsomstendigheder og i en selv som person, noget, man vil udelade eller lukke øynene for eller netop ikke identificere sig med. Men det gælder ingen undskyldninger.”

(Sløk 1983 s. 53)

BERLIN

s. 16: Rudi Dutschke. Mesteparten av fakta hentet fra norske og engelske wikipedia:

https://no.wikipedia.org/wiki/Rudi_Dutschke

https://en.wikipedia.org/wiki/Rudi_Dutschke

SITATSIDE

s. 19: ”Lore watches the cloud shadows drift across the mountainside, remembers her father’s midnight visit in snatches, like a dream (...)”. (Seiffert 2002 s.70)

Kap. II

s.21-22: Günter Grass i en norsk avis. Grass i intervjuet ”Mitt Europa” i Klassekampens Bokmagasin 14.juni 2014.

<http://www.klassekampen.no/article/20150417/ARTICLE/150419810>

Om Gruppe 47 sier Günter Grass bl.a.: ”Språkpatriotismen var ikke bare min. Den var felles for oss i Gruppe 47, som samlet min generasjons forfattere, altså de som slo igjennom fra midten av 1950-tallet, for eksempel Ingeborg Bachmann, Martin Walser, Peter Rühmkorf og jeg. For oss var det forståelig at forfatterne som hadde skrevet rett etter krigen skrev en slags ruinlitteratur, som barberte språket ned til et minimum, og brukte det tyske språk på en meget

«karrig» måte. Man var redd for at nazistenes forderving av språket igjen skulle snike seg inn i tekstene. For min generasjon var det ikke lenger tilfellet. Man kan ikke skylde på språket når det blir misbrukt ideologisk. For meg var det viktig å finne tilbake til rikdommen i det tyske språket, og resultatet ble «Blikktrommen».”

s. 22: ”Lesning er i vår kultur blitt noe så dvaskt og utvannet at all lesning nå anses som ’noe bra’” (Hustvedt 2013 s.109)

s. 22: Også de små ting, som vennlighet, betyr noe, sier Bringsværd. I portrettet september 2014 i magasinet Vi over 60: ”Hva vi gjør, betyr noe. Også de små ting, som vennlighet, sier Tor Åge Bringsværd og siterer profeten Zarathustra: ’Hver gang du klapper en herreløs hund, vokser det gode i verden.’”

s.22: ”Jo mer jeg leser, desto mer endrer jeg meg,” (Hustvedt 2013 s.177)

s.23: ”Andres stemmer bor i meg, mange av dem for lengst døde.” (Hustvedt 2013 s.177)

s.26: Emil og detektivene var ikke blant bøkene som ble kastet på bålet 10.mai 1933. Dette går fram av forordet i *Emil og detektivene* (Kästner 2013 s.139)

s.26-27: Og da han døde, høsten 2000, skrev britiske The Guardian i nekrologen:

<http://www.theguardian.com/news/2000/sep/22/guardianobituaries.filmnews> (sist lest 15.6.2015)

s.27: Arnhem Lift; Diary of a glider pilot, en kritisk, åpenhjertig bok.

http://www.pegasusarchive.org/arnhem/louis_hagen.htm (sist lest 15.6. 2015)

KRAKOW:

s.28: ”Vi er som tvillinger”, sier Bruno. ”Litt”, sier Schmucl. (Boyne 2008 s.91)

SITATSIDE:

s.36: ”As I worked on this book back in New York City and Cape Cod, I came to see Korczak as a man who walked without fear over what the Hasidim call the narrow bridge of life,” (Lifton 1988 s.10)

Kap. III:

s. 37: Det er ikke sånn at vi først sanser, og så bearbeider hjernen denne sanseinformasjonen etterpå. Tvert imot, sier en forsker jeg leser et intervju med akkurat nå. Fra forskning.no 12.mars 2013

<http://forskning.no/menneskekroppen-hjernen-media-sprak-psykologi/2013/03/skjonner-mindre-og-leser-darligere-pa-skjerm> (Sist lest 15.6.2015)

Siden den tid har prosjektet blitt utvidet. Omtalt i The Guardian, 19.aug. 2014:

<http://www.theguardian.com/books/2014/aug/19/readers-absorb-less-kindles-paper-study-plot-ereader-digitisation> (sist lest 15.6.2015)

s. 38: ”Å lese er vår sentrale funksjon – nesten like mye som å puste.” Slik sier han det, Alberto Manguel, i sin bok *En historie om lesning*. (Manguel 2007 s.7)

s. 38: I boka sier en karakter ved navn Arkadian Porphyritch om kvinnen som elsker lesning (Calvino 1985 s.218)

s. 38: Ifølge en amerikansk journalist, som har gått de mange Twain-sitatene på nettet nærmere etter i sømmene, Fra Real Clear Politics 10.des. 2012:

http://www.realclearpolitics.com/articles/2012/12/10/fake_twain_quotes_and_other_hazards_of_twitter_116376-3.html

s. 39: ”What the Internet provides is gross information.”

s. 39 ”(…), the Internet gives us everything and forces us to filter ”
(Eco og Carrière 2012 s.81)

s. 43: ”Some houses still had books, but they had lost their powers of persuasion”,
(Tokarczuk 2002 s. 81)

s. 43 ”One evening, as we were clearing the empty teacups and plates from the terrace,
(Tokarczuk 2002 s. 92)

s. 44: ”It was clear from the hushed silence at the end of the play that Korczak ” (Lifton 1988 s.320)

s. 45 ”You know, everyone makes so much of Korczak’s last decision to go with the children to the train (...) (Lifton 1988 s.9-10)

s. 46 ”You do not leave a sick child in the night, and you do not leave children at a time like this.” (Lifton 1988 s.4)

PARIS:

s. 51: ”Amerikas viktigste litterære utpost i Europa”. (Beach 1991 s.15 i forordet)

Samme side: ”He stepped into my bookshop, peered closely at the photographs of Walt Whitman and Edgar Allan Poe, (Beach 1991 s.37)

s. 52: ”I was too far from my country to follow closely the struggles of the writers there to”
(1991 s.23)

s. 52: ”Shakespeare and Company was not just a business, it was a cause, the cause of the best literature.” (1991 s.18 i forordet)

s. 52: ”On a cold windswept street, this was a warm, cheerful place with a big stove in winter,
(Hemingway 2003 s.35)

s. 52: ”Sylvia had a lively, sharply sculptured face, brown eyes that were as alive as a small
(Hemingway 2003 s. 35)

s. 53 ”Does she have Henry James too?” (Hemingway 2003 s.38)

s. 53: ”det lille stedet”: ”Det ble den gang ikke så meget besøkt av amerikanere. (Stein

s. 54: ”We heard firing for the last time in the rue de l’Odéon. (Beach 1991 s. 220)

SITATSIDE:

s. 61: ”Vet De, jeg synes faktisk at det ofte kan være bra å være litt latterlig, da er det meget lettere å forsones og tilgi hverandre. ” (Dostojevski 2001 s.509)

Kap. IV

S. 62: Filmsnuttene: BLOGG OM George Whitman og hans begravelse:

<http://parisadele.blogspot.no/2011/12/three-books-and-funeral.html>

s. 63: ”He made his own world, and that is the best anyone can do.” Minneord om George Whitman. Jeanette Winterson i The Guardian:

<http://www.theguardian.com/books/2011/dec/15/jeanette-winterson-george-whitman-shakespeare>

s. 64: En annen forsker her hjemme, Ellen Rees, har nylig skrevet om hytta som vår mest norske heterotopi. <http://www.hf.uio.no/iln/forskning/aktuelt/aktuelle-saker/2013/hytta-litteratur.html>

s. 65: ”Heterotopiene begynner å virke for fullt idet menneskene finner seg i en slags brudd med sin tradisjonelle tidsoppfatning”. (Foucault 1999 s. 9)

s. 65: ”- Et vidunderlig ansikt! svarte fyrsten, - (Dostojevski 2001 s.37)

s. 66: ”Man kaller meg for psykolog: det er ikke sant, jeg er bare realist i høyeste forstand, det vil si at jeg skildrer alle dybder i menneskets sjel.” (Kjetsaa 1977 s. 14)

s. 67: ”En type teknisk-økonomisk rasjonalitet synes å legge en klam hånd over stadig flere (Varkøy 2012 s.9)

s. 68: ”Et ståsted utenfor verden slik den er, og en påminnelse om at verden kan være en annen enn det den er” (Varkøy 2012 s.29)

s. 69: ”Nei, jeg snakker ikke om erobring, (Falkeid 2004 s.151-152)

s. 69: ”Den som søker noe betydningsfullt i livet og som søker å definere seg selv (Taylor 1998 s. 53)

s. 71 ”Bare dersom jeg eksisterer i en verden der historie, naturens krav, mine medmenneskers behov, (Taylor 1998 s. 53)

s. 71: ”nostalgikere som lengter etter en svunnen tid og mer undertrykkende tidsalder.” (Taylor 1998 s.25)

s.72: ”den moderne teknologiske fornuftens disipler”, og han mener disiplinene betrakter (Taylor 1998 s. 25)

s. 73: ”a stronghold in attacks against the rights of free speech”, skriver Lewis Buzbee i The Yellow-Lighted Bookshop. A memoir, a history (Buzbee 2006 s.7)

BATH

S. 75: selvironisk skrevet i The Guardian: "I suppose I'm Mr B, although in my head he is an anonymous cane-wielding philanthropic:

<http://www.theguardian.com/books/2006/jul/12/bestukbookshops>

SITATSIDE:

S.81: "You see, that's what good bookshops do: they work against the grain. David Almond intervjuet i *The Bookshop Book* (Campell 2014 s.32)

S.84: " – og dø i lykkelig forvissning om at jeg etterlater den til en annen som vil sette stor pris på den (Hanff 1991 s. 46)

S.85: "Si vår sivilisasjon går under Og "konsekvensene av teknologenes lengsel Intervju i Morgenbladet des. 2014:

<http://morgenbladet.no/samfunn/2014/morozovmassakren#.VYHaHvntlBc>

s. 86: "Denne ideen om at vi er helt ut uavhengige subjekter Intervju i Dagbladet:

<http://www.dagbladet.no/2013/01/03/kultur/litteratur/bok/papirbok/ebok/25050468/>

s.87: "These are people who are going to grow up who never have access to that world of potential The Guardian: Om James Pattersons

donasjoner:<http://www.theguardian.com/books/2014/jun/25/james-patterson-crime-writer-grants-independent-bookshops>

OSLO

s. 88: "Jeg har ikke skrevet om de tolv åra jeg jobba i Tronsmo Bokhandel, (Petterson 2004 s.8)

s.90: "Hele Gallia er erobret av romerne. Hele? Som hvert nummer av Asterix starter med.

SITATSIDE:

s.96: "Det som hela världen dömer reder sig ibland rätt väl. (Boye 1998 s.63)

Kap. VI

S.97: "Utbyggingen av bokhandler i Norge må ses som et ledd (Storsveen 2004 s.11)

Del II: Fagartikkel

Innledning

I mitt bokmanus med hovedtittel *Hjem til bøkene* og undertittel *Hvis du, som jeg, en reisende en vinterdag* (heretter referert til som *HtB*), skriver jeg om seks uavhengige bokhandler i Europa, og om mitt møte med dem. Teksten er et forsøk på å forstå et fenomen, her den analoge, uavhengige bokhandel. Jeg ser det derfor som hensiktsmessig å reflektere over *HtB* ikke bare som en litterær sakprosatext, men også som en kvalitativ utforsking, slik Svend Brinkmann bruker begrepet i *Kvalitativ utforskning af hverdagslivet*, som jeg har valgt å støtte meg til. I boka uttrykkes hans holdning slik:

”at der ikke er nogen klar forskel mellem at ’udføre et forskningsprojekt’ og ’leve et liv’. Ikke fordi et liv er – eller bør være – et tørt, mekanisk og metodologisk foretagende, men fordi kvalitativ forskning kan være levende, engagerende og eksistentielt viktig.” (Brinkmann 2013 s.16-17).

Brinkmanns vektlegging av det eksistensielt viktige for den som utforsker, aktualiserer et annet begrep, autoetnografi, som jeg også vil komme inn på. Autoetnografien er en kvalitativ forskningsstrategi og innebærer blant annet en form for selvutforsking. Selvutforskingen er også et element i *HtB*, og manuskriptet kan betraktes som en erkjennelsesreise. Helt til sist vil jeg derfor også se nærmere på hva jeg har erkjent.

Jeg vil imidlertid først ta for meg *HtB* som bokmanus, inkludert boka som objekt. Jeg vil si noe om målgruppe og begrunne tittelvalg, og jeg vil videre reflektere rundt de valg jeg har gjort når det gjelder sjanger, komposisjon og språk.

Masteroppgaven som bokmanus

Som nevnt i forordet har jeg lenge vært engasjert i temaet som vi for enkelthets skyld kan kalle ”den gode gamle bokhandelen og dens framtid”. Jeg har siden 2007 besøkt femten egenartede bokhandler i europeiske byer. Arbeidet har inkludert intervjuer og research i forkant og etterkant. Jeg har således samlet et stort materiale. Bokhandlene i *HtB* er valgt ut blant annet med henblikk på variasjon i teksten, og på komposisjon, som stasjoner i en erkjennelsesreise, men også ut i fra kvaliteten på intervjuene jeg har foretatt. Jeg har intervjuet

ikke bare bokhandlerne selv, men også ansatte, kunder og andre kjennere av bokhandelen. I Die Bücherstube i Berlin har jeg hatt med tysk oversetter.

Jeg har i to omganger vært så heldig å få innvilget prosjektstipend fra NFF til dette bokprosjektet. Første gang i 2008. Bokas arbeidstittel var da *Bokelskerne – Bookstore Stories*. I min prosjektbeskrivelse fra 2007 heter det om boka: ”Den skal både være en guide til sjeldne bokhandler og interessante bokhandlere – og en guide til gode bokopplevelser”. *HtB* er noe annet og mer enn en guidebok. Men ikke dermed sagt at den ikke skal kunne brukes også som det. Jeg ser blant annet for meg faktabokser¹, med nettadressene og eventuelt annen kort info om bokhandlene. Faktaboksene signaliserer dessuten at det her dreier seg om sakprosa, ikke fiksjon. Det er av spesiell betydning fordi det ikke går klart fram av titlene hva det dreier seg om.

Sitatene i *HtB* som står alene på sidene før et kapittel, er tenkt brukt i tilknytning til foto eller annen illustrasjon. For øvrig er sitatene valgt både for å fungere som frampek, og som et understrekende element til undring i et bokmanus som også tematisk oppfordrer til undring.

Jeg ser det som viktig at alle *HtB*-manusets peritekster², hele den fysiske framtoningen, inkludert papir, innbinding og omslag, bekrefter budskapet om at boka også er verdifull som ting. *HtB* bør som bok kunne gi leseren (og eieren) en følelse av å ha valgt noe kvalitativt godt og varig. Og sagt med Pil Cappelen Smiths ord, at hun eller han gjennom bokvalget viser å ha: ”et bevisst forhold til boka og til den delen av kulturen som den fysiske boka representerer” (s.94). Bokas fysiske framtoning kan således ses som et retorisk grep. Her retorikk slik Jens Kjeldsen uttrykker det i *Retorikk i vår tid*: ”hensiktsmessig og virkningsfull kommunikasjon” (Kjeldsen 2009 s.25).

For hvem? Om målgruppe og titler

Det jeg har sagt om bokas fysiske framtoning, er allerede med på å tegne et bilde av målgruppe. Jeg tenker da på samme gruppe bokbevisste som velger å kjøpe *Cappelens*

---

¹ Faktaboks brukes ofte i journalistikken og lister opp fakta og annen info relevant for hovedtekst.

² Peritekst er en paratekst innenfor tekstens fysiske framtoning, som eksempelvis også forord og tittel. Gérard Genette definerer paratekst som forlengelser av teksten som ledsager den. De ledsagende forlengelsene deles videre inn i epitekst og peritekst, der epitekst er det som befinner seg utenfor tekstens fysiske framtoning, eksempelvis artikler og anmeldelser. (Genette 1997 s.1-5)

Forslags Konversasjonsleksikon. Det synes ellers opplagt at *HtB* er en bok for dem som selv leser og setter pris på bøker. Også de reiseglade, med tanke på *HtB* som en form for guide. For øvrig er *HtB* skrevet ut i fra et ønske om å favne flest mulig, det er en tekst som ikke henvender seg primært til akademikere, litteraturvitere og folk i bokbransjen, men til enhver undrende leser som er opptatt av litteratur. Det forventes altså ikke at leseren eksempelvis har forhåndskjennskap til filosofen Charles Taylor. Det er særlig leseren som *ikke* har lest eller ellers har planer om å lese bøker av Taylor og de andre teoretikere, som *HtB* sikter mot. Derfor legges vekt på å introdusere og popularisere, og språket er av samme grunn enkelt og lekent. Når det er sagt, har jeg også lagt noen føringer med mitt valg av titler.

Både hovedtittel og undertittel forteller leseren at det her dreier seg om en reise. *Hjem til bøkene* signaliserer dessuten at reisen har med tilhørighet å gjøre, og at det handler om bøker. Hovedtittelen uttrykker, slik jeg ser det, lengselen etter stedet, og underforstått stedet der bøkene (og kvaliteten) fortsatt er viktigst (viktigere enn pengene og salgbarheten).

Undertittelen *Hvis du, som jeg, en reisende en vinterdag* er sannsynligvis en gåte for de fleste. Så hvorfor har jeg valgt den? Av mange grunner. Kort om de viktigste: Den leser som kjenner til Italo Calvino og hans *Hvis en reisende en vinternatt*, vil forhåpentligvis skjønne at undertittelen er en lek med denne. Jeg har testet ut tittelen med lesere som kjenner Calvinos roman, og tilbakemeldingene fra disse er at de med denne innbakte henvisningen får en følelse av å være ”innvidde”. Undertittelen gir videre en forventning om at det her skal handle om noe av det samme som hos Calvino, om litteraturens betydning, om fantasi og mangfold, og om bøker og lesning. Vinterdagen (i stedet for vinternatt) viser til vinterdagen som den konkrete reisen i *HtB* starter med: ”Vinterdagen er kaldere enn (...)” (s.11).

For leseren som ikke kjenner Calvinos bok, og det antas er de fleste, vil undertittelen, som dessuten er en ufullstendig setning, som sagt være underlig. Men det er her min intensjon at leseren *skal* undre seg, ikke helt vite, fra starten av. Som det sies i Calvinos bok, første sitat i *HtB*: ”Ja, når du tenker etter, vil du helst ha det på denne måten, møte noe du ennå ikke riktig vet hva er.” Sitatet viser også til opplevelsen av den egenartede bokhandel, der leseren heller ikke ønsker å vite hvilke bøker hun møter – i motsetning til kjedebokhandelen der de godt kjente bestselgerne dominerer.

Hvis du, som jeg, en reisende en vinterdag har dessuten en egen rytme, den kan minne om poesi. Jeg ser den som en inngang til en melodi, den slår an tonen, og sier dermed noe om hvilket toneleie den videre teksten vil ha.

Calvinos roman, som i seg selv er en leken tekst, har vært til stor inspirasjon, men viktigere i denne sammenheng, er at jeg har adoptert noe av dens strukturerende prinsipp. Når det gjelder sjanger, visste jeg tidlig at jeg ville velge det essayistiske jeg'et, men jeg strevde likevel lenge med å finne en passende form. Skulle alle kapitlene være like? Hvordan ville jeg løse det jeg så som et dilemma, både å presentere bokhandlene narrativt i historisk presens, og samtidig få med refleksjonene i ettertid, bokhandelen sett utenfra? Løsningen ble å velge to ulike typer kapitler. Som i Calvinos roman, der den ene typen kapittel har tittel, og den andre romertall, og der tittelkapitlene dessuten bare er romanbegynnelser. Dermed falt strukturen på plass i *HtB*.

I mine tittelkapitler tar jeg leseren med inn i bokhandelen, i romertallkapitlene reflekterer jeg i ettertid. I likhet med romanbegynnelsene i Calvinos bok, som ingen vet hvor ender, vet heller ingen hvordan det vil gå med bokhandlene, historiene om dem kan sies å være uavsluttede.

Du'et³ i min undertittel understreker det dialogiske i *HtB*, og kan dessuten betraktes som et retorisk grep, en måte å bevege leseren på. Gjennom den direkte henvendelsen til du'et ønsker jeg å trekke leseren inn i boka, og videre inn i fortellingene og refleksjonene. Men i den direkte henvendelsen ligger også implisitt en oppfordring til handling. Jeg vil noe bestemt med dette du'et. Det kommer fram underveis i manuset og blir understreket i siste kapittel:

”For hvis du, som jeg, en bokelsker... er det ikke vi som må være Tronsmos og alle andre galleres styrkedråper? Er det ikke det vi *er*, om vi vil nok, og gjør nok, og handler, og når vi blir mange nok, da kan alle åndslivets tømmerfløtere hente styrke fra oss, de kan fortsette å være våre gode hjelpere på livets tømmerelv, og kanskje til og med være det mer enn før, fordi de vet at vi er der, og blir der, fordi vi viste at vi kjente vår besøkestid?” (s.99)

---

³ Calvino går radikalt mye lenger i sin bok. Han henvender seg ikke bare direkte til du'et, men gjør du'et, leseren, til hovedperson i romanen.

Dialogen med leseren er dessuten helt avgjørende for den som vil skrive essayistisk. ”For mange essayteoretikarar er samtalekarakteren blitt det einaste og avgjerande særdraget ved eit essay”, skriver Gerhard Haas⁴ i ”Essayets særmerke og topoi”(Haas 1982 s. 231).

Sjangervalg

Essayet går for å være den mest litterære sjangeren innenfor sakprosaen. Det var en av grunnene til at jeg tidlig bestemte meg for å skrive essayistisk, i en eller annen form, og det har med min bakgrunn som journalist å gjøre. I avisjournalistikken var jeg’et lenge uønsket i teksten. Med utviklingen av nyjournalistikken⁵ har dette endret seg noe. Men det er likevel slik at jeg i egen journalistisk praksis (feature, portretter og popularisering av forskning) sjelden har frihet til å bruke jeg’et. Dermed så jeg for meg at en slik bruk i seg selv ville kunne virke befriende i skriveprosessen. Å skrive er en måte å forstå på. All forståelse er språklig, sier hermeneutikeren Gadamer (2001 s.147).

Jeg var med andre ord bevisst på at jeg måtte finne et annet språk enn det journalistiske, også et annet enn featurespråket. Essayet er kjent for å gi rom for frihet og lek. Et annet typisk trekk, og avgjørende for mitt valg, er essayistens trang og mulighet til utforskning, og til å ta avstikkere på veien. Haas sier det slik: ”I si reinaste form er essayet uttrykk for full åndeleg fridom,...” (Haas 1982 s.236). Jeg kan med andre ord også gå i meg selv, slik Lopate⁶ uttrykker det: ”The struggle for honesty is central to the ethos of the personal essay.” (Lopate 1994 s.25)

Essayet åpner altså både for selvutforskning og for utforskning av fenomener og av verden, det ligger i tradisjonen som startet med Montaigne. Men hva med fortellingen? Jeg ønsket jo ikke minst å fortelle leseren om bokhandlene. Har essayet rom for fortellingen også? Ja, sier Lopate. ”The essayist must be a good storyteller.” (Lopate 1994 s.38) Lopate mener dette er et trekk som sjelden framheves, sannsynligvis på grunn av trangen til å holde essaysjangeren

---

⁴ Gerhard Haas nevner i alt tolv særmerker ved essayet i ”Essayets særmerke og topoi”.

⁵ New Journalism er et begrep som skriver seg fra den samling artikler Tom Wolfe utga i 1973. Men praksis har utviklet seg videre i litterær retning og man bruker nå også et begrep som ”den nye nyjournalistikken”.

⁶ Den amerikanske essayisten Phillip Lopate har i *The Art of the Personal Essay* tatt for seg det personlige essayet gjennom 400 år.

atskilt fra en annen sjanger, novellen. ”Show don’t tell” er novellens credo, men også featurereportasjens. For essayet, sier Lopate, gjelder ”Tell like hell!”

Underveis i masterstudiet har jeg prøvd ut ulike typer essays, også det faglige, der emnet i større grad står i sentrum. Og for nå å vende tilbake til *HtB*, går det an å si at deler av de reflekterende romertallkapitlene har et faglig essayistisk preg. Typisk for essayet er også samtalen med andre tekster, som i *HtB*. Det er de andres tanker som får det slentrende jeg’et til å tenke nye tanker. Men *HtB*-manuset har også noe av biografien i seg. Jeg sikter da til tittelkapitlene der jeg er inne på stedet og gir fortellende framstillinger ikke bare av bokhandlene, men også av bokhandlerne. Som her, i møtet med Thomas Rodig i Berlin: ”Og bak bordet en eldre mann med milde øyne under buskete øyebryn. Han er kledd i rød strikkegenser og litt for vide olabukser. Brillen hengende i en snor rundt halsen. Jeg får det plutselig for meg at han går i tøfler, men det gjør han ikke” (s.12).

Men *HtB* kan også sies å være reiselitteratur. Arne Melberg sier i *Å reise og skrive. Et essay om moderne reiselitteratur* at den (moderne reiselitteraturen) ”gjør nettopp det litteraturen kan, bør og må gjøre. Den arbeider med å forstå hva verden er og hva den kunne ha vært. Og hva som er min plass i denne verden og hva den kunne være” (Melberg 2005 s.36).

Melberg hyller et inkluderende og ekspanderende litteraturbegrep, samtidig som han påpeker det problematiske, som forholdet til sannheten. Litterære grep må til, skriver han, for å skape troverdighet. Altså konstruksjon. *HtB* er *min* konstruksjon. Jeg har underveis eksperimentert med både sjanger, formgrep og språk, men jeg opplever det som eksperimentering ikke for eksperimenteringens skyld, men for utforskingens. Altså for å forstå. Og kunne erkjenne. For erkjennelse er forståelse ifølge hermeneutikken.

Kjeldsen skriver i *Retorikk i vår tid*: ”Som enhver klassifikasjon er genreklassifiseringen av natur begrensende og reduksjonistisk” (Kjeldsen 2009 s.11). Skal jeg likevel sjangerbetegne, synes det rimelig å kalle *HtB* en essayistisk sjangerhybrid. Går vi til kvalitativ forskning, et stort og voksende felt, mener jeg det er interessant å legge merke til at *HtB* også har noe til felles med autoetnografien.⁷ Det fins mange typer:

---

⁷ Autoetnografi er i dag et paraplybegrep og vanskelig å definere fordi det favner svært vidt. Men ”auto”, som betyr selv, peker på forskerens selvutforskning. ”Etno” betyr kultur og viser til konteksten forskeren er i og samtidig utforsker. ”Graf” viser til den vitenskapelige prosessen.

”Autoetnografiske tekster er vanligvis skrevet i første person, men ses i mange forskjellige avskygninger: poesi, personlige essayer, fiksjon, noveller, performative tekster og mer klassiske akademiske tekster. Å skrive refleksiv etnografi er en balansegang mellom å fortelle og å vise, mellom selvet og dem som blir studert, og mellom å velge hva som skal tas inn i teksten, og hva som skal utelates” (Baarts 2012 s.180)

Denne balansegangen er gjenkjennelig. Det er også slik det har vært under prosessen med *HtB*, altså en balanse mellom å fortelle og å vise, og finne den rette fordelingen mellom jeg’et i teksten og de andre, herunder også de andres tekster som jeg går i møte med. Denne vekselvirkningen ser jeg nettopp som et gjennomgående trekk i *HtB*. Og det viktigste valget, fordi materialet har vært stort, har stått mellom hva som skal med, og hva ikke. Baarts beskriver også det som kalles impresjonistiske tekster, der en scene eller et tidspunkt fryses fast. Denne nåtidsformen trekker, skriver hun, ”leseren inn i teksten og dermed i selve feltarbeidssituasjonen som et øyevitne til det liv som folder seg ut” (2012 s. 183). Dette har tilsvarende vært en av mine hensikter i de partiene i tittelkapitlene der jeg også er inne i nåtid i bokhandelen. Den dramatiserende måten å vekke leseren på, er for øvrig også et featurejournalistisk grep. Her fra bokhandelen i Krakow:

”Jeg følger en pil gjennom en korridor av klassikere, og ser at den vil ta meg tilbake til kafeen, der mesteparten av fiksjonen holder til. Men dit kommer jeg ikke før jeg har hilst på Magdalena, ung krakowianer. Ingen vei utenom. Magdalena strutter av entusiasme og bærer en liten hund med struttepels på armen” (s. 30).

Oppbygging

Jeg har allerede vært inne på den grunnleggende strukturen med to ulike typer kapitler i *HtB*. Jeg går inn i bokhandelen, og ut igjen, inn og ut, eller opp og ned, slik det vil se ut om man gjengir det på et ark, og da vil bevegelsen kunne likne en lydbølge. Slik jeg opplever egen tekst, er dette en rytme som harmonerer med rytmen i teksten for øvrig. Vekselvirkningen mellom de andres refleksjoner og selvrefleksjonen er et gjennomgående trekk som også kan ses som en gjentagende bevegelse, der skiftet (frekvensene), men også tempoet i språket varierer. Innimellom, for å understreke budskapet i det som sies (show it!), går det fort: (...) ”lønner det seg jo å bestille bok på nett. Det går kjappere. Er oftest billigere. Og enklere. Som å lese på brett. Og snart kommer kanskje en ny og mer revolusjonerende teknologisk

duppeditt. Det gjelder å være klar. Tilgjengelig. For det nye bare strømmer på og strømmer på, og vi må følge med. Vi klikker og liker. Lenker og limer. Klipper og deler. Vi drukner i informasjon. Og det skal skje fort. Skitt og kanel. Skitt og kanel. Hva er viktig, og hva skal vi velge, og velger vi fort nok, velger vi det beste... fort vekk” (s.8-9).

Dette sitatet er samtidig et eksempel på de mange gjentakelsene i manuset, som jeg senere skal komme tilbake til. For meg er *HtB* på denne måten en melodi. Gjentakelsen er et viktig litterært virkemiddel og er i stor grad med på å gjøre *HtB*-manuset litterært. Denne gjentakende bevegelsen har dessuten, slik jeg velger å se det, noen likhetstrekk med reisen. Også da, fra by til by, er det en rekke ting man foretar seg om og om igjen. For så vidt som i livet for øvrig. Her dreier det seg om en erkjennelsesreise, og livet som reise er en av våre mest brukte konvensjonelle metaforer⁸.

Som totalfortelling (det er en fortelling med flere fortellinger i seg), og som reise (som igjen består av flere reiser) er *HtB* lineær. Første kapittel tar for seg startpunktet, lengst tilbake i tid, og dessuten i et annet land. Siste kapittel er siste refleksjon etter nylige besøk i Tronsmo og Cappelens Forslag, og da har vi, også bokstavelig talt, kommet hjem, til Oslo.

For øvrig har *HtB* hode og hale, altså en sirkelkomposisjon. Det både starter og slutter med tapet av stedet. Men i starten er tapet, altså av Greene’s, konkret. Ved veis ende er det fortsatt et åpent spørsmål om Tronsmo vil forsvinne, og implisitt er framtiden usikker for den analoge, uavhengige bokhandel. Første kapittel:

”Noen steder er umistelige. Så mister vi dem likevel. Og kanskje er det først da, når vi sitter igjen med tomrommet, og det kjennes sårt og helt feil, for det gjør det jo, kanskje er det først da, når stedet er tapt, at vi ser hva slags sted det var. Kanskje er det først da, at vi forstår hva det er vi har mistet, og at det ikke alene er stedet?” (s.6).

I siste kapittel er *stedet* byttet ut med *bokhandelen*, og erkjennelsen er med:

”Noen bokhandler er umistelige. Så mister vi dem likevel. Og først da, når bokhandelen er borte, forstår vi hva det er vi har mistet, og at det ikke alene er bokhandelen, vi har også mistet den vi var, når vi var der. Vi har mistet en måte å være til stede i verden på” (s.104).

---

⁸ Brukes innenfor kognitiv metafor-teori, som George Lakoff og Mark Johnson er representanter for. (Johnsen, Mark og Lakoff, George (2003): *Hverdagslivets metaforer*. Oslo. Pax)

Når jeg starter *HtB* med å skildre en bokhandel som ikke lenger fins, er det for å få leseren til å kjenne på opplevelsen av tap, og dermed også kunne dele bekymringen for bokhandelens framtid. Først når dette forholdet til leseren er etablert, kan reisen begynne. Det var tidlig min tanke i prosessen med *HtB*. Jeg ønsket å sette leseren i en bestemt sinnsstemning.

Det jeg imidlertid ikke så før senere, var at *HtB* som erkjennelsesreise, manglet et vendepunkt. Vendepunktet kom, helt konkret, da jeg besøkte Mr. B i Bath. Men jeg trengte å få det tydeligere fram. Jeg trengte mer fakta. Var det virkelig slik at det hadde snudd? Hva skrev mediene? Hva sa statistikken? Jeg gikk derfor videre med research i bokhandlerbransjen, og da spesielt den britiske.⁹ Og slik jeg vurderer det nå, fant jeg dermed det jeg trengte for å få vendepunktet i totalfortellingen. Jeg styrket dessuten mitt *ethos*.¹⁰ Troverdigheten i erkjennelsesreisen ble større.

Men framsto *HtB* slik jeg ønsket det, som en reise med økende grad av erkjennelse gjennom manus? Delvis, ja. Men jeg røpet for mye i starten, og erkjente ikke nok til slutt. Løsningen ble å flytte passasjer fra start til slutt, porsjonere ut, litt etter litt, gjennom kapitlene, og jobbe mer med å få fram erkjennelsen til slutt.

Språket og metaforene

I sin innledning til *Bokhistorie* skriver Tore Rem: ”Noe av det bokhistorien utretter, er kanskje, for å tyvlåne de russiske formalistenes terminologi, å ’underliggjøre’ et objekt som er så velkjent at vi har sluttet å tenke over hva det gjør” (Rem 2003 s.12). Det er den trykte boka Rem her omtaler som et objekt som til de grader er en naturlig del av virkeligheten vår, at objektet i stor grad blir tatt for gitt. Men bokhistorie, et stort og voksende forskningsfelt, handler også om bokhandelen. Bokhistorie tar for seg ”bøkenes verden” (Rem 2003 s.13). Med *HtB* skriver jeg meg derfor inn i en diskurs om boka og bokhandelens betydning. Som Rem påpeker, handler utforskningen (forskningen) av boka og bokhandelen mye om å se det egenartede, se bakenfor, kan man også si.

---

⁹ Jeg brukte blant annet den britiske bokbransjens egen informasjonskanal, The Bookseller, der jeg kunne få daglige oppdateringer om situasjonen, også i Europa for øvrig og USA. <http://www.thebookseller.com/>

¹⁰ Ethos er en av de tre appellformene i Aristoteles’ *Retorikk*, den tidligst bevarte læreboken i retorikk. De to andre er *pathos* og *logos*.

Formalisten¹¹ Victor Sjklovskij beskriver det i *Kunsten som grep* (Sjklovskij 1991 s.16), som at denne automatiseringen (der vi altså har sluttet å tenke over hva objektet gjør (Rem 2003 s.12) fortærer tingene, og dermed går livet tapt. ”Men nettopp for å gi oss livsfølelsen tilbake, for at vi igjen skal føle tingene, for igjen å gjøre stenen til sten, eksisterer det som kalles kunst. Kunstens mål er å gi oss følelse for tingen, en følelse som er et syn og ikke bare en gjenkjennelse. Kunstens virkemiddel er ’underliggjørelsens’ virkemiddel (...)” (Sjklovskij 1991 s.16).

Det handler altså om å se tingen, et syn, ikke gjenkjennelse. Sjklovskij beskriver det som om tingene går innpakket forbi oss. I seg selv en god metaforisk beskrivelse. Det gjelder med andre ord å pakke ut tingene, boka og bokhandelen, og det er dette jeg har forsøkt i *HtB*. Det litterære språket er en måte å pakke tingene ut på. Litterariteten¹² dreier seg særlig om parallellismer, gjentakelser i ulike sammenhenger. Jeg har som tidligere nevnt, mange av dem i *HtB*. Noen enkle lett gjengibare eksempler:

”Det var ikke bare skuffende, ikke bare irriterende, det var usigelig trist. Jeg hadde hatt et drømmested som bare lå der og ventet. Jeg hadde hatt det så nære, (...)” (s.7).

”Og det skal skje fort. Skitt og kanel. Skitt og kanel. Hva er viktig, og hva skal vi velge, og velger vi fort nok, velger vi det beste... fort vekk” (s.9).

”Jeg tror det var den langsomme tid jeg var inne i der inne, og den langsomme tid var et godt sted å være” (s.37).

”Jeg tror kanskje det. Men jeg tror ikke det *må* være sånn” (s.97).

Det er dessuten interessant for å få fram noe av det *HtB* uttrykker, å ta for seg metaforer i teksten. Brinkmann sier det slik: ”En metaforisk forståelse er en forståelse, der et fenomen forstås i lyset av et annet fenomen” (Brinkmann 2013 s. 230). Alle begreper som ikke er forbundet med umiddelbar sanseopplevelse, er bare meningsfulle på bakgrunn av metaforer,

---

¹¹ Formalismen er en retning i russisk litteraturvitenskap. Sjklovskij var særlig opptatt av diktningens kunstgrep og fremmedgjøringsteknikker.

¹² Begrepet skriver seg fra formalisten Roman Jakobson og betegner det spesifikt litterære i en tekst. Ifølge Jakobson utgjøres det særlig av prinsippet om gjentakelse.

utdyper Brinkmann. Det er med andre ord avgjørende å bruke metaforer i utforskning av fenomener. Nedenfor gir jeg noen eksempler fra *HtB*, der jeg har forsøkt å belyse bokhandelen metaforisk – med en påfølgende kommentar om hvordan jeg har tenkt:

”Livet lå og ventet på gulvet i krokene, på trappetrinnene og bordene” (s.6).

: Gjennom bøkene handler bokhandelen om selve livet. Det er underforstått ikke slik at litteraturen er noe, og livet noe annet. Med litteraturen dras vi inn i livet. Livet og litteraturen er, som det også sies i *HtB*, ett fett. Og dette ”ett fett” er mulig å finne der inne i bokhandelen.

”En ekte bokhandel er heller ikke invadert av bestselgere, den står ikke der ribbet og kald, repeterer titler, og har ingenting ekstra på lager” (s.7).

: En ekte bokhandel er altså motsatsen av det som beskrives, den er fri (ikke invadert), et sted forbundet med varme, mangfold og raushet.

”Når jeg leser det, tenker jeg først på hvordan bokhandelen innbyr til langsom tid, en sjelden ro, et helt annet tempo enn det som raser utenfor. Og idet jeg bruker ordet raser, får jeg brått et nytt bilde i hodet, jeg ser for meg en storm, og stormen er det moderne samfunnet, hastigheten i alt. Stormen raser, men innerst inne i den, i stormens øye, der er det stille, og der er vi, blant bøkene i bokhandelen” (s.65).

: Bokhandelen ses her som stormens øye, altså bokhandelen nok en gang sett relasjonelt, som en kontrast til verden for øvrig. Bokhandelen som et sted innerst inne der det hersker stillhet og ro, mens stormen, det postmoderne samfunnet, der alt skjer i høyt tempo og det er vanskelig å finne fotfeste, raser utenfor.

”En bokhandel kan med andre ord åpne seg som en bok, og ta deg med, som boka, til landskap du aldri før har sett, og mennesker du aldri før har møtt, som du likevel syns du kjenner igjen, fordi de minner deg om noe du innerst inne vet, som at verden er mer enn din egen” (s. 20).

: Her ses bokhandelen som en fortelling. Bokhandelen kan i likhet med boka bringe deg videre på reisen (fortellingen som en reise) – og vise deg det du innerst inne vet, at verden er

større enn ”din egen”, det vil si større enn den verden du ellers, utenom litteraturen, befinner deg i og engasjerer deg i.

”En regnskog. Kan det være at alle sjeldne bokhandler er det, og at vi bare ikke har sett det, eller har glemt det? Uten regnskogen intet liv. Men ingen vet hva som fins i en regnskog. For det vi vet om, og det vi kan se, er bare en liten del. Og det vi ikke kan se, er det viktigste. Alt det usynlige, mikroskopiske mellom linjene, alt vi ennå ikke vet at menneskeheten skal komme til å trenge om hundre år...” (s.49).

: Dette er et avsnitt som er lagt til helt på slutten av skriveprosessen, for å skape et rom i teksten, et tankerom, som kaster lys over metaforen. Tankerom brukt slik Einar Øverenget beskriver i *HtB*: ”Et ståsted utenfor verden slik den er, og en påminnelse om at verden kan være en annen enn det den er” (s.68).

Bokhandelen som regnskog er trolig den mest innholdsrike metaforen i *HtB*. Den åpner bokhandelen opp på en måte som tydeliggjør at det dreier seg om truede verdier, og at disse verdiene har med vår felles framtid å gjøre. Jeg vurderte å gjøre regnskogen til bærende metafor i *HtB*. Men det virket søkt da jeg forsøkte å bygge metaforen ut. *Sjeldne eksemplarer av en truet art* kunne ha vært en annen hovedtittel. Men da ville jeg ha konkludert (at de virkelig er en truet art) før jeg hadde startet reisen. I tillegg ville jeg ha mistet det nostalgiske elementet, og det elementet opplevdes som viktig for egen erkjennelse.

Jeg hadde lenge *Hvis du, som jeg, en reisende en vinterdag* som hovedtittel. Men med tanke på publisering, og forlagenes vektlegging av salgbarhet, ble den gåtefulle forkastet som bærende tittel. Og da manus nærmet seg slutten, falt *Hjem til bøkene* på plass.

I *Hverdagslivets metaforer* finner vi det syn at metaforene angår vår dagligtale, og at de ikke bare kjennetegner språket, men styrer tanke og handling (Johnson M. og Lakoff G. 2003 s.7). ”Vi ser metaforen som uunnværlig for menneskelig forståelse og som et viktig redskap til å skape ny mening og nye virkeligheter i våre liv, (...)” (2003 s.185) heter det. Johnson og Lakoff går imot det de kaller objektivismemyten i Vestens filosofi og lingvistikk, der metaforer har vært betraktet som redskaper for subjektivismen og derfor ikke egnet til bruk i jakten på den absolutte sannhet. Men den absolutte og ubetingede sannhet finnes ikke, skriver

de to metafor-teoretikerne. Det finnes derimot sannheter, og disse sannheter er grunnet på forståelse. Metaforene er viktige hjelpemidler (2003 s.152).

Dette er et syn Brinkmann tilkjennegir i sin veiledning til kvalitativ utforskning. Det er også et syn *HtB* både uttrykker som tekst og støtter seg på metodologisk. Det har altså ikke vært et mål å finne sannheten om den analoge, uavhengige bokhandel på bakgrunn av de seks eksemplene jeg har tatt for meg. En slik objektiv sannhet fins heller ikke slik jeg'et i *HtB* ser det. I sin veiledning går Brinkmann til rette med påstanden om at kunstnerisk forståelse, preget av fantasi og metaforer, adskiller seg radikalt fra den vitenskapelige. Ifølge Brinkmann er dette en illusjon (2003 s.230). Derav påpeker han at også fiksjon handler om sannhet, og anbefaler bruk av skjønnlitteratur i den kvalitative utforskning.

Kvalitativ utforskning. Om teori og metode

HtB bygger som kvalitativ analyse (utforskning) på det pragmatiske syn som forfektes hos Brinkmann "at menneskelivet som sådant er en forskningsprosess, en hermeneutisk utforskningsprosess, som gjør det umulig at trekke en grænse mellom at 'forske' og at 'leve'" (Brinkmann 2013 s.19). Det er et syn som underbygger at det her ikke er snakk om én metode eller et bestemt sett av metodologiske regler. Det er snarere snakk om ulike strategier for utforskning. Jeg vil vise med konkrete eksempler fra *HtB* hvordan jeg har tenkt og mener å ha hatt nytte av disse strategiene.

Men først om de tre ulike nivåene i teksten. Det ene nivået er det biografiske, det er jeg'et som utforsker. Det andre nivået er teoriene som jeg'et bruker som redskaper i utforskningen. Teorier her er også avisartikler, skjønnlitteratur og annet fra hverdagslivet. Det tredje nivået er den konkrete sosiale virkelighet, bokhandelen og de andre som jeg'et møter der ute, i det som kan ses som etnografen ute i felt, men også som et møte mellom biografen og den biograferte.

Proessen går ut på, som for enhver forsker, å samle inn materiale, kontinuerlig å bruke teorier, være ute i felt å observere og intervju, og skrive. Men denne skisseringen av prosessen er selvsagt samtidig grovt forenklet og til dels tilslørende. For utforskningen innebærer en kontinuerlig tolkning. Ifølge hermeneutikken som *HtB* kan sies å basere seg på, fins det ikke noe som er fundamentalt gitt og ufortolket i den menneskelige eksistens, "for all forståelse innebærer en baggrund og en større meningshorisont, som *tages* for givet

(Brinkmann 2008 s.38). Det dreier seg altså ikke bare om eventuelle fordommer, men om en for-forståelse. Dessuten, som hermeneutikeren Gadamer påpeker, har språket i seg selv et både avdekkende og tildekkende vesen (Gadamer 2001 s.162).

I tillegg er det slik at i møte med de andre og deres fortellinger om dem selv, altså intervjusituasjonen i bokhandlene, så kan jeg'et som tolker heller ikke være sikker på at det intervjuobjektene sier, stemmer med virkeligheten. Det har blant annet med narrativets funksjon og det selvbiografiske minnet å gjøre.

Også min selvfortolkning, mine egne minner, er knyttet opp mot min livsfortelling, en narrativ struktur jeg selv har vært med på å skape. For å gi livet mitt mening, ville psykologen Polkinghorne ha sagt. I ” *Narrative knowing and the human sciences* konkluderer han med at mennesket lever i tre verdener, den materielle, den organiske, og i en verden av mening (1988 s.183). Narrativet strukturerer hendelsene i livet, plasserer dem slik at de til sammen utgjør et hele, med en begynnelse, et midtparti og en avslutning.

Om intervjuet påpeker Polkinghorne: ”Narratives are contextsensitive, both in their telling and in the meaning they give to events, and their form and content are responsive to the aims and conditions of the interview situation” (1988 s.164).

Det er altså mye som påvirker intervjusituasjonen, og selvsagt i enda større grad når intervjuet blir gjort på et annet språk, i en annen kultur. Gadamer påpeker at ethvert utsagn er motivert av noe, en handling eller et uttrykk. Et uttrykk oppstår alltid i en sammenheng (Gadamer 2001 s.158).

Som journalist intervjuer jeg kontinuerlig. Det har derfor vært viktig for meg å forsøke å finne ut mest mulig om hvor komplekst dette språklige forholdet mellom intervjuer og den intervjuede er. Og kunnskapen jeg har tilegnet meg, har igjen vært bestemmende for de valg jeg har tatt i *HtB*. Da særlig med tanke på tittelkapitlene, der det åpenbart dreier seg om å tolke og gjengi narrativer. Ved Aarhus universitet i Danmark, ved Center for Selvbiografisk Hukommelsesforskning¹³ er det de siste årene forsket mye på den delen av vår hukommelse som psykologene kaller selvbiografisk, den evnen vi har til å huske episoder, følelser og

---

¹³ Senteret har navnet CON AMORE <http://conamore.au.dk/>

sanseinntrykk fra vårt eget liv. Denne hukommelsen er forskjellig fra andre typer hukommelse, som den semantiske. Og noe av det interessante i denne sammenheng, er at forskningen viser at vi kan huske ting vi aldri har opplevd. Vi husker dessuten best vår ungdomstid, det såkalte ”ungdomsbumpet”, særlig 20-års-alderen. Og vi husker bedre positive enn negative hendelser. Forskerne bruker begrepet ”cultural life scripts”. ”Life scripts provide a default structure for understanding and remembering personal life that until now has been largely overlooked in research on autobiographical memory”, konkluderer Berntzen og Rubin med (2004 s.440)¹⁴. Ifølge Berntsens forskning, her blant annet basert på spørreundersøkelser, husker vi best de hendelser som passer inn i vår kulturs ideelle livshistorie.

Det kan altså være flere grunner til at Thomas Rodig ikke husker, eller vil fortelle noe fra årene før han kommer på barnehjem, og da er han sju år gammel:

”Årene under krigen har han ikke noe å berette fra. Mor fortalte lite, og far satt i fangenskap fram til 1948. Mor bodde hele tiden i Berlin og forsøkte å holde bokhandelen åpen, det vet han, og at hun hadde en sykkel, og at leiligheten ble bombet tre ganger, men aldri bokhandelen. Og ellers? Ellers ingenting. Ingenting før Bayern” (s.15).

Stephen J. Walton, som i *Skaff deg eit liv!* argumenterer sterkt for at enhver biograf bør skrive sin selvbiografi, råder enhver biograf til ”å spille med åpne kort”. Det vil si gjøre seg synlig i teksten, synliggjøre grep man har gjort, og ikke spille allvitende. Han sier det slik: ”Skal ein verkeleg fordjupe seg i eit anna menneske, krevst det derimot både eit visst nivå av refleksjon over kven ein sjølv er, over grenseoppgangane mellom ein sjølv og den andre og kanskje aller mest over kor og korfor ein knyter seg til kvarandre og finn noko att hos den andre (Walton 2009 s.275).

Behovet for ”å spille med åpne kort” er også en grunn til at jeg’et er synlig til stede i tittelkapitlene i *HtB*, som her:

”Nei, han har heller ikke angret på at han ble bokhandler i Die Bücherstube som sin mor. Han sier det like lavmælt som før, og jeg tror ham” (s.17).

---

¹⁴ Berntsen, Dorte og Rubin, David C. ”Cultural life scripts structure recall from autobiographical memory” (s.427-442) i *Memory & Cognition*, (Volume 32, nr.3) 2004
<http://www.springerlink.com/content/p542g95125403437/fulltext.pdf>

Strategiene

I *Kvalitativ utforskning af hverdagslivet* dreier det seg om materiale fra hverdagen i en vid betydning, og hva det kan fortelle om våre sosiale verdener. I *HtB* betraktes bokhandelen som et slikt hverdagsmateriale. Min utforskning er videre også basert på en filosofisk antropologi, det vil si mennesket som fortolkende og utforskende forsøker å forstå sitt liv i en sosial verden (Brinkmann 2013 s.19).

Det er tre analytiske strategier jeg har hatt nytte av i min utforskning av den analoge, uavhengige bokhandelen:

Å synliggjøre det selvfølgelige, en fenomenologisk¹⁵ posisjon.

Å synliggjøre det skjulte, en kritisk posisjon.

Å problematisere det selvfølgelige, en dekonstruktiv¹⁶ posisjon.

De tre tilhører, men er ikke begrenset til, påpeker Brinkmann, egne tradisjoner, altså henholdsvis fenomenologi, kritisk teori (som tilhengere av Michel Foucault omtaler som diskurser), og dekonstruksjon. Men mitt anliggende her er å vise hvordan jeg har hatt nytte av å bruke analytiske strategier nettopp til ”at erkende det selvfølgelige eller det, vi tager for givet” (2013 s.41).

Synliggjøring av det selvfølgelige: *HtB* er en tekst drevet fram av stadig nye spørsmål. Selve utgangsspørsmålet er det sokratiske, men også fenomenologiske: Hva er en bokhandel (underforstått den egenartede uavhengige)? Synliggjøringen består derfor, slik jeg ser det, i første rekke av alt jeg har kunnet observere og hente fram i møte med bokhandlene, ved hjelp av intervjuer og litteratur, fiksjon og faksjon. Det vil si alt av fakta om hver enkelt bokhandel og dens omgivelser, bokhandlerne, slik jeg har møtt dem, men også bokhandelens historie, alt knyttet til bokhandelens kontekst i hvert enkelt land. Grovt sett vil dette tilsi stort sett alt det som videreformidles i tittelkapitlene. Slik jeg ser det nå, kunne trolig disse tittelkapitlene ha utgjort den opprinnelige ”guideboka” *Bookstore Stories*, slik den var tenkt, altså uten de videre refleksjonene.

---

¹⁵ Fenomenologien ble grunnlagt som filosofi av Edmund Husserl omkring 1900 og videreutviklet som eksistensfilosofi av Heidegger og deretter av Sartre og Merleau-Ponty (Brinkmann 2013 s.99)

¹⁶ Begrepet dekonstruksjon ble skapt av Jacques Derrida i 1960-årene. Ifølge Derrida en teknikk for å avsløre hva teksten og leseren tar for gitt.

For å bruke Paris-kapitlet som eksempel, kan man si at jeg med denne strategien har ”pakket ut” historien om Shakespeare & Company ved hjelp av observasjon, min opplevelse av stedet, intervjuer med Whitman og datteren og andre, i tillegg til å bruke annen informasjon, også på nett, og andres tekster, blant annet Hemingways selvbiografiske *A Moveable Feast*, Steins *Alice B. Toklas’ selvbiografi* og Sylvia Beachs bok *Shakespeare & Company*. Men også ved å bruke Dostojevskijs *Idioten* på en måte som ikke bare sier noe om bokhandleren selv, Whitman, men dessuten belyser noe av temaet: ”Dostojevskij har gitt oss en visjon av det beste i oss selv. Alene kan fyrsten ikke forandre verden. Men hva med en verden full av fyrster? Idealet er uoppnåelig, men å strebe etter noe som er lavere er ikke bryet verdt i Dostojevskijs verden” (s.65).

Når det gjelder de to uavhengige bokhandlene i Oslo og bokhandlerbransjen mer generelt i Norge, har jeg i refleksjonskapitlet eksempelvis hentet fram den norske bokhandelens historie for å kaste lys over dagens situasjon:

“Den norske bokhandelen var en gang et sted for åndsliv og dannelses. ’Utbyggingen av bokhandler i Norge må ses som et ledd i den store dannelsesrevolusjonen som det norske samfunnet gjennomgikk på 1800-tallet’, heter det i Bokhandlerforeningens egen historiebok *Bøkenes fotfolk. Norsk bokhandel 1940-2003*” (s.97).

Og når jeg i refleksjonskapitlet etter besøket i Die Bücherstube i Berlin går gjennom navnene i den blå gjesteboka, er det også en måte å gjøre synlig det selvfølgelige på, og gjennom det komme til følgende erkjennelse:

”For ethvert sted, også Die Bücherstube, får betydning gjennom menneskene som er der, og var der, gjennom det de skrev, og det de var, (...)” (s.25).

Men en fenomenologisk strategi går også ut på å spørre videre, som hva kan ordenes opprinnelige betydning fortelle oss. Eksempelvis:

”Jeg tror George var en snill mann, og da i ordets opprinnelige betydning, etymologisk stammer snill fra det norrøne *snjallr*, og det vil ikke si dumsnill, men: rask, dyktig, klok, god. George hadde også en visjon om hvordan en slik bedre verden skulle være” (s.64).

Dette er dessuten en metode, strategi, som Norberg-Schulz selv bruker i de tre bøkene jeg refererer fra i *HtB*: ”Så har vi kanskje litt vondt for å forstå? Ja, sier Norberg-Schulz, vi har det. Selve ordet *forstå* betyr egentlig ’stå blant tingene’. Og når han oppfordrer oss til å ta stedet og tingene på alvor, så ber han oss samtidig om å forstå verden på en poetisk, skapende måte” (s.100).

Den fenomenologiske posisjon kalles også dikterens posisjon. Brinkmann forklarer det blant annet ved å vise til et annet sitat fra R. Peliás: ”Digteren, siger Peliás, er i virkeligheden den, der tydelig kan se verden, som den er; i hvert fall de aspekter af verden, som er ’poetiske’ og ’æstetiske’ snarere end instrumentelle (ordet ’æstetisk’ kommer af det græske ord for oplevelse)” (s.42).

Det er også slik jeg har tenkt når jeg har *opplevd* og utforsket *tingene* i *HtB*. Jeg har vært bevisst på å skape en tekst som går i en divergent retning, altså ikke konkluderende, men opplevende og poetisk også i den opprinnelige betydning av ordet poesi, altså skapende (poetisk kommer av det greske ordet *poiesis*, som viser til det å skape). Av samme grunn har det vært viktig å ta i bruk ”ekte” diktere som kan utfylle utforskningen med sine bilder. Som eksempelvis Falkeid utfyller Taylor:

”Nei, jeg snakker ikke om erobring,
men om ferden, den forpliktende ferden
inn i alt som er.

Kom nå, sier horisontene i en rettferdig verden.
Kom nå, sier horisontene i menneskene rundt deg.
Kom nå, sier horisontene i sekundene.

De uoppnåelige horisontene.
Verden døde uten dem.”

Synliggjøring av det skjulte: For å finne det skjulte, har det vært nødvendig å sette seg i den kritiske posisjon, med utstrakt bruk av ulike teorier som redskap.

Et viktig spørsmål her er: Hvis det er slik at den egenartede uavhengige bokhandelen er i ferd med å forsvinne for godt, hva sier det om vår samtid? Og videre: Hva er det ved det jeg har valgt å kalle tidsånden, som gjør at denne ”gode, gamle” bokhandelen ikke lenger ser ut til å bli ansett som verdifull nok og derfor noe vi fortsatt trenger?

Svarene er opplagt mange og komplekse. Det er store spørsmål, og *HtB* er ikke ment å gi entydige eller endelige svar. Men det er denne type spørsmål jeg har stilt ut i fra en kritisk posisjon, som for øvrig også er en analytisk journalistisk posisjon.

Eksempler fra teksten på det skjulte er blant annet den snevre nyttetenkningens herredømme, først hentet fra *Om nytte og unytte*: ”En type teknisk-økonomisk rasjonalitet synes å legge en klam hånd over stadig flere livsområder’, sier Øivind Varkøy, (...)” (s.67).

Deretter blir denne tidsånden tolket videre av filosofer, først Einar Øverenget, som skriver om homo faber, det produserende mennesket. ”I homo fabers univers er det nettopp sånn at enhver handling finner sin mening i målet for handlingen” (s.67). Så Charles Taylor, som betegner nyttetenkningen som ett av flere sykdomstegn ved vår moderne tid. Taylor kommer også inn på maktaspektet: ”Det distanserte instrumentelle grepet på tingene gir oss dessuten en fornemmelse av makt, påpeker filosofen. Og denne fornemmelsen av makt styrker det bildet vi allerede har av oss selv som distansert fornuft” (s.72).

Det bakenforliggende temaet makt kommer enda klarere fram senere i *HtB*, da ordet gis til Evgeny Morozov, Silicon Valley-kritiker. Teknologien fortrenge politiske debatter og spørsmål om moral og rettferdighet, mener Morozov, som dermed er med på å utdype den konteksten bokhandelen befinner seg i.

”Det handler om ’konsekvensene av teknologenes lengsel etter et effektivt og friksjonsfritt liv’. Det er jakten på ’quick fixes’ på alt, også samfunnets utfordringer, som har en tendens til å fortrenge det viktige, mener Morozov. Og ’gutta’ i Silicon Valley tjener godt på å få oss til å tro at internett og algoritmer kan løse det meste” (s.86). Det er ikke rom for i denne korte fagartikkelen å påpeke alt som er gravd fram ut i fra en kritisk posisjon. Disse tjener som eksempler.

Problematiseringen av det selvfølgelige: Som Brinkmann bemerker, innebærer også denne posisjonen et forsøk på å stille spørsmålstegn ved det vi tar for gitt. Men ikke nødvendigvis for å avsløre skjulte mekanismer. Heller for å vise at betydninger og forståelser er ustabile og uendelig flertydige (Brinkmann 2013 s.43).

Ett eksempel her fra *HtB* er begrepet nostalgi. Begrepet har en hel historie å vise til når det gjelder flertydighet, en historie som speiler samtiden og dens syn på blant annet følelser. Ved å vise at nostalgien ikke nødvendigvis er det man tror, problematiseres også synet på bokhandelen som et nostalgisk sted.

Erkjennelsen og autoetnografien

En autoetnograf er ikke bare konsentrert om det eller dem hun skal studere, men også sin egen erfaring ute i felten. Selvrefleksiviteten innebærer at etnografen tar i bruk alle sine sanser, følelser og tanker (Baarts 2012 s.173). Dette er etter min mening en god beskrivelse på hvordan jeg selv har operert ute i de seks bokhandlene i de fem byene representert i *HtB*.

Som tidligere nevnt er det mange former for autoetnografi, og en del av dem har lite til felles med *HtB*. Det jeg imidlertid ser, er at selvrefleksjon kombinert med opplevelse, observasjon og samtale ute i felt, i tillegg til kontinuerlig dialog med andre tekster, er en god metode til erkjennelse på flere plan. Jeg erkjenner eksempelvis både i handling, i samtalen, og i opplevelsen underveis i bokhandelen. I Paris skjer det der jeg går med alle sanser skjerpet, at jeg brått ser, det vil si erkjenner, at bokhandelen kan ses som en regnskog.

Men jeg erkjenner også i samtale med bokhandlerne, som i Krakow i møte med Miller:

”Jakten er halve gleden, å lete og så finne og bli overrasket, forklarer han. Som når han går inn i en ekte bokhandel, da vet han heller ikke helt hva han går til, og det skal han heller ikke vite. Og jeg kan ikke annet enn å smile i retur, for ja, tenker jeg, sånn er det. Ikke å vite, er en stor del av gleden” (s. 30).

Og sist, men ikke minst erkjenner jeg i dialog med andres tekster og tanker:

”På nettet finner vi enorme mengder med informasjon. Men det er kanskje også alt vi finner. Det går an å se det som forfatterne Umberto Eco og Jean-Claude Carrière, begge bokelskere og boksamlere, har sett det i *This is **not** the end of the book, (...)*” (s.39).

På siste side i *HtB* er det viktigste som er erkjent både underveis og til slutt samlet. Der ligger også svaret til jeg’et, nostalgikeren, at nostalgi kan være noe vi trenger mer enn før, fordi nostalgien vil ha oss til å lete i egen fortid. Men det helt sentrale, slik jeg ser det, ligger i det Norberg-Schulz påpeker om at stedet er en måte å være til stede i verden på, og at ”Et

steds egenart er bestemt av de ting stedet består av” (s.). Det er Martin Heidegger¹⁷ som Norberg-Schulz her støtter seg til.

”Autoetnografi kan representere en kritisk intervensjon i det sosiale, politiske og kulturelle livet”, heter det hos Baarts (2012 s.185). Det pekes på at teksten ikke bare skal være bevegende, men også skape bevegelse. Dét er også min intensjon med *HtB*-manuset og med de avsluttende ordene:

”Men vi trenger ikke miste. Det går an å stå imot. ”Det som hela världen dömer reder sig ibland rätt väl.” Sa Karin Boye.

For det er vi som bestemmer. Og kanskje, når flere forstår, som vi gjør nå, kjenner vekten av det som er blitt og vil bli fortalt, kanskje da, at det kom en dag, og vi kom med den” (s.).

---

¹⁷ Heidegger var påvirket av fenomenologien og et førende navn i eksistensfilosofien. Kjent for sitt begrep *Dasein* (tilstedeværelse), en måte for mennesket å være til stede i verden på.

Litteraturliste:

- Beach, Sylvia (1991): *Shakespeare & Company*. Lincoln, NE, USA. University of Nebraska Press.
- Berntsen, Dortha og Rubin, David C. "Cultural life scripts structure recall from autobiographical memory" (s.427-442) i *Memory & Cognition*, (Volume 32, nr.3) 2004
<http://www.springerlink.com/content/p542g95125403437/fulltext.pdf>
- Brinkmann, Svend (2013): *Kvalitativ utforskning af hverdagslivet*. København. Hans Reitzels Forlag
- Brinkmann, S. (2008): "Identitet som selvfortolkning" i *Identitet: utfordringer i forbrugersamfundet* Klim
- Baarts, Charlotte (2012): "Autoetnografi" i Brinkmann S. og Tanggaard L. (red.) *Kvalitative metoder*. Oslo. Gyldendal
- Calvino, Italo (1985): *Hvis en reisende en vinternatt*. Oslo. Aschehoug
- De Caprona, Yann (2013): *Norsk etymologisk ordbok*. Oslo. Kagge forlag
- Dostojevskij, Fjodor (2001): *Idioten*. Oslo. Solum
- Eco, Umberto og Carrière, Jean-Claude (2012): *This is not the end of the book*; London. Vintage Books
- Falkeid, Kolbein (2004): *Samlede dikt*. Oslo. Cappelen
- Gadamer, H-G. (2001): "Språk og forståelse" i Lægheid, S. og T. Skorgen *Hermeneutisk lesebok* Spartacus
- Genette, Gérard (1997): *Paratexts: Thresholds of interpretation*. Cambridge. Cambridge University Press
- Haas, G. (1982): "Essayets særmerke og topoi". I: O. Grepstad (red.): *Essayet i Norge. Fjorten riss av ein tradisjon*. Oslo: Det norske samlaget.
- Hemingway, Ernest (2003): *A Moveable Feast*. New York. Scribner
- Johannisson, Karin (2001): *Nostalgia.En känslas historia*. Sverige.Bonnier Essä
- Johnsen, Mark og Lakoff, George (2003): *Hverdagslivets metaforer*. Oslo. Pax
- Kjeldsen Jens E. (2009): *Retorikk i vår tid*. Oslo. Spartacus
- Kjetsaa, Geir (1977): *Dostojevskij og Tolstoj. Essays*. Oslo. Gyldendal
- Lopate, P. (1994): "Introduction". I *The Art of the Personal Essay. An Anthology from the Classical Era to the present*. New York: Random House
- Melberg, A. (2005): *Å reise og skrive. Et essay om moderne reiselitteratur*. Oslo: Spartacus.
- Norberg-Schulz, Christian (1997): *Øye og hånd. Essays og artikler. Ny rekke*. Oslo. Gyldendal

- Polkinghorne, D.E. (1988): "Psychology and Narrative." "Practice in Narrative" i *Narrative knowing and the human sciences* State University of New York Press.
- Rem, T. (red.) (2003): "Innledning" i *Bokhistorie*. Oslo: Gyldendal
- Sjkløvsjø, Victor B. (1991): "Kunsten som grep" i *Moderne litteraturteori* ved Atle Kittang m.fl. Oslo. Universitetsforlaget
- Stein, Gertrude (1977): *Alice B. Toklas' selvbiografi*. Oslo. Cappelens forlag
- Storsveen, Odd Arvid (2004): *Bøkenes fotfolk. Norsk bokhandel 1940-2003*. Gjøvik. Den norske Bokhandlerforening
- Walton, S. J. (2009): "Føreord" og "Alle biografar burde skrive ein sjølvbiografi" i *Skaff deg eit liv!: Om biografi* Samlaget.